

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI**

**KIRGIZISTAN'IN DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNDE
CUMHURBAŞKANLIĞI KURUMUNDA YAŞANAN DEĞİŞİM VE
DÖNÜŞÜMLER**

AİBEK TENİZBAEV

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Zeynel Abidin KILINÇ

ŞUBAT - 2022

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KIRGIZISTAN'IN DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNDE
CUMHURBAŞKANLIĞI KURUMUNDA YAŞANAN
DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Aibek TENİZBAEV

Ana Bilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

“Bu tez 08/02/2022 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI
Prof. Dr. Zeynel Abidin Kılınç	Başarılı
Prof. Dr. İrfan Haşlak	Başarılı
Doç. Dr. Erkan Doğan	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet

Hayır

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütölen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Aibek Tenizbaev

08/02/2022

ÖNSÖZ

Baba, anne ve Zeynel hocam sizlere minnettarım.

Aibek Tenizbaev

08/02/2022

İÇİNDİKİLER

KISALTMALAR	iii
TABLO LİSTESİ	iv
ŞEKİL LİSTESİ	v
RESİM LİSTESİ	vi
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: KUVVETLER AYRILIĞI TEORİSİ	4
1.1. Kuvvetler Ayrılığı İlkesi	4
1.2. Ortaya Çıkışı	4
1.2.1. John Locke	5
1.2.2. Charles-Louis de Montesquieu	7
BÖLÜM 2: DEMOKRATİK HÜKÜMET SİSTEMLERİ	10
2.1. Parlamenter Hükümet Sistemi	10
2.1.1. Parlamenter Hükümet Sistemin Özellikleri	12
2.1.2. Parlamenter Hükümet Sistemin Güçlü ve Zayıf Yanları	14
2.2. Başkanlık Hükümet Sistemi	16
2.2.1. Başkanlık Hükümet Sistemin Özellikleri	19
2.2.2. Başkanlık Hükümet Sistemin Güçlü ve Zayıf Yanları	20
2.3. Yarı Başkanlık Hükümet Sistemi	22
2.3.1 Yarı Başkanlık Hükümet Sistemin Özellikleri	27
2.3.2 Yarı Başkanlık Hükümet Sistemin Güçlü ve Zayıf Yanları	28
2.4. Hükümet Sistemlerin Genel Bir Değerlendirmesi	29
BÖLÜM 3: KIRGIZİSTAN ÖRNEĞİ VE CUMHURBAŞKANLIĞI KURUMUNUN OLUŞUMU	34
3.1. Kırgızistan'da Başkanlığı Kurumunun Tarihsel Koşulları ve Siyasi Faktörleri	36
3.1.1. Askar Akayev Dönemi	43
3.1.2. Kurmanbek Bakiyev Dönemi	51
3.1.3. Roza Otunbayeva Dönemi	60
3.1.4. Almazbek Atambayev Dönemi	65

3.1.5. Sooronbay Ceenbekov Dönemi.....	70
3.1.6. Sadır Caparov Dönemi.....	75
3.2. Kırgızistan’da Başkanlık Sisteminin Güçlenmesinin Sebepleri ve Sonuçları.....	79
SONUÇ.....	85
KAYNAKÇA.....	91
ÖZGEÇMİŞ.....	103

KISALTMALAR

SBKP	: Sovyetler Birliği Komünist Partisi
JK	: Jogorku Keneş (Parlamento)
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
AGİT (OSCE)	: Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı
BM	: Birleşmiş Milletler
AB	: Avrupa Birliği
OCCRP	: Organized Crime and Corruption Reporting Project

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Kuvvetler Ayrılığı İlkesi.....	8
Tablo 2: Dünya Devletlerinde Uygulanan Hükümet Sistemlerinin Sayısı.....	27
Tablo 3: Hükümet Sistemlerinin Karşılaştırılması.....	28

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Parlamenter Hükümet Sistemi	10
Şekil 2: Başkanlık Hükümet Sistemi	17
Şekil 3: Yarı Başkanlık Hükümet Sistemi	25

RESİM LİSTESİ

Resim 1: Forms of Government 2021	30
Resim 2: Freedom in the Kyrgyzstan	82

ÖZET

Başlık: Kırgızistan'ın Demokratikleşme Sürecinde Cumhurbaşkanlığı Kurumunda Yaşanan Değişim ve Dönüşümler

Yazar: Aibek Tenizbaev

Danışman: Prof. Dr. Zeynel Abidin Kılınc

Kabul Tarihi: 08/02/2022

Sayfa Sayısı: vi (ön kısım) +103 (tez)

1980'lerin sonunda dünya sahnesinde meydana gelen sosyalist kampın çöküşüyle bağlantılı değişiklikler başkanlık hükümet sisteminin daha da yayılmasına imkân sağlamıştır.

Bu çalışma, Kırgızistan'da Sovyet sonrası dönemde genel olarak başkanlık sisteminin benimsenmesini belirleyen faktörleri, başkanlık sisteminin tesisini, zamanla yaşadığı değişim ve dönüşümü ve şimdiki durumunu analiz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Başkan, Anayasa, Otorite, Siyasi İktidar, Demokrasi

ABSTRACT

Title of Thesis: Changes and Transformations of the Presidency in Kyrgyzstan's Democratization Process

Author of Thesis: Aibek Tenizbaev

Supervisor: Prof. Dr. Zeynel Abidin Kılınc

Accepted Date: 08/02/2022

Number of Pages: vi (pre-text) +103 (text)

Changes on the world stage associated with the collapse of the socialist camp in the late 1980s allowed the presidential system of government to spread further. This study analyzes the factors determining the adoption of the presidential system in general in the post-Soviet period in Kyrgyzstan, the establishment of the presidential system, the change and transformation it has experienced over time, and its current situation.

Keywords: President, Constitution, Authority, Political Power, Democracy

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

Bütün ülkelerin kendilerine has hükümet sistemleri mevcuttur. Birisi parlamenter sistem kurmaktadır, diğerleri ise başkanlığı veya yarı başkanlığı seçmektedirler. Bu sistemler ülkedeki özelliğe göre yapılmaktadır. Bazı devletler kendilerine özgün bir sistem bulamadan, bu üç sistem arasında istikrarlı olmadan sürekli değiştirmektedirler.

Kırgızistan bağımsızlığa kavuştuktan itibaren hükümet sistemi büyük değişimleri ve dönüşümleri geçirmiştir. Bu zamana kadar siyaset kurumlarında sık sık değişimler yapılmaktadır. Dönüşümlere en çok uğrayan başkanlık kurumu olmuştur.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasından sonra, diğer Türki Cumhuriyetlerde olduğu gibi Kırgızistan'da da yeni bir devlet düzeni oluşturulmaya çalışılmıştır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile özdeşleşen liberal söylem ve değerler Kırgızistan dahil olmak üzere bu yeni bağımsız devletleri de etkilemiştir. Fakat liberal söylem ve değerler egemenliğinde gelişen yeni demokratikleşme süreçleri önemli eksiklikleri içermektedir.

Tıpkı Orta Asya cumhuriyetlerinde olduğu gibi Kırgızistan'da başlangıçta yarı başkanlık sistemi temelli bir oluşuma gidilmiştir. Kırgızistan'da yarı başkanlık sistemi 2010 yılında yaşanan halk ayaklanmasına kadar devam etmiştir. 1990'lı yılların başında Başkanlık görevine başlar başlamaz liberal söylemlerle öne çıkan Akayev demokratikleşmeye önem verdiğini ve Kırgızistan'ı Orta Asya'nın "demokrasi adası" yapacağını ilan etmiştir. Fakat zaman içerisinde antidemokratik uygulamalara yönelmesi protesto hareketlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur ve "Lale Devrimi" adı verilen bir ayaklanma ile iktidarı kaybetmiştir. Ardından iktidara gelen Bakiyev de Akayev'in gittiği yolu takip etmiş ve antidemokratik uygulamalara devam etmiştir.

2010 yılından sonra hazırlanan yeni bir anayasa ile de sözde parlamenter sisteme geçilmiştir. Bu sistem de Kırgızistan gerçeğinde uzun sürmemiştir. Sonuçta Sadır Caparov'un önermesi ile 11 Nisan 2021'de Kırgızistan parlamenter sistem kurma yolundan tekrar başkanlık hükümet sistemine geçmiştir. Bu adım bir sürü tartışmaları gündeme getirmiş oldu. Böylelikle demokratikleşme süreci, siyasi rejimi ve hükümet ile ilgili sorunlar hala devam etmektedir.

Tez çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Tezin birinci bölümünde, kuvvetler ayrılığı ilkesi, teorinin ortaya çıkışı, John Locke ve Charles-Louis de Montesquieu felsefecilerinin düşünceleri incelenecektir. İkinci bölümde, parlamenter, başkanlık ve yarı başkanlık hükümet sistemleri, bu sistemlerin ortaya çıkışı, tarihsel gelişim süreçleri ve sistemin özellikleri (güçlü ve zayıf yönleri) ele alınacaktır. Bu bölüm sistemlerin genel bir değerlendirmesi ile sonuçlanacaktır. Çalışmanın son bölümünde ise Kırgızistan örneğine yer verilecektir. Bu bölümde kısa bir şekilde Kırgızistan'ın tanıtımı, Sovyetler sonrası bağımsızlığı, Kırgızistan'da bağımsızlık sonrası Başkanlık sisteminin uygulanması ve demokratikleşme sorunu ele alınacaktır. Sonunda bağımsız Kırgızistan'ın başkanlarının dönemlerini, kabul edilen anayasaları ve siyasi krizler ele alınacaktır.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışma ile amaçlanan, Kırgızistan'da bağımsızlık sonrası demokratikleşme sürecini ele almak ve bu çerçevede başkanlık hükümet sisteminden, parlamenter sisteme geçiş hareketi sürecinde yaşanan değişim ve dönüşümleri, başkanlık kurumunun yetki ve görevlerindeki değişim ve dönüşümler temelinde incelemektir. Bu inceleme neticesinde sorun alanlarının belirlenmesi ve çözüm önerilerini geliştirmek hedeflenmektedir.

Araştırmanın Önemi

Yapılması planlanan tezin konusunda, Ulakbilim, Dergipark, YÖK Tez Merkezi gibi temel akademik veri tabanlarında yer alan çalışmalar incelenmiştir. Özellikle YÖK tez Merkezi'ne bakıldığında, Kırgızistan ile ilgili yapılan yüksek lisans ve doktora çalışmalarının özellikle eğitim ve ekonomi olmak üzere genelde farklı alanlarda yapıldığı tespit edilmiştir. Kırgızistan'da yapılan literatür taramasında ise bu konuda az sayıda da olsa çalışmalar yapıldığı, fakat onların güncel olmadığı görülmüştür. Bu tez çalışmasının özgünlüğü ve önemi ilgili alandaki bu eksiklikten gelmektedir. Bu çalışma ile gerek Türkiye'deki gerekse Kırgızistan'daki literatürdeki bu eksiklik giderilmeye çalışılacaktır. Ayrıca, bu çalışmanın özellikle Kırgızistan'da kamu yönetimi ve siyaset alanına önemli bir katkı yapması beklenmektedir.

Araştırmanın Sınırı

Araştırma, SSCB'nin dağılmasından sonraki Kırgızistan'daki başkanlık kurumunun oluşumu ile sınırlandırılacaktır. Bu süreç, Mart 1990'da olağanüstü III Sovyetler Birliği Halk Vekilleri Kongresi, "SSCB Başkan Görevinin Kurulması ve SSCB Anayasasında Değişiklik ve Eklemelerin Getirilmesi" kânununun kabul edilmesini ve 24 Ekim 1990 tarihinde, Kırgız SSC Yüksek Sovyet'i, daha sonra "efsanevi parlamento" olarak adlandırılacak, "Kırgız SSC Başkanlığı Görevinin Kurulması ve Kırgız SSC Anayasasına Yapılan Değişiklikler ve Eklemeler Hakkındaki" yasayı kabul ettiği zamandan bugünkü günü kapsayacaktır.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada alanla ilgili yasaları, yayımlanmış olan kitap, makale, bildiri, basımı yapılmamış eserler ve internet kaynağı gibi birtakım kaynaklara müracaat edilerek nitel yöntemlerden biri olan içerik analizi yöntemi kullanılacaktır. İçerik analizinin kullanılmasında temel sebep mevcut durumun çözümlenmesinde yardımcı olması, verileri özetlemesi, karşılaştırma yapma imkânı sağlaması, nesnellik, sistemlilik ve genellik gibi ihtiyaçları karşılaması açısından bu yöntemin daha uygun olduğu görülmüştür. Nihayetinde son olarak elde edilen bulgular sonuç kısmında ele alınacaktır.

BÖLÜM 1: KUVVETLER AYRILIĞI TEORİSİ

1.1. Kuvvetler Ayrılığı İlkesi

Felsefe, hukuk düşüncesi, tüm insanlığın toplumsal değeri olan, birçok siyasi ve hukuki doktrin geliştirmiştir. Bu doktrinler arasında demokrasi teorisinin küçük bir parçası olan kuvvetler ayrılığı ilkesi de vardır.

"Kontrol ve denge" sistemi aracılığıyla uygulanan kuvvetler ayrılığı ilkesi iktidarın yasama, yürütme ve yargı dallarının bağımsızlığını varsaymaktadır, bunlar arasındaki işlevleri tanımlamaktadır. Kuvvetler ayrılığı ilkesi aynı zamanda kurumlar arasındaki belirli bir etkileşimi de sağlamaktadır ve bunun sonucu olarak bir kuvvetin diğerine göre orantısız güçlendirilmesine izin vermemektedir.

Kuvvetler ayrılığı ilkesi, şu an herhangi bir devlet tarafından uygulanması için temel olarak uluslararası hukuk normlarında yer almaktadır. Kırgızistan'a bakacak olursak, SSCB döneminde bu ilke iktidar tarafından açıkça çiğnenmiştir. Devletin üç dalları (yasama, yürütme ve yargı) da tamamen Sovyetler Birliği Komünist Partisine bağlıydı. Kırgızistan bağımsızlığı kazandıktan itibaren, "iktidarı sınırlama" olarak bilinen kuvvetler ayrılığı ilkesini uygulamaya başlamıştır.

Kuvvetler ayrılığı ilkesi, parlamenter sistemi – yumuşak kuvvetler ayrılığı, başkanlık sistemi – sert kuvvetler ayrılığı ve yarı başkanlık sistemi – karma kuvvetler ayrılığı olmak üzere üç farklı sistemlere ayrılmaktadır (Odyakmaz, Kaymak, & Ercan, 2006, s. 258).

1.2. Ortaya Çıkışı

Kuvvetler ayrılığı ilkesi hayata İngiltere'de 1066 yılında Normanların istilasından 1689 tarihli "Bill of Rights"a (Haklar Bildirgesi) kadarki süreç içinde gerçekleşmiştir. Başlangıçta krala danışmanlık yapan "Magnum Concilium" isimli meclis adım adım vergi koyma ve kanun yapma yetkisini ele geçirerek bir yasama organı hâline dönüşmüştür (Cherif, 2020, s. 5).

Kuvvetler ayrılığı teorisinin kökenini araştırdığımız zaman çok uzak bir tarihten geldiği anlaşılmaktadır. Bu düşüncenin ilk izleri antik Yunan ve Roma imparatorluğundan gelmektedir. Kuvvetler ayrılığı teorisinin ilk belirtisi sofistlerin görüşlerinde bulunmaktadır. Bazı sofistler devletin insan yapısı bir kurum olduğunu, ancak temelinde

kuvvetin yattığını düşünmüşlerdir. Onlara göre bir devlet güçsüz ve güçlü arasındaki mücadeleden oluşmaktadır (Göze, 2015, s. 14).

Kleisthenes, (M.Ö.) 508/507 yıllarında anayasal ve demokratik yönetimi kabul etmiştir ve o anayasaya Isonomi (en güzeli) ismini vermiştir. Bu anayasa, toplumun tüm kesimlerine hukuki haklarını, yasalar önündeki eşitliklerini ve kamu kurumlarının önünde eşit muamele görmelerini vaat eden bir anayasadır (Yüzbaşı, 2014, s. 3). Buradan da kuvvetler ilkesinin izini görülmektedir.

Kuvvetler ayrılığı teorisini ortaya atıp geliştirenler arasında Yunan felsefecisi Polybios da (M.Ö. 204-120) kabul edilmektedir. Polybios'a göre hiçbir yönetim biçimi bozulmadan kendini tümüyle kurtaramaz. Çünkü bozulma evrensel ve kesin bir yasadır. Ama ona göre bir yönetim biçimi vardır ki, bozulmayı önleyemese bile o sistemin çöküşünü engelleyebilmektedir. Bu "karma anayasa" yani karma yönetim biçimidir. Eğer yöneticiler bozulursa kuvvetler ayrılığının temelinde oluşan siyasal güç, iktidarı kötüye kullanma fırsatını vermeyecektir. Bu durum modern anlamda kuvvetler ayrımının temelini oluşturmaktadır (Uzunparmak, 2013, s. 6).

Kuvvetler ayrılığı teorisi hakkında yazdığımız zaman Aristoteles'in çalışmalarına bakmadan ele alamayız. Kuvvetler ayrılığı teorisi tarihte ilk kez Aristoteles tarafından «Politika» adlı eserinde formüle edilmiştir (Erim, 2015, s. 5). Aristoteles, her gücün birbirinden ayrılmasını ve farklı görevliler tarafından yönetilmesi gerektiğini savunmuştur (Demirkaya, 2017, s. 10). Aristoteles Genel Meclis, Hükûmet Heyeti ve Hâkimlik Heyeti olarak, üç organ tarafından devletin yönetildiğini veya yönetilmesi gerektiğini ortaya koymuştur (Atalan, 2019, s. 21).

Ancak Doehring, bu yaklaşımın modern kuvvetler ayrımı ile yalnızca dış benzerliğinin olduğunu yazmaktadır (Doehring, 2015, s. 192). Kuvvetler ayrılığı teorisinin daha da geliştirilmesi 17. yüzyılda kuvvetler ayrılığı teorisini iki hükümet koluna ayıran John Locke ve Fransız aydınlanıcılarımızın, özellikle de Charles Louis Montesquieu'nun isimleriyle ilişkilidir.

1.2.1. John Locke

Kuvvetler ayrılığında bahseden ilk bilimsel çalışma John Locke'un "Uygar Yönetim Üzerine İki İnceleme" (The Second Treatise of Civil Government- 1691) adlı eseri olarak

kabul edilmektedir. Monarşiye sempati duyan John Locke, monarşinin iktidarının temsilciler ve hükümdar dahil herkesi bağlayıcı kanunla sınırlanması gerektiğini savunmuştur (Tannenbaum & Schultz, 2015, s. 229).

John Locke'a göre özgürlüğe yönelik ana tehdit iktidarın bölünmezliğinde, yasaları kendisi koyan ve onları uygulayan mutlak bir hükümdarın elinde toplanmasında yatmaktadır (Dursun, 2019, s. 128).

John Locke, devletin gücün yasama, yürütme (yargı ile birleştirilmiş) ve federal olarak bölünmesi gerektiğini düşünmüştür. Aynı zamanda, ona göre, yasama organı yürütmeden daha yüksek bir statüye sahip olmalıdır, çünkü devletin politikasını belirleyen yasama organıdır. Düşünür temsili bir kurum tarafından yasaların çıkarılmasına yönelik bir sistemin de desteklemiştir (Dugarskaya, 2016, s. 377).

Bu nedenle, yasama erki, üyeleri halk tarafından seçilen ve ona karşı sorumlu olan parlamento tarafından temsil edilmelidir. John Locke'a göre yasama organı kendisine verilen güvene aykırı davranırsa, halkın yasama organının yapısını kaldırma veya değiştirme hakkı mevcuttur (Erdoğan, 2013, s. 15; Tannenbaum & Schultz, 2015, s. 224).

John Locke bir hükümdara veya hükümete yasama yetkisi verilmemesini savunmuştur. Çünkü siyasi ayrıcalıkları halkın doğal haklarına karşı yönlendirmektedir. Yasama en yüksek güçtür: yasaya uymak hükümet dahil herkes için, yetkililer ve yargıçlar için zorunludur (Erdoğan, 2013, s. 201). John Locke'un yargıçları atama yetkisini yasama organına verdiği ve bu nedenle yargıyı ayrı bir dal olarak ayırmadığı belirtilmelidir.

John Locke, yürütme organı, monarşi ve hükümet tarafından temsil edilmesini düşünmüştür. Monarşinin ve hükümetin faaliyetleri sıkı bir şekilde düzenlenmelidir, yani yasama otoritesine itaat etmeli ve monarşi parlamentonun düzenli toplanmasına müdahale etmemesini savunmuştur (Yığıter, 2019, s. 31). Böylelikle, John Locke sınırlı bir monarşini desteklemiştir.

Ayrıca, Locke'un vizyonunda hükümdar federal iktidarın işlevlerinin taşıyıcısıydı ve devletin birliğinin garantörüdür (İvanov A. , 2018, s. 67). Bu nedenle, yasama faaliyetinde kendi imtiyazlarına sahiptir.

Ona göre «federal» dalı diplomatik meseleler, savaş, barış ilanı, ittifaklara ve koalisyonlara katılımı ilgilienmektedir (Erdoğan, 2014, s. 74).

Temeli John Locke tarafından atılan kuvvetler ayrılığı teorisinin, siyaset teorisinin ve anayasacılık pratiğinin gelişmesinde, Thomas Jefferson ve Amerikan siyasal düşünürleri üzerinde güçlü bir etkisi olmuştur (Tannenbaum & Schultz, 2015, s. 228).

Bununla birlikte, John Locke çıkardığı teori, tam olarak modern anlayıştaki kuvvetler ayrılığı teorisi değildir, çünkü yasama gücünün herkesi bağlayıcı olan yasalar yarattığı için üstün olduğunu ve diğer tüm güçlerin ondan kaynaklandığı sonucuna varmıştır (Locke, 1960, s. 87). John Locke'a göre yürütme organı yasama organına bağlıdır ve iradesiyle değiştirilebilir ve kaldırılabilir.

1.2.2. Charles-Louis de Montesquieu

Kuvvetler ayrılığı teorisinin bütün açıklığı ile çağdaş ifadesi, 18. yüzyılın Fransız sosyal bilimcisi Montesquieu tarafından "Kanunların Ruhunu" (De l'esprit des lois – 1748) adlı eserinde yapılmıştır (Turhan, Anayasal Devlet, 2005, s. 87). Charles Louis de Montesquieu kendi kuvvetler ayrılığı teorisini tamamen empirik gözleme dayandırmıştır (Erdoğan, 2013, s. 202).

Düşünür, kuvvetler ayrılığı ilkesini dönemindeki İngiliz siyasal sistemini gözlemleyerek ileri sürmüştür (Dursun, 2019, s. 128). Ona göre, İngiltere'nin siyasi bakımdan özgür bir ülke olmasının temelinde, siyasal iktidarın devlet organları arasında dağılmış olmasında, daha da temelde bu güç dağılımının farklı toplumsal güçlerin temsilcisi olmalarında yatmaktadır (Erdoğan, 2013, s. 17).

Montesquieu eserinde: «*Ezeli bir tecrübe ile sabittir ki kuvvet sahibi herkes bunu kötüye kullanmaya meyleder ve kuvvetine hudut buluncaya kadar gider. Kim derdi! Fazilet bile hudutlanmaya muhtaçtır. Kuvvetin kötüye kullanılmaması için tanzim neticesi, kuvvetin kuvveti durdurması lazımdır*» diyor (Sezginer, 2010, s. 24). Düşünüre göre bütün iktidarlara sınırlandırılması gerekmektedir.

Kuvvetler ayrılığı formülü Montesquieu'nun şu sözleriyle ifade edilmektedir: "*Aynı kişi ya da kurumda üç güç birleşirse her şey yok olur; kanun yapma gücü, ulusal nitelikteki kararları uygulama gücü ve suçluları yargılama gücü*" (Montesquieu, 1955).

Düşünüre göre, devlette üç kuvvet mevcuttur: yasama gücü, yürütme gücü ve medeni hukuk konularından sorumlu olan güç (Montesquieu, 2017, s. 8; Turhan, 1993, s. 5). Bu güç, suçları cezalandırır ve bireyler arasında bir çatışma durumunda anlaşmazlıkları çözer

ve buna yargı gücü denmektedir. Yargının bağımsız bir güç dalı olarak ayrılması Montesquieu'nun kuvvetler ayrılığı teorisinin gelişimine önemli bir katkısıdır. Bunun sayesinde doktrin uyum ve bütünlük kazanmıştır.

Montesquieu üç gücü böyle ayırt etmiştir (Montesquieu, 1955, s. 290):

1. **Yasama Gücü** – geçici veya kalıcı yasaları oluşturur ve mevcut yasaları değiştirir veya yürürlükten kaldırır.
2. **Yürütme Gücü** – savaş açar veya barış yapar, elçi gönderir veya kabul eder, güvenliği sağlar ve istilaları önler.
3. **Yargı Gücü** – suçları cezalandırır ve özel çatışmaları çözer.

Charles Louis de Montesquieu, John Locke'den farklı olarak yürütme ve konfederatif erkini yürütme erkinde birleştirmiştir ve yargıyı ise ayrı bir erk olarak saymıştır (Montesquieu, 1824, s. 305).

Montesquieu, Fransa'daki yasama gücünün halk temsilcileri meclisine ve soylular meclisine (parlamentonun iki odası) ait olması gerektiğine inanmıştır; yürütme gücü hükümdara veya başkalarına ait olmalıdır, ancak hiçbir durumda yasama organı üyelerine ait olmamalıdır (Montesquieu, 1955, s. 295). Montesquieu, yargının daimî bir senatoya değil, yılın belirli zamanlarında belirtilen yonteme göre halktan bir mahkeme oluşturmak için çekilen kişilere emanet edilmesini önermiştir (Montesquieu, 1955, s. 291).

Üç gücü bölen Montesquieu, Locke gibi yasama gücünün en yüksek ve yürütmenin "doğada sınırlı" olduğunu düşünerek kuvvetlerin eşitlik fikrine hala tam dayanmamıştır (Montesquieu, 1955, s. 292). Bununla birlikte, yine de Locke'tan daha ileri gitmiştir ve başka bir önemli ilke çıkarmıştır – sadece güçler ayrılığı değil, aynı zamanda karşılıklı kısıtlamaların da olmasını yazmıştır.

Düşünre göre, yargı düzenleyicidir, yasama ve yürütme organlarını aşırılıklardan uzak tutmak için çok gerekmektedir. Yasama ve yürütme organlarına gelince, onlar birbirlerini denetleyeceklerdir. Yürütme organı (öncelikle hükümdarın şahsında) yasama meclisinin kararını veto etme, çalışmaları için usul kurallarını belirleme ve meclisi feshetme hakkına sahiptir. Yasama organı, yasaların yürütme organı tarafından uygulanmasını kontrol etmektedir ve bakanları yasaların ihlalden sorumlu tutmaktadır. Ancak Louis de Montesquieu, yasama erkinin yürütmeyi sınırlamaması ve kararlarını durdurmaması

gerektiğini, çünkü yürütmenin zaten yasalarla sınırlı olduğunu ve tekrardan sınırlamanın bir anlamı olmadığını vurgulamıştır (Montesquieu, 1955, s. 295).

Böylelikle Montesquieu, modern çağımızdaki "kontrol ve denge" sisteminin gelişimini başlatmıştır. Şu anda bu teori ne kadar sorun yaşamakta olsa bile, insanların hakkını korumada ve devletlerin gelişmesinde, Montesquieu belirttiği gibi gücün kötüye kullanılmasına engel olmayı başarmıştır.

Tablo 1: Kuvvetler Ayrılığı İlkesi

Kuvvetler Birliği Sistemleri			Kuvvetler Ayrılığı Sistemleri		
			Demokratik Hükümet Sistemleri		
Yasama Organında Birleşme	Kuvvetlerin Yürütmede Birleşmesi		Parlamentar Hükümet Sistemi	Başkanlık Hükümet Sistemi	Yarı Başkanlık Hükümet Sistemi
Meclis Hükümet Sistemi	Mutlak Monarşi	Diktatörlük	<i>(Kuvvetlerin yumuşak ayrılığı)</i>	<i>(Kuvvetlerin sert ayrılığı)</i>	<i>(Kuvvetlerin sert ayrılığı ve devlet başkanlığın güçlendirilmesi)</i>
		Totaliter	Otoriter		

Kaynak: Odyakmaz, Kaymak, & Ercan, 2006, s. 255-262; Çetin, 2011, s. 181

BÖLÜM 2: DEMOKRATİK HÜKÜMET SİSTEMLERİ

Kuvvetler ayrılığa dayanan "parlamentar, başkanlık ve yarı başkanlık" demokratik hükümet sistemleri vardır. Bu sistemlerin evrensel tek bir modeli yoktur. Somut durumlara bakıldığında her rejim tipinin iyi örnekleri olduğu gibi kötü örnekleri de çok bulunmaktadır (İncioğlu, 2000, s. 19).

Batı Avrupa, Amerika gibi ülkelerde kuvvetleri sınırlama, hükümet sistemleri uygulama konusunda ciddi sorunların olmadığını görmekteyiz. Ancak bu durum gelişmemiş ve demokrasiye yeni geçen Kırgızistan gibi ülkelerde çok farklıdır. Kırgızistan'ın 30 yıllık bağımsız tarihinde bütün hükümet sistemlerini uygulamaya çalışmıştır ve bu konu üzerindeki tartışma hala devam etmektedir. Birileri parlamenter sistemi savunmaktadırlar, diğerleri başkanlık veya yarı başkanlık sistemi benimsemektedirler.

Kırgızistan'ın örneğine bakmadan önce bu bölümde demokratik hükümet sistemlerinin ortaya çıkışına, tarihsel gelişim sürecine, sistemlerin özelliklerine, güçlü ve zayıf yönlerine yer verilecektir.

2.1. Parlamenter Hükümet Sistemi

Parlamenter temsili hükümet sistemi nüfus arttıkça, doğrudan ve plebisit demokrasinin etkisiz hale gelmesiyle birlikte, sosyal yapı daha karmaşık hale geldikçe gelişmeye başlamıştır. Kullandığımız "Parlamento" (parliament) kelimesi Orta çağ İngiltere'sinde doğmuştur, ancak etimoloji ve imla Fransızcadır ve "parler" (konuşmak) kelimesinden türetilmiştir (Gezici, 2018, s. 45).

İlk temsili organı araştırdığımızda, Danimarka'nın İzlanda kolonisinin tüm topraklarından 930'da ilk kez toplanan Althing "Alþingi" temsili kuruma ulaşmaktayız. Şu anda bu kurum Avrupa'nın ilk parlamentosu olarak kabul edilmektedir (Şerbinin, 2021, s. 1).

Mevcut parlamenter sistem İngiltere'den gelmektedir. İngiltere'de Feodaller ile Kral ortasında çıkan mücadelenin sonucunda, 1215 yılında Kral Yurtsuz John Magna Carta de Libertatum (Büyük Şartı) kabul etmek zorunda kalmıştır (Göze, 2015, s. 470). III. Henri tarafından tekrar kabul olan Magna Carta, Kralın iktidarının sınırlanmasını ve Magnum Concilium Regis meclisinin konumunun güçlenmesini sağlamıştır (Yazıcıoğlu, 2020, s. 9). "Westminster modeli" olarak isimlendiren İngiliz Parlamentosu, 1265 yılı III. Henri döneminde iç savaş sırasında ortaya çıkmıştır ve o zamandan itibaren "Parliament" diye

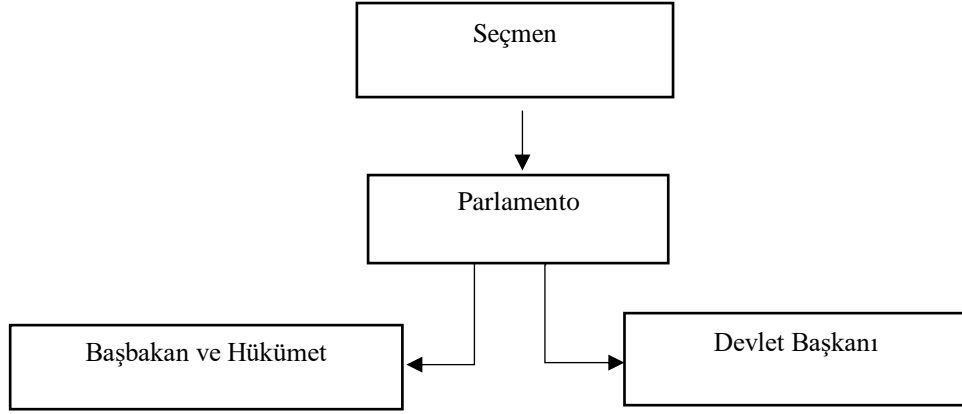
anılmaya başlamıştır. İngiliz parlamentosu "Magnum Concilium Regis'den", hükümet ise "Curia Regis'den" sonra doğulmuştur (Göze, 2015, s. 474).

Parlamentonun diğer tarihsel biçimleri ise, ilk olarak 1302'de Fransa'da IV. Philippe girişimiyle toplanan Genel Meclis ve 18. yüzyılda İngiltere'nin Amerikan kolonilerinin bağımsızlık mücadelesi sırasında ortaya çıkmış olan Amerika Birleşik Devletleri Kongresi'dir (Şerbinin, 2021, s. 1).

Parlamentar hükümet sistemi II. Dünya Savaşından 1980'lere kadar demokratik ülkelerde en çok uygulanan sistemlerin başında olmuştur. Bu durum 1980'ler ve 1990'larda değişmiştir (Turhan, 2005, s. 114).

Özetleyecek olursak, parlamenter sistem, yetkilerin parlamentonun lehine olduğu bir tür cumhuriyettir. Parlamenter bir devlette hükümet, başkana değil, yalnızca parlamentoya karşı sorumludur. Bu sistemde yasama-yürütme ilişkisi yumuşak erkler ayrımına dayanmaktadır (Odyakmaz, Kaymak, & Ercan, 2006, s. 528).

Hükümet, mecliste en çok oyu alan partilerin milletvekillerinden ve o parti lideri tarafından kurulmaktadır. Hükümet parlamento çoğunluğunun desteğini aldığı sürece iktidarda kalmaktadır. Parlamento çoğunluğunun güvenini kaybettiğinde, hükümet ya istifa etmektedir ya da devlet başkanı aracılığıyla parlamentoyu feshederek yeniden seçime gitmeye çalışmaktadır. Böylelikle bu sistemde hükümet, mutlaka meclisin güvenine dayanmalıdır. Parlamento güvensizlik belirtmek suretiyle hükümeti de düşürebilmektedir (Sezginer, 2010, s. 37).

Şekil 1: Parlamenter Hükümet Sistemi

Kaynak: Akgün, 2019, s. 7

2.1.1. Parlamenter Hükümet Sistemin Özellikleri

Parlamenter sistemlerde devlet başkanı, ister parlamento tarafından seçilsin isterse veraset yoluyla hanedan tarafından temsil edilsin, siyasal bakımdan sorumsuzdur (Sezginer, 2010, s. 39). Parlamenter sistemin ayırt edici unsuru budur. Diğer önemli unsur ise parlamento içinden doğan ve ona karşı sorumlu olan hükümet ve parlamento tarafından seçilmekle birlikte siyasi sorumluluğu olmayan ve göreve devam bakımından parlamento güvenine ihtiyaç duymayan devlet başkanının varlığıdır (Sezginer, 2010, s. 42; Lijphart, 1984, s. 15).

Mehmet Turhan'a göre, parlamenter sistemde, meclis hükümetinden farklı olarak yasama ve yürütme bağımsız varlıklarını korumaktadır. Yasama ve yürütme "güvensizlik oyu" ve "fesih" mekanizmalarıyla birbirlerini denetlemektedir (Turhan, 2005, s. 113). Daha belirtmek gereken bir nokta da hem başkanlık sisteminin hem de parlamenter sistemin kendi içlerinde birçok türe ayrılmasıdır (Turhan, 2005, s. 114).

Erdoğan Teziç'in belirttiği gibi, parlamenter hükümet sisteminin dört ana özelliği bulunmaktadır. Bunlar yürütmenin iki başlı olduğu, devlet başkanının siyasi açıdan sorumsuz olduğu, bakanların yasama organına karşı siyasi sorumlulukları ve yürütmenin yasamayı fesih yetkisidir (Teziç, 2019, s. 505).

1. *Yürütmenin İki Başlı Oluşu.* Parlamenter sistemin iki başlı olması diğer sistem taraftarlarından her zaman eleştirilmektedir (Keskin, 2019, s. 16). Bu rejimde iki önemli

iktidar yüzü bulunmaktadır. Birisi Bakanlar Kurulu, diğeri ise Devlet Başkanındır. Devlet Başkanı bir taraftan yürütmenin temsilcisi oluyor, diğeri taraftan da devletin ve ülke bütünlüğünün simgesi olarak biliniyor (Teziç, 2019, s. 505). Devletteki yönetim şekline göre devlet başkanı kral, hükümdar veya başkan olarak adlandırılıyor (Keskin, 2019, s. 17), hükümet başkanına başbakan (prime minister / premier ministre), bakanlar Konseyi başkanı, kabine şefi ya da Almanya’da olduğu gibi Şansölye de denmektedir (Teziç, 2019, s. 505). Böylelikle hem Hükümet Başkanı hem de Bakanlar Kurulu kolektif bir organ olup ülkelerin özelliklerine göre farklı adlanmaktadır.

2. *Devlet Başkanın Siyasi Sorumsuzluğu.* Parlamenter Hükümet Sisteminde devlet başkanı parlamento veya özel olarak oluşturulmuş daha geniş bir koleji tarafından seçilir (İrez, 2010, s. 13). Bu durum yürütme organı üzerindeki parlamenter kontrolün ana şeklidir. Neden Devlet Başkanı siyasi sorumluluk taşıyor? diyen bir soru fayda olabilir. Çünkü devlet başkanının siyasi sorumsuzluğunun temelinde, yürütme organının devamlılığını ve istikrarını sağlama düşüncesi vardır (Teziç, 2019, s. 506). Parlamenter rejimde devlet başkanı hem siyasi açıdan hem de cezaî açıdan sorumsuzdur. Parlamenter monarşilerde sorumsuzluk mutlak niteliktedir, ama Cumhuriyetlerde bu durum farklıdır. Cumhuriyet ile yönetilen rejimlerde parlamenter monarşilerde olduğu gibi sorumluluk yoktur, ama cumhuriyette tek istisna vardır – bu vatan hainliğidir (Teziç, 2019, s. 507) veya anayasayı ihlal gibi ağır suçlardır (Erdoğan, 2010, s. 214), ama böyle bir olaylar nadiren gerçekleşebilir. İkinci soru da buradan çıkabilir. Neden bu tip rejimlerde Devlet Başkanın gereği vardır? Bu tip rejimlerde devlet başkanın önemli bir rolü bulunmaktadır. Parlamento ve Başbakan arasındaki hakem olmaktır. Sistemin iyi işlemesi için başbakan ve parlamento ortasında bir problem söz konusu olmamalıdır. Eğer bir uyuşmazlık çıktığı anda iktidarın iki kanadı ortasında bir sürtüşme olabilir. Bu yüzden Devlet Başkanına hakem olma rolünü vermişlerdir (Teziç, 2019, s. 511). Bununla birlikte, başkanın bazı ciddi yetkileri vardır. Kanunları ilan eder ve kararnameler çıkarır, ödüller verir ve resmi olarak hükümet başkanını atar, hükümlüleri affetme hakkına da sahip olabilir, temsili işlevleri sürdürür, bakanlar kurulunun oluşumunu resmi olarak onaylama hakkına ve yeni meclis toplantısının ilk oturumu açma hakkına sahiptir.

3. *Bakanların Sorumluluğu.* Parlamenter rejimin başka önemli özelliği ise hükümetin ülke siyasetinin yürütülmesinde siyasi, hukuki ve cezaî açıdan sorumluluk sahibi olması ve görevini devam ettirebilmesi için parlamentonun güvenine bağlı

olmasıdır (Teziç, 2019, s. 511). Parlamentonun hükümeti meclis araştırması, meclis soruşturması, soru ve gensoru gibi kurallar aracılığıyla denetleme yapmak imkânı bulunmaktadır (Korkmaz, 2020, s. 21). Mustafa Erdoğan'a göre bakanlar kurulunun, yani yürütmenin meclise karşı hem bireysel hem de kolektif olarak sorumluluğu vardır. Eğer bir bakan hizmetini yapma zamanında aldığı kararları hükümetin ortak politikasına uymuyorsa, kendi bakanlığında ve işinde eksiklik ortaya çıkmışsa o bakan parlamentoya tek rapor vermek zorundadır. Kolektif sorumluluk ise parlamentoya sunulmuş hükümet programının uygulanmamasından çıkıyor (Teziç, 2014, s. 493; Erdoğan, 2010, s. 214). Böylelikle hükümet görevini sürdürmesi için parlamentonun güvenine ihtiyaç duymaktadır (Erdoğan, 2013, s. 111-112). Bu ihtiyaç hükümetin parlamento içinden çıkmasından kaynaklanmaktadır ve bu unsur kuvvetler ayrılığı mekanizmasının bir sonucudur.

4. *Yürütmenin Yasamayı Feshi*. Parlamenter rejimde devlet ya da hükümet başkanı fesih yetkisini kullanarak parlamentoyu feshedebilir, çünkü bu iki kuvvet arasında bir denklik bulunması gerektirmektedir (Demir, 1989, s. 102). Parlamentonun hükümeti görevden çekebilmesine karşılık yürütme organının da parlamentonun görevini bitirme yetkisine sahip olması bir kuvvetleri dengeleme mekanizmasını yaratmıştır (Korkmaz, 2020, s. 20). Böylelikle hükümet tarafından parlamentoyu fesh edebilme imkânı yasama organını da sorumlu yapıp disiplin altında tutmaktadır. Genellikle fesih yetkisi devlet başkanı tarafından kullanılmaktadır. 1949 Alman, 1958 Fransız Anayasalarında fesih yetkisi sadece devlet başkanına verilmiştir. Bu durumda fesih yetkisini başkan kimsenin istemi olmadan tek kullanabilmektedir. Ama parlamenter sistemlerinin çoğunluğunda (Japonya dahil parlamenter Batı Avrupa ülkeleri) devlet başkanı fesih yetkisini ancak hükümetin isteğiyle kullanabilmektedir (Gözler, 2017, s. 94-95).

2.1.2. Parlamenter Hükümet Sistemin Güçlü ve Zayıf Yanları

Dünya daha eksikliği hiç olmayan hükümet sistemi icat etmedi ve muhtemelen edemeyecektir. Çünkü doğada böyle bir durum olmamaktadır. Böylelikle bütün hükümet sistemlerinin güçlü ve zayıf yanları bulunmaktadır. Her bir devlet kendi tarihine, siyasi kültürüne göre hükümet sistemi uygulamaktadır. Uygulayacağı sisteminin nasıl bir karaktere sahip olduğu, ne gibi güçlü ve zayıf yanları olduğuna dair teorik analizler de hükümet sistemlerini tercih etmede belli bir değer taşımaktadır (Tunçkaşık, 2017, s. 14).

Yukarıda yazdığım gibi parlamenter sistemi de avantajları, dezavantajları içermektedir ve aşağıda onlar incelenecektir.

1. Parlamenter Sistemin Güçlü Yanları

a. *Parlamenter Sistemde Tıkanık Olmaz.* Yürütme ile yasama ortasında siyasi bir kriz yaşandığı zaman onu çözüme yolları bulunmaktadır. Bu tür problemlerin sistemde "güvensizlik oyu" ve "fesih" gibi araçlarla çözülmesi mümkündür (Gözler, 2017, s. 96).

b. *Çözümü Üretebilen Bir Sistemdir.* Parlamenter sisteminin savunucularına göre sistem esnekliklidir. Bu sistemde, siyasi aktörler seçimlerin olmadığı herhangi bir zamanda ciddi değişiklikler yapma, yeni tercihlerde bulunma ve başbakanı değiştirme imkânına sahiptir (Tunçkaşık, 2017, s. 14). Halkın desteğini yitirmiş bakanları değiştirmek için diğer sistemlerde olduğu gibi beklemek gerekli değildir.

c. *Bu Sistem Güçler Arasında Kutuplaşmayı Azaltır.* Bu sistemde hükümet görevini devam etmesi için her zaman parlamentonun desteğine ihtiyaç duymaktadır. Böyle bir durum seçimden sonra da devam etmektedir ve seçimi kazanan parti her şeyi kazanmamaktadır, çünkü seçimi kaybeden grup siyasi sistemden dışlanmaz, onlar faaliyetini muhalefet olarak devam edecektir. Diğer bir tarafı ise koalisyonlar sayesinde iktidar bir partinin elinde toplanmadan birden fazla parti arasında paylaşılmaktadır (Gözler, 2017, s. 97).

d. *Devlet Başkanın Uzlaştırıcı Bir Fonksiyon Vardır.* Bir kral veya devlet başkanı tarafsız ve genellikle partiler üstü bir konumda yer almaktadır. Başkanlar bir parti, bir grubu temsil etmemektedir, bütün halkı temsil etmektedir. Böyle bir durum parlamento ile hükümet veya iktidar ile muhalefet arasındaki krizlerde bir dengeye ve uzlaşmaya varılmasına yardımcı olmaktadır.

2. Parlamenter Sistemin Zayıf Yanları

a. *İstikrarsız Hükümete Yol Açar.* Çok sayıda partinin parlamentoya girebildiği sistemin istikrarsızlığa kapılmasına neden olmaktadır. Hükümetin görevde kalabilmesi için ihtiyaç duyduğu parlamento tarafından destek garantisi olmadığından, hükümetler potansiyel olarak sürekli risk altındadır. Gerçekten de bu sistemi uygulayan ülkelerde böyle bir durum tespit edilmektedir (Gözler, 2017, s. 97; Tunçkaşık, 2017, s. 16)

b. *Güçsüz Hükümetlere Yol Açar.* Zayıf hükümet oluşumunun sebeplerinin biri hükümetin parlamentonun desteğine ihtiyacı duymasındır, devlet başkanının hükümet ile

siyasal rekabete girişme ihtimalidir (Tunçkaşık, 2017, s. 17) ve bu sistemde görülen koalisyon hükümetleridir (Gözler, 2017, s. 98).

c. *Niteliği Düşük Demokrasiye Yol Açar*. Birincisi, halk hükümeti doğrudan doğruya belirleyememektedir. Hükümet halk tarafından değil, parlamento tarafından seçilmektedir. İkincisi, hesap sorulabilirlik açısından parlamenter sistem çok zayıftır. Hükümet birden fazla partiden oluştuğundan dolayı halk hangi partiden hesap soracağını bilmemektedir. Üçüncü olarak, seçmen parti için oyunu kullandıktan sonra parlamentoya gelen milletvekilinin hangi adayı başkan olarak destekleyeceği belli değildir ve seçmen hangi partilerin koalisyon kuracaklarını önceden bilememektedir (Gözler, 2017, s. 98).

Sonuç olarak, parlamenter sistemin de avantaj ve dezavantajları bulunmaktadır. Bu hükümet sistemi uygulamak için kesin "evet" veya "hayır" cevabı yoktur. Bazı devletlerde zayıf yanları çıkmaktadır, bazılarında güçlü tarafı gerçekleşip, siyasi sistem iyi işlemektedir. Özetle, sistemin iyi veya kötü işlemesini o ülkenin tarihi gelişimine, parti sistemine, siyasal kültürüne bağlı olduğunu söyleyebiliriz.

2.2. Başkanlık Hükümet Sistemi

Başkanlık sistemi, başkanın sabit bir süre için halk tarafından seçildiği hem yürütmenin hem de devlet başkanı olan ve parlamento ile başkanın birbirini görevden alıp veya feshedemediği bir hükümet sistemi olarak tanımlanmaktadır (Tunçkaşık, 2017, s. 1).

"Başkan, president" terimi, Latince "Praesidens" kelimesinden gelmektedir ve tam anlamı "önde oturmaktır". "Başkan, president" kavramı seçilmiş bir devlet başkanı olarak yorumlanır ve kendine has özellikleri ise seçicilik ve sınırlılıktır. Eski Yunanda başkanlara (president) çeşitli toplantıların başkanları demişlerdir. "Başkan, president" kelimesinin bu orijinal anlamından, daha sonra örneğin "Senato başkanı" gibi bir görev ortaya çıkmıştır. Devletin başkanı olarak mevcut anlayışında, "başkan, president" terimi ne Yunan ve Roma cumhuriyetlerinde ne de İngiltere ve Hollanda'daki erken burjuva cumhuriyetlerinde kullanılmamıştır (Tharkaho, 2007, s. 2).

Tarihsel olarak, başkanlık hükümet sistemi ilk olarak Amerika Birleşik Devleti'nde oluşmuştur (Çetin, 2011, s. 185). Amerikan devletinin oluşumunun ilk aşamalarında yalnızca yasama değil, aynı zamanda yürütme gücü de tek bir temsilci organda Continental Congress'te toplanmıştır.

Kısa süre sonra, birçok ABD'li politikacıları, Congress'in yasaların uygulanması konusundaki çalışmalarının etkisiz olduğunu fark etmişlerdir, yasama ve yürütme güçlerinin ayrılmasının gerekli olduğu sonucuna varmışlardır. Böylece, Amerika Birleşik Devletleri'nde ilk kez, başkanlığın geliştirilmesi sorunu çıkmıştır ve ABD Anayasasının geliştirilmesi sırasında 1787'de Philadelphia'daki Anayasa Congress'inde bu soru tartışılmıştır. Kuzey Amerika için monarşi sistemi uygulamak ve devletin başına bir monarşinin geçmesi kabul edilemezdi. Zaten çoğu Amerikalılar da monarşi sınırlı yetkilere sahip olsa bile, bir monarşinin şahsında üstün bir yürütme gücünün yaratılmasına şiddetle karşı çıkıyorlarmış. Bu nedenle, en kabul edilebilir yürütme gücü biçiminin oluşumu arayışı, tüm yetkililerin seçilmesini sağlayan cumhuriyetçilik temelinde yürütülmüştür (Pereçina, 2003, s. 277).

Congress'in delegeleri, yürütme organını organize etmek için çeşitli seçenekleri değerlendirmişlerdir. Keskin tartışmalar yürütme gücünün federal düzeyde nasıl kullanılması gerektiği sorusunu gündeme getirmiştir (Tharkaho, 2007, s. 2): bir grup tarafından mı yoksa bir kişi tarafından mı? ABD Anayasası'nın yaratıcıları arasındaki uzun tartışmalardan sonra, en yüksek yürütme gücünün birleştirilmesine, yani iktidarın bir kişinin elinde toplanmasına karar verilmiştir. Böylece, Amerika Birleşik Devletleri'nde federal yürütme gücünün oluşumunda tek adam yönetimi ilkesi hâkim olmuştur.

Ülkenin federal yürütme organının başkanı, Anayasaya göre Amerika Birleşik Devletleri Başkanı (president) olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Başkanının bu adı, yalnızca cumhuriyet hükümet biçimiyle ilişkili olduğundan değil, aynı zamanda bazı Amerikan eyaletlerinde o sırada yürütme organının başkanlarına "vali" değil, "başkan" (president) olarak adlandırıldığından da gelmektedir. Aynı zamanda, başkanın yetkilerinin daha sınırlı olmasını, ancak aynı zamanda ülkeyi etkin bir şekilde yönetmeyi mümkün kılacak işlevlerinin tanımlanması gerekliliği özellikle ısrarla vurgulanmıştır.

Böylece başkanlık kurumu, Amerikan başkanlık modeli olarak adlandırılabilir hükümet sisteminin temellerini atmış oldu. Bu model belirli bir seviyede özeldi ve bütünüyle, ideal bir şekilde yalnızca Amerika Birleşik Devletleri'nde somutlaştırılmıştır (Tunçkaşık, 2017, s. 2). Başkan konumunun benzersizliği, aynı anda hem devlet başkanı hem de yürütme organının başı olmasıydı (Tunçkaşık, 2017, s. 1). Bu hüküm, Amerika

Birleşik Devletleri'nin anayasası'nın II. Maddesinin 1. Bölümünde yer almaktadır. Ayrıca, anayasa başka bir yürütme organından söz etmemektedir.

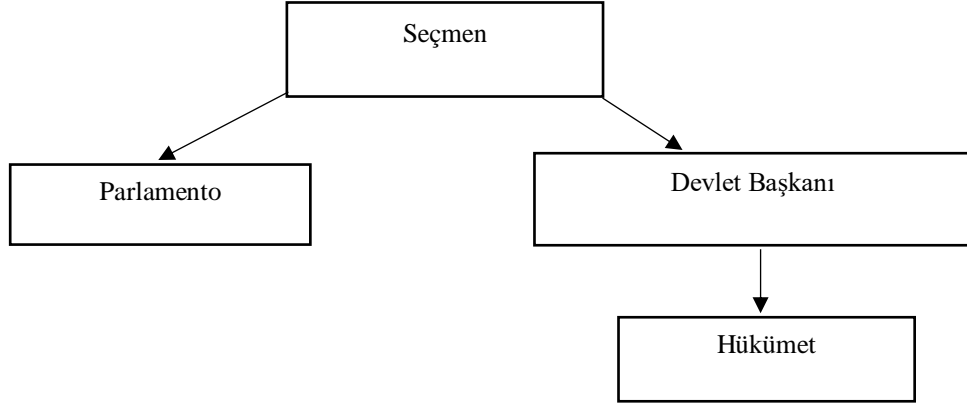
Devlet başkanının görev süresinin tanımıyla ilgili konu da keskin tartışmalara neden olmuştur. Temel olarak, çoklukla üç-yedi yıl arasında süre teklif edilmiştir, yirmi yıl bile teklif edenler de aralarında varmış. Kongre (convention), devlet başkanı'nın kendisini kanıtlaması için yeterli olan ve topluma zarar verecek kadar uzun olmayan dört yıllık bir süre için seçilmesine karar vermiştir (Maylıbaev, 2001, s. 2).

Böylece Amerika Birleşik Devletleri, devlet başkanı ile hükümet başkanını tek bir kişide birleştiren başkanlığı (president) makamının ortaya çıktığı ilk ülke olmuştur. Ayrıca siyasi sistemin en önemli kurumlarından biri olarak başkanlık kurumunun doğduğu yer Amerika Birleşik Devletleri'di. Yürütme gücünün hemen hemen her yerde monarşi, kalıtsal bir karaktere sahip olduğu o dönemin diğer ülkelerinden farklı olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde başkan genel seçimlerle seçilmeye başlamıştır.

Başkanlık Hükümet Sisteminde yasama ve yürütme, parlamenter sisteminden olduğundan daha fazla birbirlerinden bağımsızdırlar. Hem yasama hem de yürütme başkanlık sisteminde belirli bir dönem için birbirinden ayrı ayrı seçilmektedir. Yürütme yasamayı fesh edip seçimlere gidemez. Buna paralel olarak da başkanın görevde kalabilmesi yasamanın güvenine bağlı değildir, çünkü başkan halk tarafından seçilmektedir (Turhan, 2005, s. 113).

Bütün devlet organları sisteminde başkan bağımsızdır, ABD Kongresi'ne karşı sorumlu ve kontrolü altında değildir, yalnızca halka karşı sorumludur. Aynı zamanda, ABD Başkanının gücü mutlak değildir, sınırlıdır, onu sınırlayan diğer iktidar kanatları bağımsız bir Kongre ve Yüksek Mahkemedir (Fendoğlu, 2010, s. 18).

Böylelikle ABD'de doğan başkanlık sisteminde, yasama ve yürütme erkleri birbirinden tamamen ayrılmaktadır. Bu sistemde kuvvetler ayrılığı ilkesi katı bir biçimde uygulanmaktadır (Fendoğlu, 2012, s. 42; Odyakmaz, Kaymak, & Ercan, 2006, s. 260)

Şekil 2: Başkanlık Hükümet Sistemi

Kaynak: Akgün, 2019, s. 11

2.2.1. Başkanlık Hükümet Sistemin Özellikleri

Başkanlık sisteminin özelliklerini Kemal Gözler, Arend Liphart'dan esinlenerek "asli ve tali" özellikler olarak ikiye ayırmaktadır (Gözler, 2017, s. 83).

1. Asli Özellikler

a. *Tek Kişi Yürütmenin Başındadır.* Parlamenter hükümet sisteminde yürütme organı bölünmüş yapıdadır. Bir tarafta sorumsuz olan devlet başkanı, diğer tarafta ise sorumluluğu olan hükümet vardır (Gözler, 2017, s. 83). Buna karşılık başkanlık hükümet sisteminde devlet başkanı tek başına yürütme gücünü elinde tutmaktadır. Hem devlet başkanlığı hem de hükümet başkanlığı görevini sürdürmektedir. Yarı başkanlık gibi devlet başkanının yanında bir hükümet başkanı yoktur. Bakanlar yalnız devlet başkanına sorumludur (Demir, 1989, s. 14).

b. *Başkan, Halk Tarafından Seçilmektedir.* Yürütme gücünün tek sahibi olan başkan halk tarafından belli bir sabit süreye seçilmektedir (Tunçkaşık, 2017, s. 1). Seçim mekanizması doğrudan doğruya veya ABD örneğindeki gibi seçmenler tarafından seçilmektedir.

c. *Başkan, Yürütmenin Güvenine Dayanmaz.* Başkan belli bir süre için halk tarafından seçilmektedir. Bu belli süre içinde başkan parlamentonun güvenine dayanmadan çalışmaktadır (Gözler, 2017, s. 84).

2. Tali Özellikler

a. *Yasama Organı Başkan Tarafından Feshedilmez.* Bu sistemde parlamenter sistemindeki gibi yasama yürütmeyi dağıtamıyor, yürütme yasamayı feshedemiyor (Gözler, 2017, s. 84). İki kuvvet birbirinden bağımsız olarak çalışmaktadır. Yasama ile yürütme arasında bir denetim ve denge mekanizması vardır. Örneğin bazı işlemlerde parlamentonun onayı gerekmektedir. Buna karşı olarak başkanın parlamentodan geçen yasamaları veto etme yetkisi bulunmaktadır.

b. *Aynı Kişi Hem Yürütmede Hem Yasamada Görev Alamaz.* Başkanlık hükümet sistemi katı bir güçler ayrılığına dayanmaktadır. Yasama ile yürütme güçleri arası birbirinden kesin ayrılmaktadır. Yürütme halkın seçtiği devlet başkanı, yasama parlamento tarafından yapılmaktadır (Deliveli, 2002, s. 14). Aynı kişi hem yürütmede hem de yasamada yer alamaz.

c. *Başkan, Yasama Organının Çalışmasına Katılamaz.* Başkanlık hükümet sisteminin ayırt edici özelliği kuvvetlerin yetkilerine bütünü ile sahip olmalarıdır. Buradan iki sonuç çıkmaktadır: meclisler yürütmeye karışmadığı gibi, başkan da yasama faaliyetine katılamamaktadır. İkincisi ise kuvvetlerin birbirine baskı yapabilmeye ya da etkileme olanağı bulunmamaktadır (Teziç, 2014, s. 512; Gözler, 2017, s. 84).

Burada belirtmek gereken bir nokta var. Eğer yukarıdaki üç asli özelliği taşıyan bir hükümet sistemi, aşağıdaki tali özelliklerinin birisini taşımıyorsa, sadece bu nedenle başkanlık sistemi olmaktan çıkmaz (Gözler, 2017, s. 84).

2.2.2. Başkanlık Hükümet Sistemin Güçlü ve Zayıf Yanları

Parlamenter sistemine göre başkanlık sisteminin üç üstünlüğü, yani **avantajı** olduğu ileri sürülmüştür (Gözler, 2017, s. 87).

1. *Başkanlık Sistemi İstikrarlı Yönetime Yol Açıyor.* Başkanlık sisteminde başkan belli bir süre için halk tarafından seçildikten dolayı onu kimse süresi bitene kadar görevinden alamamaktadır. Bu yüzden başkanlık hükümet sisteminde krizlerin ortaya çıkması ihtimal dışıdır (Gözler, 2017, s. 87).

2. *Başkanlık Sisteminde Yönetim Güçlü Olur.* Bunun sebebi tek kişi halk tarafından seçilip kendi siyasetini güçlü bir şekilde gerçekleştirmektedir. Doğrudan doğruya halk tarafından seçilmesi devlet başkanına büyük bir prestij sunmaktadır. En önemlisi kendi

süresini bilen başkan kimseden korkmadan kendi politikasını uygulayabilmektedir (Gözler, 2017, s. 87).

3. *Başkanlık Sistemi Daha Demokratiktir.* Çünkü: a) Başkan doğrudan doğruya halk tarafından seçilmektedir. b) İkinci, hesap sorulabilirlik bakımından başkanlık sistem daha demokratiktir. c) Üçüncü olarak, seçmen oyunu bir adaya verdiği zaman kimin hükümet edeceğini önceden bilir. Bu yüzden başkanlık hükümet sistemi önceden bilinebilirlik açısından daha demokratiktir (Gözler, 2017, s. 88).

Sistemin güçlü tarafları varsa demek ki zayıf yanları da vardır. Başkanlık hükümet sisteminin en kapsamlı eleştirisini Juan Linz yapmıştır (Linz, 1990, s. 51). Ona göre **zayıf yanları** şunlardır:

1. *Başkanlık Sisteminde Esneklik Yoktur.* Bu sistem katıdır. Çünkü iki kuvvet belli bir süre için seçilmektedir. Bu süre bitene kadar ne yürütme ne yasama birbirini görevden alamaz. Bu duruma katılık problemi denmektedir. Sistem bu katılık probleminden dolayı gelecek seçimlere kadar kilitlenebilir (Linz, 1990, s. 52; Gözler, 2017, s. 88).

2. *Çoğunluk Eğilimleri.* Linz, başkanlık sisteminin "kazanan her şeyi alır" prensibine göre çalıştığını belirtmektedir. Seçilen devlet başkanı, görev süresi boyunca hükümeti bağımsız olarak oluşturmaktadır ve tamamen kontrol etmektedir. "Kazanan her şeyi alır" prensibi, bir devlet başkanının seçimindeki riskleri çok yükseltmektedir, bu da kaçınılmaz olarak toplumdaki ilişkilerin şiddetlenmesine ve daha fazla kutuplaşmasına yol açmaktadır (Linz, 1990, s. 56).

3. *Başkanlık Sistemi İkili Meşruluk Problemine Yol Açabilir.* Başkanlık hükümet sisteminde devlet başkanı da parlamento da halk tarafından seçilmektedir. Bu gerçeklik iki kuvvet arasında meşruluk iddiasına yol açmaktadır. Özellikle başkan ve parlamento çoğunluğu farklı partilerden oluştuğu zaman, iki dal birbirine karşı durabilir ve bu yüzden sistem seçime kadar kilitlenebilir (Linz, 1990, s. 53; Gözler, 2017, s. 88).

4. *Zayıf (outsiders) Liderlerin İktidara Gelme İhtimalinin Yükselişi.* Linz başkanlık hükümet sisteminin, başkanlık gücünün sürekli bir mekanizması olmadığını belirtmektedir. Bu hükümet sisteminin yasama mekanizmaları, devlet başkanının yönetimi erken sona ermesi durumunda, olağan seçim prosedürü altında asla başkan olamayacak bir kişiyi iktidar zirvesine çıkarabilir, yani iktidar zayıf bir liderin ellerine geçebilir (Linz, 1990, s. 54).

5. *Hakemliğin Olmadığı.* Başkanlık sisteminde devlet başkanı bir yandan devletin başı ve tüm halkın temsilcisidir, diğer yandan çok kesin bir siyasi grubu ifade etmektedir. Dolayısıyla, Linz, devlet başkanının ikili konumu nedeniyle siyasi anlaşmazlıklarda tarafsız bir hakem olarak hareket edemeyeceğini yazmaktadır (Linz, 1990, s. 61).

6. *Kişisel İktidar Rejimi Kurma Eğilimi.* Linz'e göre, başkanlık sisteminin kurumsal özellikleri, sosyo-ekonomik ve kültürel faktörlerden bağımsız olarak kişisel bir rejimin oluşmasına yol açmaktadır. Bu, devlet başkanının gücünün sınırlarını tanımayı reddetmesinde ifade edilir, muhalefete karşı tam bir saygısızlığa, ihmale ve kovalamaya bile yol açabilir. (Linz, 1990, s. 55).

7. *Başkanlık Rejim Krizlere Yol Açabilir.* Başkanlık hükümet sisteminde, fesih ve güvensizlik gibi araçların olmadığından dolayı krizler çözülmeyen devam edebilir. Mesela, parlamento hükümet sisteminde bu araç vardır, başkanlık sisteminde yoktur (Gözler, 2017, s. 88).

8. *Sistemin Verimsiz Olabilme İhtimalinin Yüksekliği.* Başkanlık hükümet sisteminin verimsizliğinden bahseden Linz şöyle yazmaktadır: "*Başkan, ülkedeki güçlerin kutuplaşmasına neden olan makul olmayan para israfına, büyük projelere ve riskli kararlara eğilimlidir*" (Linz, 1990, s. 55).

Başkanlık Hükümet Sistemi, aklın ürünü olarak Amerika'da gelişmiştir. Bu sistem birçok devletlerde uygulanmıştır. Ama Linz, sadece anası olan Amerika'da iyi işlediğini açıklamaktadır. Linz'in başkanlık hükümet sistemi hakkındaki hipotezinin ampirik olarak Kırgızistan'da doğrulandığını görmekteyiz. Bu analiz üçünde bölümde ele alınacaktır.

2.3. Yarı Başkanlık Hükümet Sistemi

Yarı başkanlık hükümet sistemi iki diğer sistemin ortasında yer alan, devlet başkanının halk tarafından seçildiği karma bir parlamenter modelidir. Avusturya, Weimar Almanyası ve Finlandiya gibi ülkelerde güçlendirilmiş devlet başkanlığına dayanan parlamentarizm uygulanmıştır. Bu sistemlerde devlet başkanına önemli görevler verilmektedir, onlar genel oyla seçilmektedir ve böyle bir örneklere "melez parlamentarizm" veya "ikinci yürütme" modeli de denmektedir (Erdoğan, 2010, s. 221).

Parlamenter ülkesi olan Fransa'da 1962'de yapılan anayasa değişikliği ile başkan genel oyla seçilmeye başlamıştır. Bu sistemin mimarı De Gaulle'dur (Çetin, 2011, s. 188). Böylece, bu farklı bir sistemin faydalı olacağı düşünülmüştür. 1959 yılında "yarı

başkanlık" terimi ilk kez Le Monde gazete kurucusu Hubert Beave-Mery tarafından kullanılmıştır (Sezginer, 2010, s. 56). Yarı başkanlık hükümet sistemine akademik isim verilmesi meşhur siyaset bilimcisi Maurice Duverger'den gelmektedir. Fransız siyaset bilimcisi bu sistemin esaslarını ilk olarak ortaya koymuştur (Erdoğan, 2010, s. 221; Erdem, 2014, s. 1; Gürcan, 2012, s. 124).

Duverger'e göre, bir siyasi rejim anayasasında üç unsuru içeriyorsa yarı başkanlık olarak kabul edilir (Erdem, 2014, s. 1; Meduşevskiy, 2014, s. 53; Duverger, 1974, s. 185):

- a. Başkan halk tarafından seçilecektir.
- b. Başkan oldukça önemli yetkilere sahip olacaktır.
- c. Yürütme ve idari yetkilere sahip başbakan ve bakanlar olacaktır ve parlamento karşı çıkmadığı sürece kadar görevde kalacaklardır.

Bu sistemin ilk örneklerini 1919'da görmekteyiz ve sistem, uzun yıllar içi devletler tarafından pek uygulanmamıştır. 1970 ve 1990'larda gerçekleşen demokratikleşme dalgalarıyla birlikte bağımsızlıklarını kazanan ülkeler bu modeli benimsemeye başlamıştır (Erdem, 2014, s. 1), o demokrasi dalgasının içinde Kırgızistan da yer almaktadır.

Prof. Dr. Erdoğan Teziç yarı başkanlık sisteminin iki ayrı rejimi olduğundan söz etmektedir (Teziç, 2014, s. 519). Çünkü parlamenter ve başkanlık sistemlerden alınan unsurlar her ülkede aynı tür rejimlere yol açmamaktadır. Yarı başkanlık hükümet sistemi İrlanda, İzlanda ve Avusturya gibi ülkelerde parlamentonun üstünlüğüne, Fransa, Rusya gibi ülkelerde ise devlet başkanının üstünlüğüne dayanmaktadır (Odyakmaz, Kaymak, & Ercan, 2006, s. 262). Bu ayrımı ele alarak Kırgızistan'da oluşan durumu daha iyi açıklayacağımı düşünmekteyim.

1. Parlamentonun Üstünlüğüne Dayanan Yarı Başkanlık Rejimler

Bazı yarı başkanlığı uygulayan devletlerde parlamentonun üstünlüğü sağlanmıştır. Misal olarak İrlanda, İzlanda ve Avusturya gibi ülkelerdir. Bu ülkelerde devlet başkana sembolik yetkiler verilmiştir.

a. Aralıklı (intermittence) Yarı Başkanlık Rejimi

Portekiz ve Finlandiya’da devlet başkanları doğrudan ve genel oyla halk tarafından seçilmektedirler. Parlamento’ya sorumluluğu taşıyan başbakan, zamana ve koşullara göre devlet başkanı ile iktidarı paylaşıyorlar (Teziç, 2019, s. 542). Bu ülkelerde devlet başkanı ile başbakan ortasındaki yetkiler dengeli bir şekilde kurulmaktadır.

2. Başkanın Üstünlüğüne Dayanan Yarı Başkanlık Rejimleri

Yarı başkanlık hükümet sisteminin içinde başkan üstünlüğüne dayanan birçok devletler bulunmaktadır. Birisi daha demokratik mekanizmaları sadece kâğıt üzerinde değil pratikte sağlayabilmiştir, diğerleri ise otoriterlikten kaçamamışlardır. Bu gerçeği ele alarak, Erdoğan Teziç, başkan üstünlüğüne dayanan, devlet başkanına güçlü yetkilerin verildiği yarı başkanlık rejimleri "demokratik" ve "otoriter" olmak üzere ikiye ayırmaktadır (Teziç, 2019, s. 543).

a. Demokratik Yarı Başkanlık Rejimi (Fransa)

Yarı başkanlık rejiminde başkan üstünlüğüne dayanan ve demokratik olarak bilinen ülkelerinden en iyi örneği Fransa’dır. 1958’de yeni Anayasa kabul edilmesinden sonra, Fransa’da V. Cumhuriyet kurulmuştur. Yeni hükümet sisteminin temel özelliklerinden biri, devletin genel siyasi sisteminde parlamentonun rolünün önemli ölçüde zayıflamasıydı. Bu değişikliklere göre, şu anda parlamentonun ülkedeki siyasi yaşamındaki herhangi bir özel rolünden bahsetmeye ve onu baskın bir yere koymaya gerek yoktur (Sezginer, 2010, s. 60).

Anayasaya göre parlamento, daha önce sahip olduğu devlet başkanını seçme yetkisinden ayrılmıştır. 1958’de Fransa Başkanı Charles de Gaulle milletvekilleri ve parlamento senatörlerinden oluşan bir seçim kongresi tarafından seçilmiştir. Ancak, 1962 Anayasa reformundan kısa bir süre sonra, devlet başkanının seçimi halka emanet edilmiştir ve Fransa Anayasasının 6. ve 7. Maddelerine göre genel oy hakkı ile yürütülmektedir (Batum, 2000, s. 66).

Devlet başkanı ve hükümet aynı siyasi görüşte olduğu zaman sistem bir probleme karşı olmadan çalışabilmektedir. Parlamento’nun çoğunluğunu farklı görüşte olan siyasi partiler aldığı zaman krizlere zemin hazırlanmıştır. En önemlisi Fransa böyle bir durumla

karşılaştığında her zaman sorunu çözmeyi başarabilmektedir (Sezginer, 2010, s. 70). Her şeye rağmen, Fransa bu sistemi en iyi şekilde uygulayabilen nadir ülkelerin biridir.

b. Otoriter Yarı Başkanlık Rejimi (Rusya Federasyonu)

Öncelikle, Rusya Anayasasındaki 111, 112 ve 117. maddelere göre Rusya Federasyonu başkanının parlamentoyu etkilemek için çok çeşitli fırsatlara sahip bir kişi olduğunu, güçlü iktidar mekanizmalarının elinde yoğunlaştığını belirtmemiz gerekmektedir. Devlet başkanı, parlamentoyu feshetme yetkisine sahiptir. Onun karşısında, parlamentonun (özellikle alt meclisin) devlet başkanını etkilemek için çeşitli yaptırımların uygulanmasına yönelik mekanizmalar veya herhangi bir başka etkin aracı yoktur (Teziç, 2019, s. 548). Rusya Federasyonu'nda devlet iktidarının temellerinden biri olarak ilan edilen kuvvetler ayrılığı ilkesi, yasama, yürütme ve yargı organlarının bağımsızlığını gerektirir. Ama bu konuda Rusya Federasyonu'nda ciddi sorunlar olduğunu görmekteyiz.

Tarihsel olarak, Rusya Federasyonu devlet başkanı mutlak egemenliğine veya özel bir role sahiptir (önceden Rus hükümdarının üstün gücü, daha sonra SSCB genel sekreteri vardı). Bu nedenle, devlet başkanın mevcut yüksek konumu benzersiz değildir. Ancak bugün, devlette ve toplumda demokratik ilkelerin gelişmesi ve pekiştirilmesi bağlamında eski sistemin yararlılığını yitirdiğini görmek de mümkündür.

Başlangıçta, Rusya'da parlamento, otokratik hükümetin kararlarını meşrulaştırmak için tasarlanmış ek bir güç unsuru olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca yargı her zaman devlet başkanının iradesine tabi olmuştur. Aslında, bugün de Federal Meclisi aynı zamanda bir "arabulucu güçtür" ve ana yetkiler, en yüksek devlet organları tarafından alınan tüm kararları kontrol eden başkanın elinde toplanmıştır.

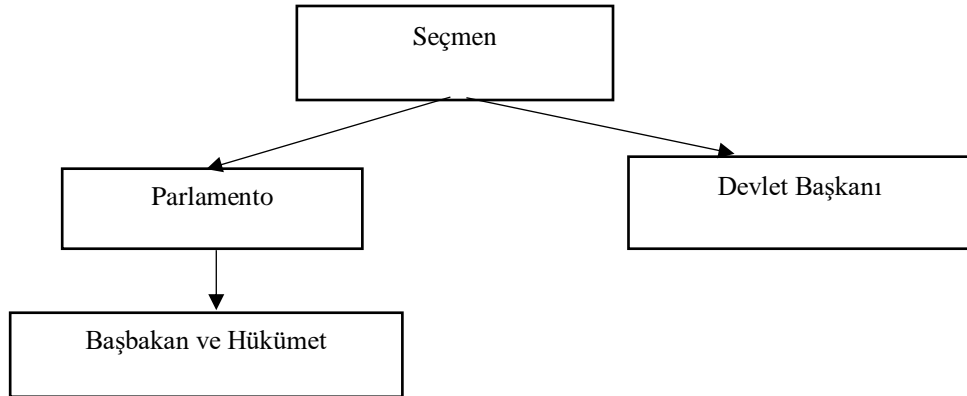
Parlamento, başkan ve hükümet arasındaki ilişkinin özü, bu çalışma sırasında formüle edilen iki fikir üzerine kurulmuştur:

1. Rusya devlet iktidarının uygulanmasında Fransa'ya benzer, çünkü ikisi de aynı zamanda yarı başkanlık bir hükümet biçimiyle de karakterize edilir;
2. Rusya'yı Fransa'dan ayıran özelliği ise, Rus devletinin temeli olarak süperbaşkanlıktır. Bütün diğer iktidar dalları ne anayasa mahkemesi ne hükümet ne de parlamento, ona bağlıdır.

Rusya'da, denetleme ve kontrol mekanizmalarının, güçlü yetkileri elinde toplayan devlet başkanının özel statüsü nedeniyle, yarı başkanlık cumhuriyetine özgü bir "kontrol ve denge" sistemi ile kuvvetler ayrılığı modelinin uygulandığı Fransa'dakinden daha zayıf olduğu söylenebilir. Fransa'da başkanın iktidarı parlamentoya gelen partiye bağlı olduğunu da belirtmeliyiz. Eğer meclise muhalefet parti gelecekse, o zaman başkan hükümeti o parti ile kurmak ve paylaşmak zorunda kalır.

Fransız yarı başkanlık sistemi, iki başlı (bicephalous) bir yürütme içinde çoğunluğun kombinasyonu değişikçe birinci başı değişen, esnek ikili yürütme yapısına dayanan, sahici anlamda karma bir sistemdir (Erdoğan, 2010, s. 222).

Yapılan araştırma, aşağıdaki sonuçları çıkarmamıza izin vermektedir. Adı geçen devletlerin her birinin, devlet başkanı, hükümet ve parlamento arasındaki etkileşimin kendine özgü özellikleri vardır. Bir yerde dengeli bir temel üzerine inşa edilmiştir, bir yerlerde devlet başkanının şahsında yürütme daha güçlüdür, bu da ilke olarak parlamentonun konumunu zayıflatmaktadır ve kuvvetler dengesini bozmaktadır. Böylelikle, yarı başkanlık sistemi İrlanda, İzlanda ve Avusturya gibi ülkelerde parlamentonun üstünlüğüne, Fransa, Rusya gibi ülkelerde ise devlet başkanının üstünlüğüne dayanmaktadır (Odyakmaz, Kaymak, & Ercan, 2006, s. 262). Bu ayrımda Kırgızistan'ın yeri hangi tarafta olduğunu üçüncü bölümde araştıracağız.

Şekil 3: Yarı Başkanlık Hükümet Sistemi

Kaynak: Akgün, 2019, s. 14

2.3.1 Yarı Başkanlık Hükümet Sistemin Özellikleri

Birçok yazarın belirttiğine göre, böyle bir sistemin temel avantajı, çok yüksek derecede demokrasi ile karakterize edilmesi, siyasi iklimdeki değişikliklere duyarlı olması ve seçmenlerin görüşlerindeki dalgalanmaları derhal hesaba katmasıdır. Parlamento veya devlet başkanlığı seçimleri sırasında seçmenlerin iradesini dikkate alarak, gücü en yüksek devlet organları arasında yeniden dağıtılmasına olanak tanımaktadır (Falşina, 2007, s. 4).

Kemal Gözlere göre yarı başkanlık hükümet sisteminin üç ana özelliği bulunmaktadır (Gözler, 2017, s. 90). Bunlar:

1. *Yürütme İki Başlıdır.* Yarı başkanlık sisteminde yürütme organı iki başlıdır. Bir tarafta genel oyla seçilen başkan, diğer tarafta ise parlamento tarafından kurulan hükümet mevcuttur (Gözler, 2017, s. 90). Böylelikle, yürütme dalı parlamentoya karşı güçlü bir devlet başkanı ile başbakan arasında bölünmüştür. Anayasanın özelliğine göre, özel durumlarda da devlet başkanı her türlü karar alabilmektedir (Deliveli, 2002, s. 15).

2. *Devlet Başkanı, Halk Tarafından Seçilir ve Önemli Anayasal Yetkilere Sahiptir.* Başkan halk tarafından belli bir süreye seçilir. Ama sadece bu yetmez, başka önemli yetkilere sahip olması lazım. **A)** Mesela, devlet başkanı parlamentoyu feshedebilmesi gerekmektedir (Odyakmaz, Kaymak, & Ercan, 2006, s. 262) yani iktidar dallarını dağıtma konusunda geniş bir yetkiye sahiptir. **B)** Devlet başkanı parlamentonun desteği olmadan bazı sorunları referandum yoluyla halkoyuna sunabilir ve hükümetin veya parlamentonun yasalarını referanduma sunulmasına da karar verebilmektedir. **C)** Olağanüstü durumlarda devlet başkanı hükümetin ve parlamentonun yetkilerini tek başına kullanabilmektedir (Deliveli, 2002, s. 15).

3. *Başbakan ve Bakanlar Kurulu, Yasama Erkine Karşı Sorumludur.* Yarı başkanlık sisteminde kabine parlamento altında sorumludur. Parlamento, hükümeti güvensizlik oyunu kullanarak görevden düşürebilir. Bu sebepten dolayı, yarı başkanlık hükümet sistemi daha çok parlamenter sisteme benzediğini söyleyebiliriz (Gözler, 2017, s. 90). Başbakan güvenoyu yolu ile parlamentodan önemli saydığı yasaları geçirebilmektedir. Parlamenter sistemindeki gibi aynı kişi bakanlık ve parlamento üyesi olamaz, parlamento üyesi bakan olunca görevinden çekilmek zorundadır (Deliveli, 2002, s. 15).

2.3.2 Yarı Başkanlık Hükümet Sistemin Güçlü ve Zayıf Yanları

Tarihe bakacak olursak, yarı başkanlık hükümet sistemi, belli bir devletin içinde diğer iki sisteminin eksikliklerini tamamlamak için icat edilen bir sistemdir. Ne kadar iyi bir şekilde işlese de içinde avantaj ve dezavantajları içermektedir. Şimdi onlara bakacağız.

1. Yarı Başkanlık Hükümet Sisteminin Güçlü Yanları

Sistemin güçlü yanları şunlardır:

a. *İki Başlı Yürütme Yapısı.* Eğer devlette iki ayrı siyasi örgüt ortasında şiddetli bir siyasi çatışma varsa, yarı-başkanlık hükümet sistemi çatışan iki grubun arasında gücün paylaşılmasına imkân sunabilmektedir. Mesela, devlet başkanlığı bir grup, hükümeti ise diğer grubu kurabilir. Bütün güçlerin siyasette yer almasını sağlayan tarafı, bu sistemin avantajı olarak belirtilmektedir (Gezici, 2018, s. 66).

b. *Sistemin İstikrarını ve Meşruiyetini Devam Ettirebilme Potansiyelinin Olması.* Parlamentoda çok parti yer alınca hükümet istikrarlı olarak çalışmamaktadır. Böyle bir durumda devlet başkanı belli bir süre için genel oyla seçilerek sisteme istikrar sağlayabilmektedir ve meşruiyet kazandırabilmektedir. Bu çerçevede, yarı başkanlık sistemi parlamentarizme göre daha iyi katkı sunabilmektedir (Erdem, 2014, s. 4).

2. Yarı Başkanlık Hükümet Sisteminin Zayıf Yanları

Yarı başkanlık hükümet sisteminin ne kadar güçlü tarafı olsa bile, o kadar zayıf yanları bulunmaktadır. Onlar şunlardır:

a. *Sistemin Kişiselleşme Sorununa Yol Açabilmesi.* Devlet başkanının elinde ciddi yetkilerin toplanması için çok elverişli yasal ön koşulları vardır. Bu da devlet yönetiminde ciddi çarpıklıklara ve otoriterlik, diktatörlük gibi istenmeyen sonuçlara yol açabilir.

b. *İki Başlı Yürütmenin Ortaya Çıkardığı Devlet Başkanı ve Başbakan Arasındaki Çekişme İhtimali.* Bu sistemin en zayıf yanlarının birisi halk tarafından seçilen devlet başkanı ile parlamentoya karşı sorumlu olan başbakan arasında çıkabilecek çekişmeler ve çelişmelerdir. Böyle bir durum devlet politikasını, karar alma mekanizmasını geciktirecektir.

c. *Devlet Başkanı ve Başbakan Aynı Partiden Olduğu Zaman Birlikte Yaşama (Kohabitasyon) Durumu.* Bu sistemi diğerlerinden ayıran özellik "kohabitasyon" durumudur. Bu durum yarı başkanlığı savunanlar için yetki paylaşımına imkân sunan bir

avantaj olarak değerlendirmektedir, eleştirenler ise bu durumu zayıf noktası olarak belirtmektedirler.

d. *Bölünmüş Azınlık Hükümeti*. Parlamentoda hiçbir siyasi grubun çoğunluğu olmadığı zaman siyasi krize yol açılabilir. Bu durum, parlamento içinde istikrarsız ittifakların ortaya çıkmasına neden olabilir ve devlet başkanının siyasete aşırı müdahale etmesine imkân sunabilir.

2.4. Hükümet Sistemlerin Genel Bir Değerlendirmesi

Dünyadaki devletlerde uygulanan hükümet sistemlere baktığımızda parlamenter sistemle yönetilen rejimler daha fazla sayıda olduğunu görmekteyiz. Yarı başkanlık hükümet sistemi ile yönetilen devletlerin sayısı 44'tür, başkanlık sistemi ile kurulan rejimlerin sayısı 61'dir, parlamenter sistemle yönetileni ise 70'tir, ama onun 28'i anayasal monarşidir (Merkator, 2018).

Tablo 2: Dünya Devletlerinde Uygulanan Hükümet Sistemlerinin Sayısı

Parlamenter Hükümet Sistemi		Başkanlık Hükümet Sistemi	Yarı Başkanlık Hükümet Sistemi
70 ülkede uygulanmaktadır			
Parlamenter Cumhuriyet	Meşruti Monarşi	61 ülkede uygulanmaktadır	44 ülkede uygulanmaktadır
42 Ülke	28 ülke		

Not:

1. Tüm bu hükümet sistemleri 2018'den itibaren hukuki durumu yansıtmaktadır.

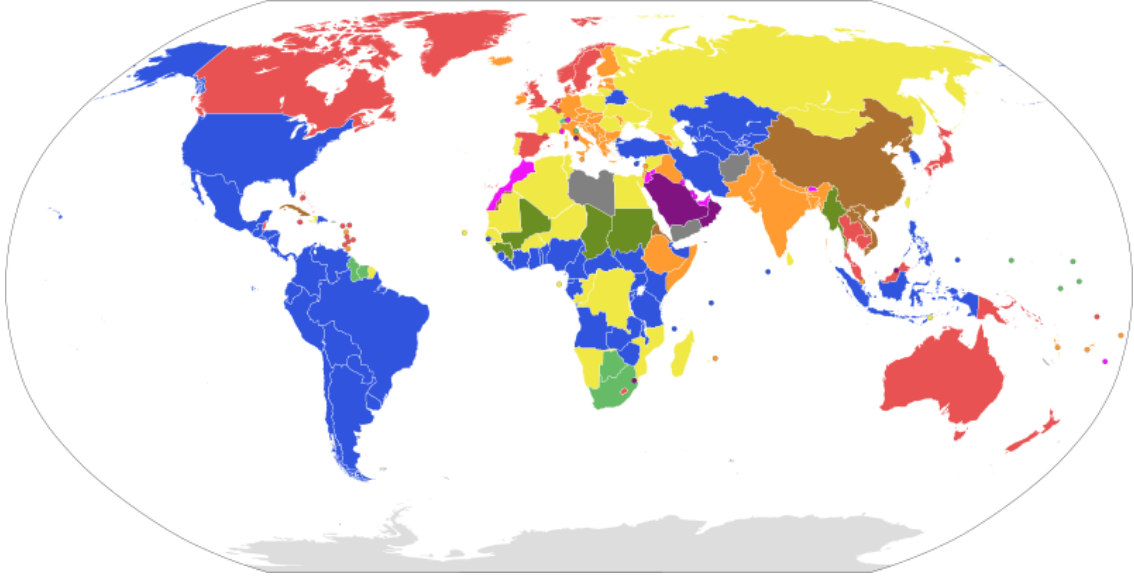
Özetle, parlamenter hükümet sisteminde yasamaya yürütme karşısında nispeten üstün bir güç, başkanlık sisteminde yasama ve yürütmeyi nispeten eşit bir güç, yarı başkanlık sisteminde ise yürütmeye yasama karşısında nispeten üstün bir güç tanındığı düşünülebilir (Gürcan, 2012, s. 142).

Tablo 3: Hükümet Sistemlerinin Karşılaştırılması

	Parlamente Sistemi	Başkanlık Sistemi	Yarı Başkanlık Sistemi
Parlamento	Var	Var	Var
Yürütmenin Yapısı	İki başlı	Tek başlı	İki başlı
Devlet Başkanı	Başbakanıdan ayrı bir devlet başkanı var	Başkanın kendisi	Başbakanıdan ayrı bir devlet başkanı var
Başbakan	Var	Başkanın kendisi	Var
Bakanlar Kurulu	Var	Var	Var
Güvenoyu ve Fesih Mekanizmaları	Var	Yok	Var
Avantajları	<ul style="list-style-type: none">- Çözümü üretebilen bir sistemdir- Bu sistem güçler arasında kutuplaşmayı azaltır- Devlet başkanlarının uzlaştırıcı bir fonksiyon vardır- Güçler arasında yumuşak bir ayrılığın bulunması- Sistemin belli bir esnekliğe sahip olması	<ul style="list-style-type: none">- Doğrudan halkla hesap veren, daha demokratik yürütme- Başkanlık sistemi istikrarlı yönetime yol açıyor.- Başkanlık sisteminde yönetim güçlü olur	<ul style="list-style-type: none">- İki başlı yürütme yapısı- Otoriter yönetim tehlikesinin düşüklüğü- Sistemin belli bir esnekliğe sahip olması- Sistemin istikrarını ve meşruiyetini devam ettirebilme potansiyelinin olması
Dezavantajları	<ul style="list-style-type: none">- İstikrarsız hükümete yol açabilir- Güçsüz hükümetlere yol açabilir	<ul style="list-style-type: none">- Başkanlık sisteminde esneklik yoktur- Çoğunluk eğilimleri vardır- Başkanlık sistemi ikili meşruluk	<ul style="list-style-type: none">- Sistemin kişiselleşme sorununa yol açabilmesi- Meşruluk krizi

	<ul style="list-style-type: none"> - Niteliği düşük demokrasiye yol açar - Hükümet krizlerine yol açabilir 	<ul style="list-style-type: none"> problemine yol açabilir - Zayıf (outsiders) liderlerin iktidara gelme ihtimalinin yükselişi - Hakemliğin olmadığı - Başkanlık rejim krizlere yol açabilir - Otoriter yönetim tehlikesi 	<ul style="list-style-type: none"> - Yetki tehlikesi: (kohabitasyon) durumu - İki başlı yürütmenin ortaya çıkardığı devlet başkanı ve başbakan arasındaki çekişme ihtimali - Bölünmüş azınlık hükümeti
--	--	--	---

Kaynak: Gürcan, 2012, s. 144; Gözler, 2017, s. 82-99; Erdoğan, 2013, s. 205-225; Linz, 1990; Teziç, 2019, s. 497-543; Sezginer, 2010, s. 31-70

- Başkanlık cumhuriyetler, yürütme yetkisi devlet başkanına aittir.
- Başkanlık cumhuriyetler, yürütmenin başında olan devlet başkanı parlamento tarafından seçilir.
- Karma cumhuriyetler (yarı başkanlık, parlamenter-başkanlık, başkanlık-parlamenter).
- Parlamenter cumhuriyetler.
- Hükümdarın gerçek bir güce sahip olmadığı parlamenter anayasal monarşiler.
- Hükümdarın gerçek güce sahip olduğu, genellikle (her zaman değil) zayıf bir parlamentosu var düalist anayasal monarşiler.
- Mutlak monarşiler.
- Tek partinin lider rolünün anayasada yer aldığı cumhuriyetler.
- Temel bir hükümet yasaasının olmadığı devletler, ya da askeri diktatörlükler.
- Yukarıdaki tanımlardan herhangi birine uymayan devletler.

Resim 1: Forms of Government 2021

Kaynak: Wikimedia Commons, 2021

Genel olarak, yukarıdaki metinleri özetleyecek olursak, hükümet sistemleri hakkında Nicole Machiavelli'nin birtakım düşüncelerini paylaşmak istiyorum. Ünlü İtalyan düşünürü, mutlak iyi veya kötü, ideal devlet biçiminin olmadığını belirtmektedir. Ona göre, devlet formlarının doğruluğu ve mükemmelliği görecelidir. Bu, hem belirli yaşam koşullarıyla, tarihsel görevlerle ve durumlarla hem de belirli insanlarla, onların belirli

kombinasyonlarıyla, ilgi ve yetenekleriyle doğrudan ilgilidir. Machiavelli, halkın yaşamının sosyal durumuna, siyasal kültürüne dikkat etmeyi ve en uygun devlet formlarını geliştirirken bunları dikkate almayı önermektedir. Büyük İtalyan düşünürün bu konudaki görüşünü, hükümet sistemlerinin uygulama çerçevesinde haklı ve dikkate değer bulmaktayım.

BÖLÜM 3: KIRGIZİSTAN ÖRNEĞİ VE CUMHURBAŞKANLIĞI KURUMUNUN OLUŞUMU

Kırgızistan'ın hükümet sistemini, özellikle başkanlık kurumundaki değişim ve dönüşümleri iyi anlamamız için öncelikle Kırgızistan'ın tarihini, coğrafyasını, Sovyetler sonrası bağımsızlığı kısaca bir şekilde inceleyelim.

Kırgızistan Orta Asya coğrafyasında yer alan bağımsız bir devlettir. Yüzölçümü açısından ülke dünyada 199.951 km² ile 85. ve BDT ülkeleri arasında 7. sırada yer almaktadır. Ülke Kuzeyde Kazakistan, batıda Özbekistan, güneybatıda Tacikistan, doğu ve güneydoğuda Çin ile sınır komşudur.

Kırgızistan, Bağımsız Devletler Topluluğu, Avrasya Ekonomik Birliği, Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü, Şanghay İş birliği Örgütü, İslam İş birliği Teşkilatı, Türk Devletleri Teşkilatı ve Birleşmiş Milletler üyesidir.

Genel olarak aldığımızda Orta Asya yeraltı kaynaklara zengin bir bölgedir. Kazakistan, Türkmenistan gibi ülkeler doğal gaz kaynaklarına sahiptir, ama Kırgızistan bu konuda şanslı değildir. Petrolü ve doğalgazı olmayan Kırgızistan'ın ekonomisi Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra çökmeye başlamıştır. Böyle bir durum insanların sosyal hayatına çok etkilemiştir. Ülkede rüşvet ve yolsuzluk gibi sonuçları doğurmuştur (Ateş, 2012).

Kırgızistan ekonomisi, GSYİH'nin yaklaşık %10'unu oluşturan Kumtor altın madenine ve GSYİH'nin yaklaşık %25'ini oluşturan göçmen işçi dövizlerine bağımlı kalmaktadır ve bu nedenle dış şoklara karşı açıktır (Kırgız Cumhuriyeti Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı, 2020; Laumulin, 2010, s. 27). Dünya Bankası'na göre şimdiye kadar Kırgızistan, ekonomik büyümenin ve devletlerin refahının ana göstergesi olarak kabul edilen GSYİH açısından dünya sıralamasında 148. sırada yer almaktadır. Cumhuriyetin 2020'deki GSYİH hacmi 7,7 milyar doları bulmuştur. Bu, tüm Orta Asya ülkeleri ve BDT ülkeleri arasındaki en düşük göstergedir (Dünya Bankası, 2016; Ulukbekuulu, 2021). Böyle bir durum ülkedeki işsizliğe, enflasyona, krizlere sebep olmaktadır.

2021 yılı nüfus sayımı verilerine göre Kırgızistan nüfusu 6 636 803'tür. Kırgızistan çok uluslu bir devlettir, 80'den fazla ulus bulunmaktadır. Kırgızlar 4 896 182 olarak ülke nüfusunun çoğunluğunu oluşturmaktadır, en büyük etnik azınlıklar Özbekler 985 358 ve Ruslardır 341 351 (Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2021). Kırgız dili aktif olarak kullanılmaktadır ve Orta Asya, Kafkasya, Volga bölgesi ve güney Sibirya'nın diğer

Türk dilleriyle yakından ilişkilidir, ancak Rusça da yaygın olarak konuşulmakta ve resmi ikinci dildir.

Genel olarak bakıldığında Kırgızistan'ın %80'ni Müslüman %16'sı ise Hristiyan'dır. Mezhep inancından bakıldığında ülkedeki Müslüman nüfusun çoğunluğu Sünni mezhebine inanmakta ve ülkede yaşayan Hristiyan nüfusun büyük bir çoğunluğu Ortodoks mezhebindedir (Ateş, 2012).

Modern Kırgız Cumhuriyeti, Altay'dan Asya'nın kuzeyine göç eden Yenisey Kırgızların yerli halk ile karışmasından oluşmuştur. Tarihte belli ilk Kırgız Devleti olan Kırgız Kağanlığı 6. yüzyıl ile 13. yüzyıl arasında günümüz Güney Sibirya'dan Doğu Kazakistan'a kadar olan bölgede hüküm sürmüştür (Ateş, 2012). 840'tan 925'e kadar Kırgız Kağanlığı gücünün zirvesindeydi. Bu dönem Rus tarihçisi, akademisyen Barthold tarafından "Kırgız Büyük Gücü" olarak adlandırılmıştır (Çotonov & Dosbol, 2009, s. 45).

Bininci yılın ilk yarısında Kırgızlar Yenisey'den göç edip mevcut topraklarda yaşamaya başlamışlardır. Bu topraklarda birçok devletlerin kurulduğunu, değiştiğini görmekteyiz. VI-VII. yüzyılda bu bölge Batı Türk Kağanlığın, VIII-IX. yüzyılda Karluk Kağanlığın ve X-XII. yüzyılda Karahan devletinin bir parçasıydı. XIII yüzyılın başından XVI yüzyılın ikinci yarısına kadar Moğollar burada egemen olmuşlardır. XIX yüzyıllarda Burada Hokand Hanlığı ile resmen savaşan Rusya İmparatorluğu toprakları işgal etmeye başlamıştır (Shukurov, 2012, s. 6).

İlhakın başlamasıyla birlikte, Rus İmparatorluğu'nun sömürge yönetimi bu topraklarda oluşmaya başlamıştır, sonra Sovyetler Birliği'ne, 1924'te Rusya Federasyonu'nun bir parçası olarak Kara-Kırgız Özerk Bölgesi, daha sonra 1926'da Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin bir parçası olarak Kırgız Özerk Sosyalist Cumhuriyeti ve 1937'den itibaren Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne ait olmaya başlamıştır. 1991'de SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsız Kırgız Cumhuriyeti ortaya çıkmaktadır. Böylece dağlık ülke olan Kırgızistan, 10. yüzyılda bağımsızlığı kaybettikten sonra farklı yapılarda olan devletlerin egemenliği altına girmiştir ve senelerden sonra bağımsızlığını ilan etmiştir (Shukurov, 2012, s. 7).

Kırgızistan'ın coğrafi özelliği, toplumun ayrı boylar olarak hayatını sürdürmesi de bugünkü sosyal ve siyasal yapısını belirlemektedir. Kırgızistan yüksek dağlar ve onların arasındaki vadilerden oluşan bir ülkedir, topraklarının yarıdan fazlasını Tanrı Dağları

oluşturmaktadır. Kırgız Cumhuriyetinin tüm toprakları deniz seviyesinden 394 metre üzerindedir, ortalama yüksekliği 2750 metredir. Topraklarının yarısından fazlası 1000 ile 3000 metre rakımlarda ve yaklaşık üçte biri 3000 ile 4000 rakımlarda yer almaktadır (Ateş, 2012).

Tarihsel olarak Kırgızlar, despotik bir devlet deneyimi yaşamamışlardır. Belirli boyların temsilcileri despotik bir yönetim kurmaya çalıştıklarında, kaçınılmaz olarak direnişle karşılaşıyorlardı, çünkü bu hareketler göçebe toplumu tarafından iktidarı gasp etmeye yönelik asılsız iddialar olarak kabul edilmiştir. Dağlık bir coğrafyada insanları rıza olmaksızın baskıyla otorite altına almak, merkezi bir yapı kurmak zaten mümkün değildir. Birbirleri ile ayrı ayrı yaşayan Kırgız boyları ortasında sorunlar çıktığı zaman toplulukların yaşlılarının (aksakallar) bir araya geldikleri kurultayda çözülmeye çalışılıyordu. (Gürbüz, 2011, s. 422). Bu nedenle, Kırgız toplumu, yıllardır oluşan göçebe doğası ve dağlık coğrafyası nedeniyle, örneğin yerleşik Özbeklerden çok daha eşitlikçiydi. Bütün bunlar diğer Orta Asya cumhuriyetlerindeki geçiş senaryolarından önemli ölçüde farklı olan Kırgızistan'daki siyasi rejimin Sovyet sonrası dönüşümünün seyrini ve hükümet sistemi konusundaki en uygun tercihi belirlemektedir.

Kırgızistan'ın yüksek dağlarının mekânı olması sadece demokrasi konusunda pozitif bir rol oynamamaktadır. Diğer tarafı ise ülkenin ortasından geçen yüksek dağlar nedeniyle kuzey ve güney arasındaki ilişkiler zayıf olmuştur. İki bölgeyi birbirine bağlamak bütün hükümetlerin ana görevi olmuştur. Bu coğrafi iki bölge arasındaki ekonomik, kültürel farklılıkları doğurmaktadır ve bugüne kadar biraz zayıflasa da devam etmektedir. Bu durumun yarattığı bölgecilik, sadece günlük hayatta değil, halen siyasete etkisini vermektedir (Gürbüz, 2011, s. 421).

Egemen Kırgız Cumhuriyeti'nin oluşumu, Kırgız halkının tarihindeki en büyük olaylardan birisi olmuştur ve SSCB'nin sosyo-politik sisteminin temel reformlarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

3.1. Kırgızistan'da Başkanlığı Kurumunun Tarihsel Koşulları ve Siyasi Faktörleri

Dünyaya baktığımızda her devlet kendine has bir hükümet sistemi aramaktadır ve bazılarında o tartışma bugüne kadar uzamaktadır. Almanya, federal devlet olarak parlamenter sistemi uygulamaktadır (Yılmaz, 2020, s. 40). Fransa Cumhuriyeti, ikinci

bölümde bahsettiğim gibi yarı-başkanlık hükümet sisteminin en iyi örneğidir (Taalaibekova, 2020). Türkiye başkanlık hükümet sistemine yeniden geçmiştir (Kiremitci, 2019, s. 151-152). Kırgızistan ise son zamanlarda parlamenter hükümet sistemine giden yoldan tekrar başkanlık hükümet sistemine dönüş yapmıştır. Bu olay 30 yıl içinde bitmeyen hükümet sistem tartışmasını yeniden gündeme taşımaktadır.

Kırgızistan bağımsızlığı kazandıktan itibaren 30 yıl tarih içerisindeki siyasi hayatında çok dönüşümler geçirmiştir. Hükümet sistemi iktidara gelen başkana göre sürekli olarak değiştirilmektedir. Bu dönüşümler çoğunlukta başkanlık kurumunu güçlendirmeye yönelmektedir.

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, Kırgızistan dış güç merkezlerinin etkisi altında siyasi sisteminde keskin bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu geçiş dönemi günümüze kadar devam etmektedir (Toktosunova, 2010, s. 126).

24 Ekim 1990'da "Efsanevi Parlamento" olarak adlandırılan Kırgız SSC Yüksek Sovyet'inin 12. toplantısı, "Kırgız SSC Devlet Başkanlığı görevinin kurulması ve Anayasa'da değişiklik ve eklemeler yapılmasına ilişkin Kanun'u" kabul etmiştir. Kırgız Cumhuriyeti'nin tüm 30 yıllık bağımsızlık dönemi boyunca başkanlık kurumu bir taraftan aşırı güçlendirilmiştir, diğer taraftan ise zayıflatılmaya çalışılmıştır, böylelikle başkanlık kurumu krizleri yaşayarak çetrefilli bir yoldan geçmektedir.

Kırgızistan'da başkanlık kurumunun kurulması, Kırgız devletinin gelişmesinde yeni bir aşama açmış, ülkede meydana gelen muazzam değişimlere, Kırgızistan'ın modern dünyada benimsenen hükümet sistemlerine geçişine tanıklık etmiştir. Başkanlık makamının kurulması, ülkede başkanlık kurumunun aynı anda ortaya çıkması anlamına gelmemektedir. Kırgızistan'daki başkanlık kurumunun nispeten kısa bir geçmişi vardır ve kökleri, bu kurumun Aralık 1991'deki Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasıyla ayrılmaz bir şekilde bağlantılıdır.

Kırgızistan'ın başkanlık kurumunun evrimini iki aşamaya ayırabiliriz: 1) Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti dönemi. 2) Kırgız Cumhuriyeti dönemi.

SSCB'de, genel olarak başkanlık kurumuna yönelik tutum aslında olumsuzdu. Bu konular, örneğin 1924 (II. SSCB Sovyetleri Kongresi, 1924), 1936 (SSCB'nin Olağanüstü VIII Kongresi, 1936) ve 1977'de (SSCB Yüksek Sovyeti'nin IX Toplantısı, 1977) SSCB

Anayasalarının metinlerinin bir analiziyle kanıtlandığı gibi, yasal işlemlerde herhangi bir yansıma bulamamıştır (Kukuşkin & Çistyakov, 1980).

Bilimsel literatürde, başkanlık (president) kurumu burjuvazinin emekçi halkı bastırmasının çıkarlarına hizmet eden, tamamen burjuva bir kurum olarak yorumlanmıştır. SSCB'nin tek bir devlet başkanına (president) sahip olmaması gerektiğini savunmuşlardır. SSCB'de kolejli bir devlet başkanı vardı. Bu, Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet'i tarafından seçilen ve Yüksek Sovyet'e karşı sorumlu olan Yüksek Sovyet Prezidyum Başkanı da dahil olmak üzere Yüksek Sovyet Prezidyumudur. Bütün Sovyetler Cumhuriyetlerinde aynı bir sistem işlemiştir.

Başkanlık kurumu, Sovyet Kırgızistan'a yabancıydı. Çünkü bu kurum Sovyetlerin egemenliği kavramına uymuyordu ve Sovyetler kuvvetler ayrılığı ilkesini kabul etmemişlerdir. Böylece, Kırgızistan Sovyet Cumhuriyeti, kuvvetler ayrılığı kavramının inkârı üzerine inşa edilmiştir. Bu, Sovyetler gibi temsilci tek organ olabileceği anlamına gelmektedir. Devlet gücünün tümü onlara ait olmuştur.

Sovyetler ve komünler gibi temsili organlar arasında katı bir hiyerarşi vardı. Yüksek Sovyetler tarafından alınan kararların tümünün alt Sovyetler tarafından uygulanması zorunluydu ve diğer tüm devlet yönetim organları onlar tarafından oluşturuluyordu ve onlara karşı sorumluydu veya onlar tarafından kontrol ediliyordu. Temsili bir organ yalnızca oturumlar sırasında çalışabileceğinden, doğal olarak, acil müdahale gerektiren güncel sorunlarla ilgilenecek kalıcı bir organın olması gerekliydi. Bu organ, ilgili Sovyet'in Yürütme Komitesiydi ve üst konseyinin kararlarının uygulanması için idari faaliyet hakkına sahipti.

Devlet ve kamu yaşamının en önemli konularının, Merkez Komite Genel Sekreteri başkanlığındaki SBKP Merkez Komitesi Politbürosu tarafından kararlaştırıldığına da dikkat edilmelidir. Birlik cumhuriyetlerinde ise Merkez Komite'nin birinci sekreteri başkanlığındaki cumhuriyetçi parti örgütünün Merkez Komitesi Bürosu. Böylelikle komünist parti liderinin başkanlık kurumunun (president) verebileceğinden daha fazla yetkiyi tek elde birleştirmesi mümkün olmuştur.

20. yüzyılın 80'lerinde, SSCB'de sosyo-ekonomik krizler başlamıştır. Bu durum endüstrinin çöküşüyle, büyük enflasyonla ve yaşam standartlarındaki keskin bir düşüşle sonuçlanmıştır. Sovyetler birliğinde yaşayan etnik gruplar arasındaki ilişkiler hemen

hemen her yerde kötüleşmiştir ve bu bozulma Kırgızistan'da da görülmüştür. 1989'un sonlarında, SSCB'deki durum kritik bir çizgiye yaklaşmıştır. Siyasi, sosyo-ekonomik alanlardaki durum daha karmaşık hale gelmiştir. Sovyet Cumhuriyetler arası ekonomik bağlar, icra disiplini ve hukuk düzeni zayıflamaya başlamıştır, ekonomik sıkıntılar ve tüketim mallarının akut kıtlığı nedeniyle ülke nüfusa temel malları sağlamak için bir kupon sistemine geçmiştir. Parlamento, hükümet, yargı ve diğer devlet kurumları arasındaki bağlantının eksikliği giderek daha fazla hissedilmeye başlamıştır. SSCB genelinde olağanüstü bir siyasi ve sosyo-ekonomik durum gelişmiştir.

Böyle bir durum Mart 1990'da Sovyetler Birliği Halk Vekilleri III. Kongresi tarafından başkanlık kurumu kabul edilmesini hızlandırmıştır. Yeni hükümet sistemi temel demokratik reformlar ve toplumda çoğulculuğun gelişmesi nedeniyle getirilmiştir.

SSCB başkanlık makamının kurulmasından sonra, Sovyet cumhuriyetlerinde Başkanlık makamının kurulması gerektiği fikri ortaya atılmaya başlanmıştır. Parti sisteminin tasfiyesi ile SBKP iktidardan uzaklaştırılıp ve tüm yetkileri Sovyetlere devredilmiştir. Ancak Sovyet konseyler, daha önce SBKP'ye ait olan devletin organlarını koordine etme işlevlerini etkin bir şekilde yerine getirememiştir.

Böyle bir durum içerisinde başkanlık kurumu, hükümetin ve iktidarın diğer dallarının faaliyetlerini belirlemek ve kontrol etmek için tasarlanmıştır. Devlet başkanını yasaların uygulanmasını, yasama ve yargı organlarının faaliyetlerini, ekonominin yönetimini, bütçe ve mali sistemini, fiyatlandırmayı, ücret konularını yönetmesi için kabul edilmiştir. Böylece, Kırgızistan'da devlet başkanı operasyonel nitelikteki geniş yetkilere sahip olmuştur (Osmonov, 2005, s. 491).

Kırgızistan SSC Yüksek Sovyet'inin Nisan 1990'da düzenlenen 12. toplantının ilk oturumunda, bazı demokratik görüşlü milletvekilleri cumhuriyette Kırgız SSC Başkanlık makamının kurulması konusunu gündeme getirmişlerdir. Ancak, Kırgız SSC Yüksek Sovyet'i milletvekillerinin muhafazakâr kısmı bu girişime karşı çıkmışlardır. Bu fikre karşı çıkanlar, başkanlık makamını kurma fikrinin Merkez (Moskova) ile koordine edilmesi gerektiğini savunmuşlardır.

Ama nasıl karşı çıkarlarsa çıksınlar, değişim zamanı kapıya gelmişti. Objektif ve sübjektif nedenlerin baskısı altında, cumhuriyetteki hızla kötüleşen sosyo-ekonomik durum, Kırgız SSC Yüksek Sovyet'inin muhafazakâr liderliği, 22 Ekim 1990'da 12. Kırgız SSC Yüksek

Sovyet'inin olağanüstü 2. oturumunu toplamak zorunda kalmıştır. Oturumun gündemindeki ikinci madde ise şöyleydi: "Başkanlık Meseleleri Üzerine".

24 Ekim 1990'daki Yüksek Sovyet'inin olağan toplantısında, Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin "Kırgız SSC başkanlık görevinin kurulması ve Kırgız SSC Anayasasında yapılan değişiklikler ve eklemeler hakkında" yasasını kabul etmiştir.

Kırgızistan SSC Başkanı görevi, cumhuriyette siyasi, sosyo-ekonomik dönüşümleri geliştirmek, yasama, yürütme, yargı sistemlerinin faaliyetlerini ve onların gerekli etkileşimi için garanti sağlamak, devlet organlarının sorumluluğunu ve çalışmalarının etkinliğini artırmak, toplumsal ihtiyaca dayalı olarak anayasal düzeni, vatandaşların haklarını, özgürlüklerini ve güvenliğini güçlendirmek olarak sıralanmıştır (Kırgızistan SSC Yüksek Sovyeti, 1990).

Böylece, başkanlık kurumu Yüksek Sovyet tarafından kurulmuştur. Yasaları imzalamak ve gerekirse kendi yorumlarıyla geri vermek (askıya alınmış veto) gibi bazı işlevleri başkana devretmek suretiyle Yüksek Sovyet'in yetkisi sınırlandırılmıştır. Yüksek Sovyet Başkanlığı kararname çıkarma hakkından yoksun bırakılmıştır (yalnızca yetkisi dahilinde kararlar alabilirdi). Aynı zamanda başkanın yetkisi Yüksek Sovyet tarafından sınırlandırılmıştır. Bu nedenle, Erdoğan Teziç'in ifade ettiği gibi parlamentonun ağırlığıyla yarı başkanlık sistemine yakın bir model Kırgızistan'da oluşturulmuştur (Kırgızistan SSC Yüksek Sovyeti, 1990).

25 Ekim 1990'da başkan seçimi konularının tartışıldığı bir Yüksek Kurul toplantısı yapılmıştır. Kırgızistan SSC Devlet Başkanının seçilmesi için bir sayım komisyonunun oluşturulması, gizli oylamanın yapılması ve Kırgız SSC başkanının seçilmesi için sonuçlarının belirlenmesi hakkında kararlar alınmıştır.

Oylamanın ilk turuna başkan adayları belirlenmiştir: A. Masaliyev – Cumhuriyet Komünist Partisi Birinci Sekreteri, A. Cumagulov – Cumhuriyet Bakanlar Kurulu Başkanı, J. Amanbayev – Komünist Parti Issık-Göl Bölge Komitesi Birinci Sekreteri ve J. Saadanbekov – Yüksek Sovyet Cumhuriyetleri Daimî Komisyonu Başkanı. Aynı zamanda, J. Saadanbekov kendini geri çekmiştir. Birinci turdaki gizli oylamanın sonucu şöyle çıkmıştır:

- J. Amanbayev – 83 evet, 253 karşı;

- A. Cumagulov – 96 evet, 237 karşı;
- A. Masaliyev – 154 evet, 179 karşı;

Apsamat Masaliyev ve Apas Cumagulov, birinci turda en fazla oyu alarak ikinci tura geçmişlerdir. İkinci turdaki oylama şöyle sonuçlanmıştır:

- A. Masaliyev – 171 evet, 169 karşı;
- A. Cumagulov – 169 evet, 171 karşı oy almış;

Kırgızistan SSC Başkanlığı makamının kurulması ve Kırgız SSC Anayasasına değişiklik ve ilavelerin getirilmesine ilişkin kanuna göre, Kırgızistan SSC Halk Milletvekillerinin toplam sayısının yarısından fazlasını alan aday, Kırgız SSC başkanı olarak seçilmiş sayılıyordu. Oylama sırasında adayların hiçbiri oyların yarısından fazlasını alamamışsa en çok oyu alan iki aday ortasında ikinci oylama yapılırdı. Bu durumda bile, iki adayın hiçbiri Kırgız SSC'nin toplam Halk Milletvekili sayısının yarısından fazlasını alamadığı zaman yeni adayların aday olarak gösterilmesi gerekiyordu.

İkinci tur oylamaya giren adaylarının ikisi de A. Masaliyev ve A. Cumagulov gerekli oyu alamamışlardır. Böylece, Kırgızistan Komünist Partisi Merkez Komitesi Birinci Sekreteri A. Masaliyev seçimlerini kaybetmiştir. Diğer Orta Asya ülkelerinde ise seçimleri Birinci Sekreterler kazanmıştır. Bu olay Kırgızistan'daki birinci demokratik devrim olarak sayılmaktadır.

27 Ekim 1990'da başkanlık görevi için yeni adaylar belirlenmiştir ve tekrar yeni oylama yapılmıştır. Bu sefer adaylığa başvuranların listesi daha da genişti. Adaylar arasında: N. Isanov – Issık-Göl Bölgesel Yürütme Komitesi Başkanı; E. Duişeyev – Cumhuriyet Bakanlar Kurulu Birinci Başkan Yardımcısı; C. Tumenbayeva – Cumhuriyet Bakanlar Kurulu Başkan Yardımcısı; C. Asankulov – Cumhuriyet Devlet Güvenlik Komitesi Başkanı; T. Koychuyev – Cumhuriyet Bilimler Akademisi Başkan Yardımcısı; S. Ablesov – Cumhuriyet Devlet İnşaat Komitesi Başkanı; A. Muraliyev – Başkan Yardımcısı Frunze Şehri Yürütme Komitesi; B. Osmonov – Komünist Parti Toktogul Bölge Komitesi Birinci Sekreteri; Ç. Bayekova – Cumhuriyet Yüksek Sovyet'i Daimi Komisyonu Başkanı; M. Şerimkulov – Komünist Parti Merkez Komitesi Sekreteri; M. Aseyinov – Cumhuriyet Bakanlar Kurulu Başkan Yardımcısı ve A. Akayev – Cumhuriyet Bilimler Akademisi Başkanı, SSCB Yüksek Sovyet Milletvekili. Sonradan C.

Tumenbaeva, C. Asankulov, T, Koychuyev, Ç. Bayekova, M. Şerimkulov ve M. Aseyinov adaylıklarını reddetmişlerdir.

Birinci turdaki gizli oylama şöyle sonuçlanmıştır:

- S. Ablesov – 17 evet, 313 hayır;
- E. Duişeyev – 19 evet, 311 hayır;
- A. Muraliyev – 31 evet, 299 hayır;
- B. Osmonov – 16 evet, 314 hayır;
- N. Isanov – 74 evet, 256 hayır;
- A. Akayev – 137 evet, 193 hayır;

Oy çokluğu ile Askar Akayev ve Nasirdin Isanov ikinci tura geçmişlerdir.

Yüksek Sovyet milletvekilleri ikinci turda oy kullanırken, Askar Akayev'i tercih etmişlerdir.

- Askar Akayev – 179 evet, 147 hayır;
- Nasirdin Isanov – 62 evet ve 264 hayır;

Böylece, Ekim 1990'da Kırgızistan Yüksek Sovyet'i devlet başkanlığına, parti liderlerinden biri yerine, Kırgızistan Bilimler Akademisi Başkanı Askar Akayev'i seçilmiştir. Eski Sovyet cumhuriyetlerinde ilk kez, partide üst düzeyde görevi olmayan biri başkanlık makamına gelmiştir. Akayev kendisini destekleyen Kırgızistan Demokrasi Hareketi gibi daha Sovyetler Birliği dağılmadan önce demokratik, liberal, çok partili ve egemen bir Kırgızistan kurmayı arzu eden bir bilim insanı olarak tanınmıştır (Aydınğün & Balım, 2012, s. 148).

Aralık 1990'da "Kırgız SSC'de Devlet Yönetim Organları Sisteminin Yeniden Düzenlenmesi ve Kırgız SSC Anayasasında (Temel Kanun) Değişiklik ve İlaveler Hakkında Kanun" temelinde, başkanlık kurumunun parametreleri değiştirilmiştir (Kırgız SSC Yüksek Sovyeti, 1990). Buna göre:

- 1) Başkan hem devlet başkanının hem de cumhuriyetin yürütme gücünün yetkilerini almıştır;
- 2) Başkan Yüksek Sovyet'in müteakip onayı ile Bakanlar Kurulunu oluşturma imkanını almıştır;

- 3) Kırgız SSC'nin hükümet kararnameleeri, bakanlıklar, devlet komiteleri ve departmanlarının eylemleri Kırgız SSC Anayasası ve yasalarına aykırı olması durumunda onları iptal etme veya askıya alma hakkını almıştır;
- 4) Başkana yasama inisiyatif hakkı ve diğer geniş yetkiler verilmiştir.

Böylece, başkanlık kurumu, hükümet kurumu ile birleştirilmiştir ve devlet başkanına, Yüksek Sovyet'in toplantısını beklemeden acil ekonomik ve siyasi konularda kararlar alma yetkisi verilmiştir. Bu, Kırgızistan SSC Yüksek Sovyet'i başkanlığı görevi çerçevesinde devlet başkanının ve parlamento başkanının yetkilerinin kuvvetler ayrılığı ilkeleriyle açıkça çeliştiği yapay birleşimine son vermeyi mümkün kılmıştır.

Ekim 1991'de Kırgızistan başkanlık seçimi yapılmıştır. Tek aday, görevdeki Başkan Askar Akayev'di. 1 milyon 968 bin 781 vatandaş, yani ülke seçmenlerinin %95,3'ü ona oy vermiştir. Bu seçimlerin ardından Askar Akayev, Aralık 1995 ve Ekim 2000'de yeniden devlet başkanlığına seçilmiştir ve 24 Mart 2005'e kadar görevinde kalmıştır.

Bağımsızlık yıllarında Kırgızistan'da Anayasa 9 kez değiştirilmiştir. Yeni başkanın kabulüne ilişkin son referandum 11 Nisan 2021'de gerçekleşti. Sandık başına gelenlerin yüzde 79,24 katı bir başkanlık iktidarı kurulmasını amaçlayan seçeneğe oy vermiş, yüzde 13,66 karşı oy bildirmiştir. Genel katılım çok az, yüzde 37,07 olmuştur. Kırgızistan'ın birinci başkanı Askar Akayev döneminde anayasa beş kez değiştirilmiştir. Her değişiklikle başkanın yetkileri daha da arttırılmıştır.

3.1.1. Askar Akayev Dönemi

Askar Akayev¹ (1990 – 2005) bağımsız Kırgızistan'ın, Ekim 1990'da Yüksek Sovyet tarafından seçilen ilk ve görevde en uzun süre kalan başkanıdır. Onun adaylığı Yüksek Sovyet ana komünist adayları arasında seçim yapamamasından sonra beklenmedik bir yerden ortaya çıkmıştır. Askar Akayev daha sonra: "İktidarın zirvesine paraşütle düştüm." demiştir.

O zaman, Askar Akayev herkes tarafından kabul edilmiştir. Çünkü herhangi bir gruba ait değildi, demokrat, liberal görüşe sahip birisiydi. Yüksek Sovyet binasının önündeki

¹ Askar Akayev, (d.,10 Kasım 1944, Kızıl-Bayrak, Frunze bölgesi, Kırgız SSC, SSCB). Prof., Fizik ve Matematik Bilimleri Doktoru. 1989-1990'da Kırgızistan SSC Bilimler Akademisi Başkanı. 22 Ekim 1990 – 24 Mart 2005 bağımsız Kırgızistan'ın ilk başkanı. 2005'ten beri Moskova Devlet Üniversitesi'nde çalışmaktadır. Rusya Bilimler Akademisi üyesi. Uluslararası Mühendislik Akademisi Üyesi.

protestocular tarafından da desteklenmiştir. Ayrıca Kırgızistan'da muazzam bir otoriteye sahip olan, dünyaca ünlü yazar Cengiz Aytmatov tarafından da açık desteklenmiştir. Aynı zamanda, nomenklatura'yı çok fazla korkutmamış, çünkü muhalif değildi, Kırgızistan Komünist Partisi Merkez Komitesinin bilim bölümünün eski başkanı, Ulusal Bilim Akademi başkanıydı ve uzlaşmaya meyilli nazik bir insan olarak algılanmıştır.

Askar Akayev, entelektüel ve demokrat (Orta Asya'daki tek demokrat başkan) imajına çok değer vermiştir, bundan en iyi bir şekilde yararlanmaya çalışmıştır. Uzun süre Batı tarafından olumlu algılanarak, kredileri ve hibeleri alıyordu ve Kırgızistan DTÖ'ye kabul edilen ilk Sovyet sonrası ülke olmuştur. Askar Akayev'in yarattığı rejim, aslında diğer komşu "taklit-demokratik" rejimlerden pek farklı değildi. Komşu meslektaşları gibi Akayev de "alternatifsiz" bir iktidar için çabalamıştır ve 1990'larda Yüksek Sovyet başkanı olarak seçilmesinden sonra 1991, 1995 ve 2000 yıllarında halk oylamasıyla tekrardan seçilmiştir ve 2005 devrimi olmasa, muhtemelen, Özbekistan'ın eski başkanı Karimov ve Kazakistan'ın eski başkanı Nazarbayev gibi hüküm sürmeye devam edecekti.

Akayev, 1994'te Yeltsin ve Nazarbayev modelini izleyerek "demokratik reformlara fren" ilan ettiği parlamentoyu dağıtmıştır. Aslında "efsanevi parlamento", başkanlık kurumuna karşı, bir fren ve denge işlevini yapmıştır. Diğer Sovyet sonrası başkanları gibi Akayev de seçimleri ve referandumları manipüle etmiştir.

Askar Akayev sürekli anayasayı değiştirmiştir. Kırgızistan'ın ilk bağımsız Anayasası 1993'te kabul edilmiştir. Aynı zamanda "anayasanın yüzyıllarca kabul edilmesi gerektiğini" ifade etmiştir, ancak daha sonra 1994, 1996, 1998 ve 2003'te onu kökten değiştirmiştir. Parlamento yapısını tek meclisli, sonra iki meclisli, sonra tekrar tek meclisli yapmıştır. Seçim sistemini önce çoğunluk, sonra karma sistem, sonra tekrar çoğunluk sistem olarak değiştirmiştir, en önemlisi de yetkilerini genişletmiş ve sürekli artırmıştır.

Bağımsız medya kuruluşlarını bastırmaya çalışmıştır ve bazı siyasi muhaliflerini hapse atmıştır. 2002'de tutuklanan milletvekilini savunmak için mitinge giden Aksı Mahallesi sakinlerine polis baskın düzenleyip, onlara ateş açmıştır. Sonuç olarak, altı kişi öldürülmüştür. Muhalefet, Akayev'i giderek daha fazla rahatsız etmiştir ve Batı, eski gözdesinden uzaklaşmaya başlamış. Akayev, Batı'nın "Bolşevik yöntemlerle" demokrasiyi empoze ettiğini ve Kırgızistan'ın Rusya örneğini izleyeceğini söylemiştir.

2005 yılında, Askar Akayev'in görev süresi sona erimekteydi, ancak başkanlığını bırakacağına kimse inanmamıştır (zaten kalması için çağrılar vardı ve yetkilerinin genişletilmesine ilişkin bir referandum için imzalar toplanıyordu). Eğer görevini bırakırsa, iktidarı oğluna, karısına veya kızına devredeceği konuşulmuştur. Akayev'in desteği azaldıkça, daha çok akrabalarını, ailesini görevlendirmeye başlamıştır.

Ancak Akayev'le ve diğer Sovyet sonrası "kişisel iktidar" rejimleri arasında temel farklılıklar olmamasına rağmen, Akayev'in imajı yine de rejimi yumuşatan ve otoriter evrimini yavaşlatan faktörlerin birisi olmuştur. Akayev'in Kırgızistan'ı sadece Orta Asya arka planında bir "demokrasi adası" olarak görülebilirdi, ancak onun otoriterliği diğer komşulara göre nispeten yumuşaktı. Askar Akayev hiçbir zaman Kazakistan'da, Rusya'da veya Özbekistan'da olduğu gibi siyasi yaşam üzerinde kapsamlı kontrol düzeyine ulaşmamıştır.

Kırgızistan'da 80'li ve 90'lı yılların başında demokratik hareketten kaynaklanan birçok parti vardı. Onların arasında az olsa da muhalif partiler ve liderler de vardı. Böylece Akayev rejimi, skandallı parlamento seçimlerinin ardından, Gürcistan ve Ukrayna "renkli" devrimleri ile yan yana Mart 2005 halk ayaklanmasıyla kaldırılmıştır. Akayev Rusya'ya kaçmış ve orada resmen istifa etmiştir.

3.1.1.1. 5 Mayıs 1993 Tarihli Anayasa

1991'de bağımsızlık ilanından sonraki ilk yıllarda, Sovyet tipi devlet kurumları çalışmaya devam etmiştir: Cumhuriyet Yüksek Sovyet'i (parlamento), Bakanlar Sovyet'i (hükümet); Yargıtay ve Yerel Mahkemeler. Ülke, piyasa ekonomisine sahip demokratik bir toplum tipine geçiş için büyük ölçekli reformları yapmaya başlamıştır. Kırgızistan'da başlayan bu köklü dönüşümler, 5 Mayıs 1993'te kabul edilen Anayasa'da yer almıştır (Ojukeyeva, ve diğerleri, 2017, s. 8).

Anayasa, devlet gücünün aşağıdaki ilkelere dayandığını ilan etmiştir:

1. Halk seçmiş Jogorku Keneş ve Başkan tarafından temsil edilen ve sağlanan halk gücünün üstünlüğü;
2. Devlet gücünün ayrılması (Kuvvetler ayrılığı);
3. Devlet ve yerel organlarının halka karşı sorumluluğu ve yetkilerini halkın çıkarları doğrultusunda kullanılması;

4. Devlet ve yerel yönetim organlarının görev ve yetkilerinin tanımlanması.

1993 Anayasası, devletin iktidarının aşağıdaki organlar tarafından temsil edildiğini ve uygulandığını belirlemiştir:

1. Devletin başı olarak – Başkan;
2. Yasama organı olarak – Jogorku Keneş (parlamento);
3. Yürütme organları olarak – Hükümet ve yerel devlet idareleri;
4. Yargı olarak – Yargıtay ve yerel mahkemeler.

Egemen Kırgızistan'ın ilk Anayasası, 350 milletvekilinden oluşan "efsanevi parlamento" tarafından kabul edilmiştir. Anayasa taslağı 1991'de oluşturulmuştur, ancak tartışılması ve kabul edilmesi daha iki yıl almıştır. Bu anayasa demokratik olarak adlandırılıp, «Orta Asya'nın demokrasi adası» tanımlanmasını daha ön plana çıkarmıştır. Ancak devlet sisteminin sonradan sorunlara yol açacak zaafı da varmış. Bunun en önemlisi, başkanın özel yetkilerle donatılmış olması (Aydınğün & Balım, 2012, s. 150).

Anayasaya göre, başkan aşağıdaki haklara sahipti:

1. Jogorku Keneş'in onayıyla başbakanı ve hükümet üyelerini atamak;
2. Jogorku Keneş'in onayıyla hükümetin erken istifasına ilişkin karar almak;
3. Halk oylamasıyla parlamentoyu feshetmek;

Bu normlar, yarı başkanlık bir cumhuriyet için tipiktir, devlet başkanı ile aynı zamanda hükümetin başında sadece Jogorku Keneş'e karşı sorumlu olan bir başbakan bulunmuştur. Bununla birlikte, Anayasa, yarı başkanlık bir hükümet sistemi için tipik olmayan noktaları da içermiştir. Böylece, başkan, hükümet üyelerini ve idari daire başkanlarını görevden alma hakkına sahip olmuştur (46. maddenin 4. fıkrası). Başkan bakanların görevden alınması konusunda tek başına karar verebilirdi. Başkana yasama yetkileri verilmiş: yasa tasarılarını kendi inisiyatifiyle meclise sunma; Jogorku Keneş tarafından kabul edilen yasaları imzalamak; veto yetkisi (kanunların yeniden görüşülmesi için meclise iade edilmesi); ülke genelinde geçerli olan kararnameleri yayınlamak.

Bir yanda başkan ve hükümet, diğer yanda Jogorku Keneş arasında anlaşmazlıklar yavaş yavaş büyümeye başlamıştır. Uzmanlara göre, bu çatışma başkan tarafından gerçekleştirilen reformlara karşı parlamento tarafında farklı bir görüşe dayanıyordu. Devletin iki organı kendi meşruiyetini savunmaya başlamıştır ve ortada bir çatışma

çıkılmıştır. Bu çatışma, Ekim 1994'de «efsanevi parlamento» olarak bilinen Jogorku Keneş'in dağıtılması ve iki meclisli (35 milletvekilinden oluşan Yasama Meclisi ve 70 milletvekilinden oluşan Halk Temsilcileri Meclisi) parlamentoya geçmesiyle ve erken seçimlerin yapılmasıyla sona ermiştir. Bu çatışmada başkan kazanmıştır ve sonucu uzun yıllara yansımıştır.

Böylelikle 1990'ların ortalarına kadar Kırgızistan'da demokratik bir sistemin kurumsal temelleri atılmıştır. Demokratik prosedürler ile farklı gruplar arasında açık rekabet yoluyla siyasi liderlerin devrini sağlamak için sistem oluşturulmuştur.

Aynı zamanda, 1995'ten sonra başkanın iktidarını aşırı güçlendirme süreci başlamıştır. Başlangıçta denge içinde olan başkanlık kurumu güçlü bir ağırlık merkezi haline getirilmiştir. Başkanlık kurumu, tüm hükümet sistemini ele geçiren otoriter bir iktidar merkezine dönüşmüştür. Bu, parlamentoyu, hükümeti, yargıyı ve diğer siyasi ve sivil kurumları başkanlık kurumuna bağlamıştır. Bu olay şüphesiz hem başkanlık kurumunun kendisine hem de onu somutlaştıran başkana karşı toplumda derin bir hayal kırıklığına neden olmuştur.

3.1.1.2. 22 Ekim 1994 Tarihli Anayasa Değişikliği

İlk kez, anayasa 22 Ekim 1994'te değiştirilmiştir. Yeni normlara göre ülkenin ana yasasında yeni yasaların referanduma sunulabileceği öngörülmüştür. Ayrıca bu değişiklikle yasaların iki meclisli Jogorku Keneş tarafından oluşturulacağı belirlenmiştir.

3.1.1.3. 10 Şubat 1996 Tarihli Anayasa Değişikliği

İkinci kez anayasa 10 Şubat 1996'da değiştirilmiştir. Yapılan değişiklikler sayesinde hükümet başkanın kontrolü altına girmiş ve başkanın yetkileri genişletilmiştir. Parlamento hükümeti görevden alamaz hale gelmiştir, ama başbakanı güvenoyu sunma hakkına sahip olmuştur. Başbakan istifa ederse, hükümet üyeleri de görevden gitme normu getirilmiştir. Başkan, bakanları ve yerel yönetim başkanlarını atama hakkını almıştır. Parlamento, başkanın iktidardan uzaklaştırılması (impeachment) konusunu ele alabilmesine rağmen, kararlarına pratikte etkileyememiştir. Başkan da parlamentoyu feshetme hakkına sahipti.

Başkanın yasal statüsündeki yenilikler aşağıdaki anayasal formüllerde ifade edilmiştir (Madde 42):

1. Başkan devletin başıdır ve en yüksek yetkilidir;
2. Başkan halkın birliğinin ve devlet gücünün sembolüdür;
3. Halkın gücünün üstünlüğü, halk tarafından seçilmiş bir başkan tarafından temsil edilir ve sağlanır;
4. Başkan devletin iç ve dış politikasının ana yönlerini belirler;
5. Başkan devlet gücünün birliğini ve sürekliliğini, devlet organlarının koordineli işleyişini ve etkileşimini, halka karşı sorumluluklarını sağlar.

Anayasa, kuvvetler ayrılığı ilkesini değil, aynı zamanda anayasanın garantörü olan devlet başkanı tarafından sağlanan halk gücünün üstünlüğünü, insan haklarını ve özgürlüklerini ilk sıraya koymuştur. Sonuç olarak, cumhuriyette devlet gücünü kullanan kurumlar arasında ilk sıraya başkan konulmuştur (mesela 1993 Anayasasında bu normda başkan hiç bahsedilmemiş), sonra Jogorku Keneş, hükümet ve yerel yönetim organları ve mahkemeler sıralanmıştır.

Güçlü bir başkanlık makamını kurmaya yönlendiren değişiklikler, başkanın fiilen yürütme gücünün tek kaynağı haline getirmiştir. Başkan, Jogorku Keneş'in rızası olmadan hükümeti kurabiliyordu, kabine üyelerini, idari daire başkanlarını atayabiliyordu ve başbakan, kabine üyelerinin istifasını kabul edebiliyordu. 1993 anayasasında olduğu gibi parlamentonun onayı artık gerekli değildi. Doğru, başbakan ve hükümet parlamento tarafından onaylanıyordu, ancak bu tamamen formel bir nitelik taşımıştır. Başkan en önemli personel konularına tek başına karar veriyordu: hükümet üyelerinin atanması (başbakan ile anlaşmadan sonra), diplomatik misyon başkanlarını, MSK başkanını ve üyelerinin üçte birini, Sayıştay başkanını ve üyelerinin üçte birisini (Madde 46).

Anayasaya göre yürütme organının başı hükümettir. Bununla birlikte, sistem başkanın açık bir avantajı ile yürütme organının bir ikilemi ortaya çıkacak şekilde organize edilmiştir. Ancak buna rağmen, sistem öyle bir şekilde inşa edilmiş ki, yürütme organının iki başlı olması, başkanın açık bir avantajı ile ortaya çıkmıştır. Resmi olarak başkan yürütme organının başı değildi, ama devletin tüm iç ve dış politikasını yöneten ve uygulayan oydu. Başkan ile hükümetin arasında kuvvetler ayrılığına ilişkin bir denge olmadığı için hükümet tamamen başkanın kontrolü altındaydı.

Bu sistem, hükümeti bağımsızlıktan mahrum etmiştir. Başkan ile hükümet arasındaki güç dengesizliği, temel yasal ilkelerden biri olan kuvvetler ayrılığı ilkesine dayanmayan süper başkanlık sisteminin özelliğidir.

Başkanın yasama yetkileri de genişletilmiştir:

1. Yasama Meclisi ve Halk Temsilcileri Konseyi'ni erken toplantıya çağırma ve dikkate alınması gereken konuların belirlenmesi yetkisi eklenmiştir (yani bu durumda başkan tarafından parlamentonun faaliyetlerinin doğrudan yönetiminden bahsediyoruz);
2. Jogorku Keneş'in iki meclisinin de erken feshedebilmesi;
3. Parlamento seçimlerinin belirlenmesi;
4. Erteleyici veto ve milletvekillerinin yasa tasarısı üzerindeki veto hakkını ihlal ettiği bir durumda, başkan milletvekillerinin kararına Anayasa Mahkemesi'nde itiraz etme veya referanduma gitme hakkına sahipti (Madde 46)
5. Yasama yetkilerinin uygulanması ve kanun hükmünde olan kararnamelerin çıkarılması (Madde 47),

Başkanın yetkilerinin erken sonlandırılması ve görevden alınmasına ilişkin prosedürleri daha da zorlaştırılmıştır. Başkanın yetkileri arasında ne başkanlık ne parlamenter ne de yarı-başkanlık sistemlerinde tipik olmayan yasama girişimi hakkı ile veto hakkının eşzamanlı var olmasıdır.

Başkanın anayasal statüsüne baktığımızda 1996 referandumundan sonra Kırgızistan'da hükümet sisteminin belirlenmesine ilişkin siyasi ve hukuki literatürde çeşitli görüşlerin bulunduğunu belirtmek gerekmektedir. Muhalefet temsilcileri ve bazı araştırmacılar Kırgızistan'da kurulan hükümet sisteminin başkanlık olduğunu savunmuşlardır. Diğerlerine göre başkanlık hükümet sisteminin genel özellikleri bazı değişikliklerle yansıtılmıştır, “Kırgızistan başkanı devlet başkanıdır, ama yürütme organının başı değildir”. J. Saadanbekov, birçok açıdan Fransa'daki De Gaulle rejiminin karışık otoriter – demokratik özelliklerine benzeyen bir siyasi yapı modelinin seçildiğini savunmaktadır (Saadanbekov, 2000).

Böylece, 1996 anayasasına yapılan eklemeler ve değişiklikler, yarı başkanlık sistemindeki başkanın rolünü daha da güçlendirmiştir ve parlamentonun yerini eşzamanlı bir şekilde azaltmıştır, bütün diğer devlet kurumlarını başkanın iktidar merkezine çekmiştir. Başkan eğilimi, demokrasi unsurlarıyla otoriter bir rejim kurma olmuştur.

3.1.1.4. 17 Ekim 1998 Tarihli Anayasa Değişikliği

Anayasa'da sonraki değişiklik 17 Ekim 1998'de yapılmıştır. Değişikliklerin ana noktası özel mülkiyet olmuştur. Anayasa, arazinin özel mülkiyete ait olabileceğini öngörmüştür ve devlet onu korumayı taahhüt ediyordu. Ayrıca devlet, Kırgızistan'ın toprağını, kaynaklarını, florasını ve faunasını korumayı taahhüt ediyordu. Milletvekili için alt yaş sınırı 25'e indirilmiştir ve milletvekili adayı Kırgızistan'da seçilmeden önce beş yıl yaşamak zorunluğu kaldırılmıştır. Ayrıca, ifade özgürlüğünü kısıtlayan yasaların kabul edilmesini önlemek için değişiklikler yapılmıştır.

3.1.1.5. 24 Aralık 2001 Tarihli Anayasa Değişikliği

24 Aralık 2001'de yapılan değişiklikler diller hakkındaymış. Kırgızca devlet dili ve Rusça resmi dil olarak kabul edilmiştir. Ulusal azınlıklara ana dillerinin korunması ve onu konuşma hakkı garanti edilmiştir.

3.1.1.6. 18 Şubat 2003 Tarihli Anayasa Değişikliği

18 Şubat 2003 tarihli Anayasa'nın yeni baskısında, sekiz hacimli değişiklik maddesi varmış. Devletin kendisi, vatandaşların hak ve özgürlükleri, başkanlık makamının yetkisi, milletvekillerinin yetkileri, savcılık ve mahkemelerle ilgiliydi. Başkan arka arkaya iki defadan fazla seçilebiliyordu. Bu nedenle Askar Akayev daha bir başkanlık dönemi elinde tutmuştur. Bu değişikliklerle, başkan hükümetin yapısını belirliyordu, başbakanı atayabiliyordu ve Ulusal Güvenlik Kurumunun başkanını atayabilirdi veya feshedebilirdi. Ayrıca, Başsavcı, Hakimler ve Merkez Bankası başkanının atanması başkana bağlanmıştır. 2003 anayasa değişikliğinden sonra muhalefet Askar Akayev'i iktidarı gasp etmekle suçlamıştır.

3.1.1.7. 2005 Siyasi Krizi ve Nedeni

Askar Akayev'in başkanlığının nihai sonucu, kurduğu otoriter rejimi ortadan kaldıran 24 Mart 2005'teki "lale devrimi" olmuştur. Sürekli anayasa değişikleri sonucunda otoriter sistem kurduğundan dolayı halk ayaklanması gerçekleşmiştir. Bunun sonucunda başkan istifa etmek zorunda kalmıştır ve kaçtığı ülke Rusya'dan resmi istifa mektubunu imzalayarak görevden gitmiştir. Devrimin nedenleri arasında aşağıdaki sebepler sayılabilir:

1. Bütçe oluşturan endüstrilerin çoğunluğunun ailesinin çıkarları için çalıştığı ve bunun sonucu olarak ülkenin ekonomi krize sürüklenmesi;
2. 2002'de Aksı ilçesine bağlı Bospiek köyündeki protestoya çıkan sivillere karşı ateş açılması, insanların ölmesi ve öldürenlerin cezasız kalması;
3. Devletin otoriter aile-klan olarak yönetilmesi;
4. Nüfusun maddi refah açısından keskin biçimde ayrışması ve bunun yol açtığı kutuplaşma, bir yandan neredeyse tüm milli gelire sahip olan devlet başkanının ailesine yakın dar bir ayrıcalıklı çevre, öte yandan ülke nüfusunun çoğunluğunun fakirleşmesi;
5. İşsizliğin büyük oranda olması;
6. Baskın, kârlı sanayi kuruluşlarını, eğlence merkezlerinin yanı sıra Issık-Göl'ündeki pansiyonları vb., zorla alınması;
7. Parlamento ve başkanlık seçimleri sırasında kitlesel protestoların başlamasına yol açan iktidar tarafından yapılan büyük sahtekarlıklar;
8. Başkanının iktidarını arttırmak için (1994, 1996, 1998, 2003) anayasanın sürekli değiştirilmesi.

Devrimci ayaklanmaların zaferinden sonra halk, anayasal ve siyasi sistemde demokratik yönde reform yapılması umuduna kapılmıştır. Ancak, bu umutlar gerçekleşmemiştir. Yeni başkan olarak iktidara Kurmanbek Bakiyev gelmiş ve gelmeden önce verdiği sözlerini tutmadan otoriter bir rejim kurmaya devam etmiştir.

3.1.2. Kurmanbek Bakiyev Dönemi

2005 siyasi kriz sonucunda Askar Akayev Moskova'da istifa etmek zorunda kalmıştır ve iki kez başbakanlık yapan, muhalefet liderlerinin birisi Kurmanbek Bakiyev² vekil başkan, başbakan olarak atanmıştır. Temmuz 2005'te oyların yaklaşık %90'ını alarak başkan olarak seçilmiştir (Blohina, 2012, s. 136).

Kırgızistan'ın ikinci başkanı Kurmanbek Bakiyev'in (2005 – 2010) Mart 2005 devriminden sonra iktidara gelmesi nedeniyle toplum, aile ve klana dayalı keyfi

² Kurmanbek Bakiyev, (d., 1 Ağustos 1949, Masadan, Celal-Abad bölgesi, Kırgız SSC, SSCB) – Kırgız siyasetçi ve devlet adamı. "Kırgızistan Halk Hareketi" siyasi bloğunun lideri (2004-2005), Kırgızistan Başbakanı (2000-2002 ve 2005). 2005'ten 2010'a kadar Kırgız Cumhuriyetinin başkanı, Askar Akayev hükümetine karşı "Lale Devrimi" dalgasıyla iktidara geldi. 2009 yılında tekrar Kırgızistan Devlet Başkanlığına seçildi. 7-15 Nisan 2010 devrimi sırasında muhalefet tarafından devrildi ve ülkeyi terk etti. Şu an Belarus Cumhuriyetinin vatandaşlığını alıp, orada yaşamaktadır.

yönetimin geçmişte kalacağına içtenlikle inanmıştır. Ancak tarih tekerrür etmiş ve otoriter yönetim daha da ağırlaşmıştır (İmanaliyev, 2012, s. 141).

2005'teki iktidar değişikliğinden sonra, ülkenin yeni lideri Kurmanbek Bakiyev de Kırgızistan'da demokrasi ve liberalizmin gelişmesini ana hedefi olarak ilan etmiştir. Parlamenter bir cumhuriyet kurmak için devlet yapısında reform yapılmasına ilişkin önerilerde bulunmuştur. Ancak Haziran 2005'te devlet başkanı olarak seçildikten hemen sonra, Kurmanbek Bakiyev yavaş yavaş parlamenter sistem kurma fikrini terk etmeye başlamıştır ve siyasi durumu istikrara kavuşturmak sözleriyle, zaten test edilmiş başkanlık gücünü güçlendirme ve otoriter biçimde kullanma yöntemlerine dönmüştür. Böylelikle muhalefet liderlerinden biri olarak iktidara gelen Bakiyev, iktidarın cazibesine yenik düşmüştür ve bu durum Kırgızistan'ın bağımsızlığa kavuştuktan sonraki birçok demokratik kazanımının kaybedilmesine yol açmıştır (Çotayev, 2011, s. 177).

Kurmanbek Bakiyev'in rejimi Kırgız tarihinde en kanlı dönem olarak adlandırılmaktadır. Zamanla, muhalif politikacılar, bağımsız gazeteciler öldürülmeye başladığında, o zamanki başkanın siyasi muhaliflerinden herhangi birinin bıçak sırtında yürüdüğü Kırgız kamuoyunda netleşmeye başlamıştır (Laumulin, 2010, s. 30).

Halk devriminden sonra, Kurmanbek Bakiyev döneminde işlenen bu suçları ve 2010 yazında Kırgızistan'ın güneyinde yaşanan kanlı çatışmaları araştırmak için bir Komisyon oluşturulmuştur. Komisyon, Kurmanbek Bakiyev'in beş yıllık başkanlık döneminde, ülkedeki üst düzey yetkililerden, gazetecilerden, sporculardan, tanınmış siyasetçilerden yaklaşık 30 cinayetin işlendiğini söylemiştir. Komisyon temsilcisi ve başkanı Abdıkanı Erkebayev, Bakiyev zamanı bağımsız Kırgızistan tarihinin, Kırgızların en "kanlı" dönemi olduğunu söylemiştir (Radyo Azattyk, 2011).

Birkaç yıl sonra, Kırgız adalet sistemi, Başkan Kurmanbek Bakiyev'in kardeşi Janış Bakiyev'i, ünlü siyasetçi Medet Sadırkulov'un ve diğer birçok politikacının öldürülmesinde suçlu olduğunu kanıtlamıştır. Eski devlet başkanı 2010 baharında barışçıl bir protestonun dağıtılması sırasında göstericilerin katledilmesinden suçlu olduğu da kanıtlanmıştır. O zaman Jogorku Keneş binasının önündeki Ala-Too meydanında askerler göstericilere ateş açmıştır. Sonuncuda 87 kişi ölmüştür, 300'den fazla kişiler kurşun yarası almışlardır. Bu olaylardan sonra Bakiev'in ülkeyi terk etmekten başka seçeneği kalmamıştır (Aman, 2014).

Bakiyev rejiminin devrilmesinden sonra, Bakiyev ailesi de dahil olmak üzere birçok yetkililer adalete teslim edilmiştir. Bakiyev ailesi ile kaçmışlardır, böylece hapisten kurtulmuşlardır (Tokmakov, 2010). Ama onlar sürgünde ve anavatanında ömür boyu hapis cezasıyla karşı karşıya kalmışlardır.

Kırgızistan şimdi Bakiyev'i geri getirip mahkemeye çıkarmak için başarısız girişimlerde bulunmuştur. 6 Mayıs 2010'da Kırgızistan Başsavcılığı, Bakiev'in iade edilmesi için Belarus Cumhuriyeti'ne bir talep göndermiştir. Buna Belarus Cumhuriyeti Başsavcılığı iadeyi reddetmeye karar vermiştir (Liga Dosye, 2021). 3 Aralık'ta, Belarus güvenlik güçlerinin eski üyelerinden oluşan bir muhalefet birliği olan BYPOL, Başkan Aleksandır Lukaşenko'ya rüşvet verenler hakkında bir soruşturma yayınlamıştır. O soruşturmaya göre, Kurmanbek Bakiyev'in oğlu Maksim Bakiyev'in eşi Aycan Kenenbayeva rüşvet verenler sıralamasında ikinci sırada yer almaktadır. BYPOL yetkilileri, Bakiyev ailesinin Belarus'taki himayesi ve barınması için Lukaşenko'ya minnettar olduğunu söylediler ve Minsk'in Bişkek'in suçluları iade etme taleplerini her zaman reddetmesi için rüşvet aldığını söylemektedirler. Böylelikle Kurmanbek Bakiyev'in ailesi, Lukaşenko'ya patronaj için 1,6 milyon dolarlık rüşvet vermiştir (Rıskulbekova, 2021).

Bakiyev ailesi, Kırgız ailelerinin standartlarına göre bile oldukça büyüktü ve onlar devletteki önemli görevleri alıyorlarmış (Şukuraliyeva, 2014, s. 22). Yıllar geçtikçe kardeşlerinin ve oğullarının siyasetteki etkisi daha da artıyormuştur (Laumulin, 2010, s. 31). En büyük oğullu Marat Bakiyev, Devlet Ulusal Güvenlik Komitesi başkan yardımcısı olarak çalışmıştır, en küçüğü Maksim Bakiyev ve kardeşi Canibek Bakiyev ülkenin en etkili insanlarıydı. Birincisi Kalkınma, Yenilik ve Yatırım Merkezi Ajansı'na başkanlık yapıp ülkenin bütün finansını, ekonomisini, ikincisi de Devlet Güvenlik Hizmetinde başkanlık yapıp ülkenin bütün güvenlik sistemini kontrol etmişlerdir. Kurmanbek Bakiyev'in görev süresinin ortasında, ailesi devletin neredeyse tüm alanlarına sahiplik yapıyormuş ve Kırgız Cumhuriyeti bir aile şirketine dönüştürülmüştür (Radyo Azattyk, 2020; Blohina, 2012, s. 136).

Başkan Kurmanbek Bakiyev'in yönetimine yönelik iddiaların analizinde ender bir oybirliği vardı (Nuroğlu, 2015):

1. Katı bir otoriter rejimin inşasıdır.
2. Seçimleri saçmalık haline getirmek.

3. Muhalefete baskısı.
4. Ailesinin çıkarlarına çalışmak için cumhuriyetin ekonomisinin ve finansal akışlarının tam kontrol etmesi.
5. Yolsuzluğun çok artması. «Transparency International» kurumunun verilerine göre, Akayev'in yönetiminde Kırgızistan yolsuzluk algısı düzeyinde 145. sırada yer alırken, Bakiyev'in yönetiminde 160. sıraya gerilemiştir.

Kurmanbek Bakiyev rejiminin devrilmesinin ardından silahlı muhafızlarıyla birlikte Kırgızistan'ın güney bölgesine kaşmışlar. Orada taraftarlarını toplamayı ve sonuna kadar iktidar için savaşmayı planlıyorlarmış. Ama Kırgızistan'ın ikinci büyük şehri Oş'da destek bulamamışlar ve kendisi Jalal-Abad şehrine gitmiştir (BBC, 2010).

Geçici hükümet başkanı Roza Otunbayeva halka yaptığı konuşmasında, güvenlik güçlerinin devrik başkanı gözaltına alabileceğini, ancak can kaybı olmayacağına dair hiçbir garantinin olmadığını açıklamıştır (Narmatov, 2014, s. 134). Bu nedenle, geçici hükümet ABD, Rusya ve Kazakistan başkanlarının arabuluculuğuyla Bakiyev'in kaçması için bir fırsat sağlamıştır.

OSCE basın servisi, Kurmanbek Bakiyev'in "Kazakistan başkanı Nazarbayev, ABD başkanı Obama ve Rusya başkanı Medvedev'in ortak çabalarının yanı sıra OSCE, BM ve AB'nin aktif arabuluculuğu sonucunda" Kırgızistan'dan ayrıldığını resmen duyurmuştur (Narmatov, 2014, s. 135).

İlk önce, Başkan Nazarbayev tarafından gönderilen Kazak Hava Kuvvetleri'ne ait AN-26 askeri uçağıyla Kazakistan'a uçmuş ve oradan Başkan Lukaşenko'nun kendisine sığınma ve ardından vatandaşlık verdiği Belarus'a kaçmıştır (Narmatov, 2014, s. 134). Oradan 16.04.10. tarihinde istifa mektubu yazmıştır ve mektubun aslı Bişkek'e teslim edilmiştir (Şişlin, 2010).

3.1.2.1. 23 Ekim 2007 Tarihli Anayasanın Yeni Baskısı

Mart 2005'teki devrim yoluyla iktidar değişikliğinden hemen sonra başka bir anayasa reformunun gereğinden bahsetmeye başlandı. Anayasa reformu devrim sırasında gündeme gelmiştir. Akayev'in devrilmesinden sonra iktidara gelen siyasi elitler, Anayasa değişikliğinin gidişatını, daha fazla başkanlık yetkileri ile otoriterliğin ve kişisel yönetimin geri dönmesini engelleyebilecek en önemli faktör olarak ilan etmişlerdir.

Ancak reform mümkün olan her şekilde erteleniyordu, bu da Bakiyev'in seçimlerde ikna edici bir fark ile kazanmasının ardından muhalefetten başkanlığa geçmesi bağlamında oldukça anlaşılabilir bir durumdur.

2005 yılının başında, çeşitli siyasi güçler tarafından 15'ten fazla anayasa taslağı hazırlanmıştır. Ancak Haziran 2006'da başkan Bakiyev'in, parlamenter, başkanlık ve yarı başkanlık hükümet sistemlerine geçişi sağlayacak olan ve yürütme, yasama organlarının farklı bir güç dengesi ile tasarlandığı üç farklı anayasa versiyonunu değerlendirmeye yönlendirildiği açıklanmıştır (Borisov, 2010, s. 162). Ancak hem uzman komisyonu hem de başkan tarafından reddedilmiştir.

Feliks Kulov, başkanın etrafındakilerin en iyi hükümet sistemi olarak Amerikan başkanlık hükümet sistemini söylemeye başladıklarını belirtmiştir (Kulov, 2008, s. 223). Bu tarafın ana argümanı, gücü elinde toplayan başkanın düzeni ve istikrarı sağlayabileceği ve ardından yavaş yavaş demokrasiyi da inşa etmenin mümkün olacağıydı. Bu hüküm, başkanın hükümet sistemi konusundaki tutumunu değiştirdiğini (başkanlık gücünü zayıflatmak yerine güçlendirmek) ve yönetici elitin başlangıçta anayasa reformu için net bir planı olmadığını göstermiştir.

Kısa bir süre sonra, Ekim 2006'da «Reformlar için» siyasi hareketinin temsilcileri Bakiyev'i ülkede gelişen kriz durumundan, anayasal ve diğer reformları kasten geciktirmekten sorumlu tutmuştur. Ayrıca Bakiyev ve Başbakan Feliks Kulov'un istifasını talep etmişler ve Bişkek'te süresiz bir muhalefet mitingini başladılar (Ger, 2015).

Yeni muhalefet gösterileri yönetici seçkinler için ciddi bir tehdit haline gelmişti. Bu nedenle önlerinde iki yol vardı: tam bir iktidar kaybı veya mitinglerin durdurulması karşılığında yetkilerin azaltılması. Başkan nihayetinde ikinci seçeneği seçmiştir. Bakiyev kısa bir süre sonra yeni anayasa taslağını imzalamış ve onu meclise sunmuştur. Aynı gün parlamento ikinci okumada anayasayı kabul etmiştir (Çotayev, 2008, s. 143).

Anayasanın yeni baskısında meclis 90 milletvekilinden oluşuyordu. %50'si parti listelerine göre, %50'si tek yetkili seçim bölgeleri tarafından oluşturuluyordu. Ulusal Güvenlik Konseyi hükümete eklenmiş, enerji ajansları hükümet tarafından yönetilmeye başlamıştır (Çotayev, 2008, s. 143). Yeni anayasa, başbakanın kazanan parti tarafından aday gösterileceğini ve parlamento sadece hükümete değil, aynı zamanda kabine üyelerine de güven duymama hakkına sahip olacağını belirtmiştir (Borisov, 2010, s. 163).

Anayasanın yeni taslağına göre, başkan aşağıdaki yetkilere sahip olmuştur:

1. Başkan, Ulusal Yerel Adalet Konseyinin önerisi üzerine ve Jogorku Keneş ile anlaşarak yerel mahkemelerin yargıçlarını atayabilir.
2. Başkan, Sayıştay, Başsavcılık ve MSK başkanlarını ancak Jogorku Keneş'in rızasıyla görevden alabilir.

Yeni Anayasa'ya göre siyasi partilerin rolü, bir partinin %50'den fazla kazanması durumunda otomatik olarak hükümeti kuracaktı. Partilerden hiçbiri %50'yi alamazsa, o zaman hükümeti kurma görevi başkana geçirdi.

Muhalefet ile olan anlaşma, mitingin geçici olarak askıya alınmasıyla sonuçlanmıştır. Ama kısa bir zaman sonra Başkan Bakiyev iktidarını güçlendirmek için yeni manevraları yapmaya başlamıştır (Kasimova, 2016, s. 96).

Yeni anayasaya göre parlamento tek bölgelerinde çoğunluk sistemi ile seçiliyordu ve içinde hiçbir parti koalisyonu yoktu. Bu yüzden, başkanın yeni bir hükümet kurma fırsatı olmamıştır. Durumun aşılması için başkan tarafından parlamentoyu feshetme süreci başlatılmıştır. Bu nedenle, en yüksek makamların anayasal yetkilerinin dağılımı konusunda siyasi pazarlık yeniden başlamıştır. Parlamantonun feshedilmesiyle tehdit edilen milletvekilleri, Başkan Bakiyev tarafından sunulan anayasanın Aralık 2006 versiyonunu kabul etmeye karar vermişlerdir. Bu seçenek, başkanlık yetkilerini yeniden genişletmiştir ve böylece, sadece iki ay içinde başkan gücünü tekrardan pekiştirmiştir (Kırgız Cumhuriyeti Jogorku Keneş, 2006).

Böylelikle 30 Aralık'ta Anayasaya aşağıdaki değişiklikler yapılmıştır:

Hükümetin oluşumu ile ilgili 70. madde yeni bir versiyonda düzenlenmiştir: Jogorku Keneş milletvekilleri başbakanlık görevine aday göstermezse veya başbakanlığa atanan bakan, hükümetin yapısını sunmazsa, hükümetin JK tarafından onaylanması veya hükümet üyelerinin listesini sağlamaması ve böyle bir partinin bulunmadığı durumlarda başkan, diğer partiye çoğunluğunu sağlayacak bir koalisyon oluşturarak beş iş günü içinde başbakanlığa aday göstermeleri için talimatını verecekti.

Böylece, başkanın yetkilerine savunma, güvenlikten sorumlu devlet organlarının yetkilerinin uygulanmasını sağlaması, (başbakanın teklifi üzerine) bunlara ilişkin düzenlemeleri onaylamak, liderlerini atamak ve görevden almak görevleri eklenmiştir.

Daha önce sınırlanan başkanın yetkilerinin bir kısmı, Jogorku Keneş ve hükümetinin rızasıyla yeniden restore edilmiştir.

Kırgız Cumhuriyeti Anayasasının kabul edilen yeni baskısına rağmen, iktidar ve muhalefet arasındaki siyasi çatışma devam etmiştir ve bu da ülkenin temel kanununda yeni değişikliklerin getirilmesine yol açmıştır (Çotayev, 2008, s. 144).

Akayev zamanında seçilen parlamento ne kadar bazı konularda Bakiyev'i desteklese de onun kendi sistemini kurmasını ve iktidarını güçlendirmesini engellemiştir. Parlamentoyu feshetmek için anayasayı tümünden değiştirmesi gerekiyordu ve bu kez anayasa mahkemesinin yardımıyla bunu yapmıştır.

14 Eylül 2007 tarihinde, Kırgızistan Anayasa Mahkemesi, Jogorku Keneş muhalefet milletvekilleri K. Karabekov ve M. Eşimkanov'un Anayasa'nın değiştirilmesi sırasında usul kurallarının ihlal edildiğine ve Jogorku Keneş tarafından yetkileri aşmasına ilişkin görüşlerini değerlendirmiş ve anayasanın son iki baskısını iptal etmiştir.

Böylece Akayev'in 2003 anayasası yeniden yürürlüğe girmiştir. Her ne kadar inisiyatif muhalefet liderlerinden gelse de Anayasa Mahkemesi'ndeki başarıları nesnel olarak başkan için de bir zafer olduğunu belirtmek gerekir, çünkü yeni bir anayasa için referandumun önünü açmıştır ve muhtemelen yeni anayasanın taslağı önceden hazırды (Borisov, 2010, s. 165). İlginç, sadece sözde olan muhalefet milletvekilleri daha sonra Bakiev'in ekibine katılıp, önemli pozisyonlar almışlardır.

23 Ekim 2007'de, başkan Bakiyev'in yönetiminde yapılan, referandumun sonuçlarının ardından seçmenlerin %76'sı yeni anayasa için oy vermişlerdir. Böylelikle 1993 Anayasası kabul edilmiştir, ancak yeni bir baskısıyla (İrgebaeva, 2017). Anayasanın yeni versiyonuna göre, başkanlık kurumu büyük ölçüde güçlendirilmiştir. Başkan, 2005 ve 2007 anayasa değişiklikleriyle kaybedilen neredeyse tüm önemli başkanlık yetkilerini geri almıştır (Borisov, 2010, s. 164). Bunlar:

1. Hükümete yönelik güvensizlik oyu karşısında parlamentoyu feshetme hakkı.
2. Parlamento'nun hükümete olan güven oylamasına ilişkin kararına katılmama hakkı.
3. Parlamento'nun katılımı olmaksızın kendi takdirine bağlı olarak hükümeti görevden alma hakkı.

Kurmanbek Bakiyev'in Anayasası, Askar Akayev'in 2003'teki anayasasından yalnızca birkaç açıdan farklıdır:

1. Başbakanın adaylığı başkan tarafından önerilmez, ancak parlamento çoğunluğunu, %50'den fazlasını alan siyasi parti milletvekilleri tarafından aday gösterilir ancak atama başkan tarafından gerçekleştirilir.
2. Kabine üyeleri başbakan tarafından aday gösterilir ve atamalar başkan tarafından yapılır.
3. 69. Maddeye göre, hükümet başkan seçildiğinde değil, yeni parlamento seçildiğinde istifa etmektedir.
4. Jogorku Keneş parti listelerine göre seçilir.

71. madde, parlamentonun ancak başbakanın yıllık raporunu inceledikten sonra güvensizlik oyu verebileceğini ve buna karşılık olarak parlamentonun feshedilmesine yol açabileceğini belirtmektedir Hükümet üyesinin bireysel istifası için, parlamentonun altı ay içinde iki kez ona güven duymadığını ifade etmesi gerekir (Borisov, 2010, s. 164).

Anayasa reformundan sonra, iktidar dağılımı gerçekleşmedi ve Akayev'in istifasının ardından iktidara gelme aşamasında elitlerin ana hedeflerinden biri olarak ilan edilen anayasa reformu, anayasada küçük değişiklikler yapmaya indirgenmiştir. Böylece Bakiyev, kaybettiği anayasal yetkilerini yeniden elde etmiştir. Başkanın gücünü güçlendirmeye yönelik bir diğer adım, önce karma, ardından orantılı olarak değiştirilen seçim mevzuatında eşzamanlı reform ile bir idari partinin oluşturulmasıydı. Yeni Seçim Yasası referandumu, Anayasa referandumu ile aynı zamanda yapılması anayasanın onaylanmasında ek bir faktör olmuştur.

3.1.2.2. 2010 Siyasi Krizi ve Nedeni

Zamanla, Kurmanbek Bakiyev, onunla birlikte muhalefetin kökeninde yer alan politikacılarının desteğini kaybetmeye başlamıştır. Bakiyev-Kulov ittifakı bile dağılmıştır ve ikincisi kendisini muhalefet olarak ilan etmiştir. Bu, Bakiyev'in 2005 devriminden önce halka verilen, ilan edilmiş ilkelerden sapmaya başlamasının bir sonucuydu (Çotayev, 2008, s. 142).

Bakiyev'in rejimi, nefret olmasa da birçok kişiyi rahatsız ederken, onun devrilmesi birçokları için sürpriz olmuştur. Mart sonu, Nisan 2010 başında yapılması planlanan

muhalefet mitinglerinin amacı, Bakiyev hükümetine daha dürüst seçimlerin yapılması için bir baskı yapmaktı. Ancak Roza Otunbayeva'nın belirttiği gibi, yetkililerin kendileri suçlu olmuştur (İvanov, Lukin, & Nikitin, 2011). Yetkililer önleyici tedbirler almaya karar vermişler ve gece operasyonu sırasında 7 Nisan'da yapılması planlanan protesto eylemlerini toparlamak için Bişkek'te ve yörelerde çok sayıda muhalif ve sivil eylemcileri tutuklamışlardır. Genel olarak, yetkililer muhalefetin önde gelen temsilcilerini – Ömürbek Tekebayev, Almazbek Atambayev ve diğerlerini tutuklayarak protesto havasını söndürebileceklerini düşünmüşlerdir. Ancak protesto hareketini yönetebilecek liderleri ortadan kaldıran yetkililer, kontrol edilemeyen öfkeli, kızgın, aldatılmış hisseden bir halk kitlesiyle baş başa kalmışlardır (Laumulin, 2010, s. 36).

Bakiyev, iktidarın tekelleşmesinin, 2005'te Akayev rejiminin çöküşüne sebep olan yeniden bir toplumsal patlamaya yol açabileceğini hesaba katmamıştır. Başkan Bakiyev siyasi kurumları ve devleti güçlendirmek yerine kişisel gücünü artırmaya odaklanmıştır (Lukin, 2010, s. 49). 2007 Anayasası, Bakiyev'in başkanlık döneminde otoriter eğilimlerin artmasına neden olurken, nüfusun çoğunluğunun yaşam standartları son derece düşmüştür, bu da Nisan 2010'da binlerce protestolara ve halk ayaklanması nedeniyle iktidar değişikliğine neden olmuştur (Grozin, 2006, s. 101).

2005-2009 kurumsal dönüşümlerinin bir sonucu olarak, ana siyasi kurumlar şahsen başkana kapatılmıştır. Anayasa reformu, başkan ile parlamento arasında yetki dağılımına yol açmamıştır, parlamento başkanın idari partisinin tekeline alınmıştır ve seçim sistemi bu partinin mutlak egemenliğini sağlayacak şekilde oluşturulmuştur. Oğlu Maksim Bakiyev'in başkanlığında paralel bir gayri resmi hükümetin kurulması, rekabetsiz başkanlık seçimlerinin yapılması ve muhalefet aktörlerinin siyasi süreçten çıkarılması Bakiyev'in kişisel gücünün pekiştirilmesi sürecini tamamlamıştır. Gerçekleşen darbenin ek bir faktörü de Bakiyev'in oğlu olacak bir halef senaryosunun geliştirilmesiydi. Bildiğimiz gibi Akayev yönetimindeki bu senaryonun başarısız olması 2005 darbesinin nedenlerinden biriydi (Lukin, 2010, s. 50).

Bakiyev'in inşa ettiği yapının son derece savunmasız olduğu ortaya çıkmış, çünkü tüm siyasi kurumlar (partiler, parlamento, hükümet, seçimler, valiler) tamamen öznellikten yoksunmuş. Başkan tarafından açıklanan ekonomiyi modernize etme ve vatandaşların yaşam standartlarını iyileştirme programı, tüm kamu hizmetleri için tarifelerde üç kat

artışa dönüştüğünde, toplum başkanı, oğlunu ve yakın çevresini suçlamıştır. Onaysız siyasi katılım yönetici seçkinler tarafından engellendiğinden dolayı (Borisov, 2010, s. 170), bir darbe yoluyla iktidarın anayasaya aykırı bir şekilde ele geçirilmesi gerçekleşmiştir.

Halk tarafından Beyaz Saray'a yapılan yürüyüş sırasında Bakiyev'in ağabeyi Canıbek başkanlığındaki muhafızlar tarafından direniş olmuştur. Resmi rakamlara dayandığımızda, hükümet kompleksinin muhafızlarının ateşi sonucunda 86 kişi ölmüştür ve yaklaşık 1.500 kişi yaralanmıştır. Bu trajedi, Bakiyev klanına sadece nefret katmıştır. Kırgızistan halkı, Bakiyev rejiminin devrilmesini bir bütün olarak olumlu algılamıştır ve Roza Otunbayeva liderliğindeki geçici hükümete güven görevi vermiştir. Bakiyev'in kişisel iktidarını güçlendirmesini Akayev'den bile daha ileri götürdüğünü ve bunun ülke için daha kötü sonuçlara yol açtığını tespit etmekteyiz. Kurmanbek Bakiyev, Akayev gibi iktidardan kansız gitmek yerine onun adaletsiz, baskın yönetimine karşı çıkan halka ateş açmıştır, sonuna kadar iktidarı eline tutmak için çabalamıştır (Alımkulov, 2011).

Özetle, Kurmanbek Bakiyev döneminde insan hakları seviyesi hızla düşmeye başlamıştır, ekonomik büyüme durmuştur, mahkemelerin haksız kararlarının ve yolsuzluğun sayısı artmıştır, işsizlik ve dış göç artmıştır. Bakiyev, selefi Askar Akayev'in hatalarını düzeltmek yerine, ailesine servet biriktirmeye çalışmıştır. Yetkililer, Mart devriminin derslerini hiç öğrenmemişlerdir. Bakiyev'in saltanatı, yalnızca iktidardakilerin kişisel çıkarlarını tatmin etme arzusuyla karakterize edilmiştir. Bu onun rejiminin düşmesine neden olmuştur.

3.1.3. Roza Otunbayeva Dönemi

7 Nisan 2010'da devrim sonucunda, Kırgızistan için çok zor bir durumda, Roza Otunbayeva³ (2010 – 2011) başkanlığındaki muhalefetten oluşan Geçici Hükümet⁴

³ Roza Otunbayeva Sovyet döneminde Kırgızistan SSC Bakanlar Kurulu başkan yardımcısı, Sovyet büyükelçisi, SSCB Dışişleri Bakanlığı kolej üyesi olarak çalıştı. Bağımsız Kırgızistan'da iki kez Dışişleri Bakanlığı'na başkanlık etti, Gürcistan'daki BM Özel Temsilcisi, Kırgızistan'ın ABD ve Büyük Britanya'ya Olağanüstü ve Tam Yetkili Büyükelçisi oldu. 2005 yılında Mart devriminin liderlerinden biriydi, Kırgız Cumhuriyeti parlamentosunun milletvekiliydi. Mart 2010'da Kurultayda muhalefet onu lider olarak seçti ve 2010'dan sonra geçici hükümetin lideri ve bağımsız Kırgızistan'ın üçüncü ve ilk kadın başkan oldu. Moskova Devlet Üniversitesi Felsefe Fakültesi mezunu, dört dil biliyor, Avrupa'da iyi bir diplomat olarak kabul ediliyor.

⁴ Geçici Hükümet – Nisan 2010 devriminden sonra oluşan organizasyondur. Geçici Hükümetin lideri Roza Otunbayeva seçilmiştir. Ömürbek Tekebeyev – Anayasa Reformu Yardımcısı. Temir Sariyev – Finans yardımcısı. Almazbek Atambayev – Ekonomi yardımcısı. Azimbek Beknazarov – Savcı ve finansal polisi

iktidara gelmiştir. Bakiyev ülkenin güneyindeki evine sığınmak ve ardından yurt dışına kaçmak zorunda kalmıştır (AKİpress, 2021).

27 Haziran 2010'da ulusal referandumunun bir sonucu olarak, ülkenin parlamenter cumhuriyet ilan edildiği yeni bir Anayasa ve Kırgız Cumhuriyeti Geçici Hükümeti'nin "Geçiş Döneminde Kırgız Cumhuriyeti Başkanı Üzerine" adlı kararnamesi kabul edilmiştir. Buna göre Roza Otunbayeva, 31 Aralık 2011 tarihine kadar Kırgızistan başkanı olarak onaylanmıştır.

Roza Otunbayeva, devlet için zor bir dönemde iktidarı devralmış; ülke, 90 kişinin hayatını kaybettiği Nisan olaylarından, Oş ve Celal-Abad bölgelerinde yüzlerce kişinin öldüğü ve binlerce kişinin yaralandığı etnik çatışmalardan bir türlü kurtulamamıştır. İktidara gelen Roza Otunbayeva başkanlığındaki Geçici Hükümet, çatışmaların barışçıl çözümü için bir dizi acil görevi çözmek ve devrimin sonucu olan siyasi, ekonomik, sosyal krizlerden çıkış yolunu bulmak zorunda kalmıştır (Blohina, 2012, s. 137).

Roza Otunbayeva bir dizi hatalardan kaçınmamıştır. Ayrıca etnik çatışmaları engelleyemediği için önemli bir eleştirileri almıştır. Bu tür görüşleri sadece yerel politikacılar ve milliyetçiler tarafından değil, uluslararası toplum tarafından da dile getirilmiştir. Otunbayeva, durumu çözmek için diplomatik tecrübesini kullanmış ve trajediyi uluslararası düzeyde araştırmak için koşullar yaratmıştır. Kendisine verilen görevleri layıkıyla yerine getirerek, tarihte Orta Asya'nın ve Kırgızistan'ın ilk kadın başkanı olarak kalmıştır.

Bazıları parlamentonun ve Anayasa Mahkemesinin feshedilmesini Geçici Hükümetin bir başka büyük hatası olarak görmüşlerdir. Otunbayeva, bu adımların gerekliliğini hem parlamentonun hem de anayasa mahkemesinin Bakiev'in "cep" araçları olması ve ona, gücü "ailenin" elinde toplama politikasını yürütmesine yardımcı olması gerçeğiyle açıklamıştır. Ayrıca 2005 devrimi sırasında eski kurumun otoriteleri iktidarda kalmıştır ve bu, mevcut devrimcilere göre otoriter rejimin yeniden canlanmasına yol açmıştır. Ancak parlamentonun ve Anayasa Mahkemesinin feshedilmesi, geçici hükümeti yasallıktan yoksun bırakmıştır.

başkanı. Bolot Şerniyaz – İçişleri Bakanı. Keneşbek Duişebayev – Ulusal Güvenlik Hizmeti Başkanı. Bu isimler Geçici Hükümet üyeleri olmuşlardır ve sınırsız iktidara sahip olmuşlardır. Geçici Hükümet, daha sonra gelecekteki ilişkilerini etkileyen farklı görüş ve yaklaşımlara sahip olan siyasetçilerden oluşmuştur.

Başkan Kurmanbek Bakiyev'in devrilmesi sonucunda iktidara gelen ve meclisi fesheden Geçici Hükümet, Otunbayeva'nın kendisine göre, "kolektif diktatöre" dönüşmüştür. Gerçekte ve hukuken kuvvetler ayrılığı ilkesi ihlal edilmiştir, bu da geçici hükümetin meşruiyetine yönelik suçlamalara yol açmıştır. Geçici Hükümetin birçok muhalifi vardı. Bunlar, önceki rejimin politikacıları ve devletin gelişimini tamamen farklı bir yönde gören gençlerdi (İvanov, lukin, & Nikitin, 2011, s. 165).

Başlangıçta, başkanlık seçimlerinin 10 Ekim 2010'daki parlamento seçimleriyle eş zamanlı olarak yapılması gerekiyordu. Ama sonra bunu Ekim 2011'e ertelemeye karar vermişler ve o zamana kadar Roza Otunbayeva geçici başkan olarak görevin sürdürmüştür. Yeni anayasaya göre tekrar başkan adayı olma hakkı yoktu ve 2011 başkanlık seçimlerinden sonra istifa etmiştir. Bu yaklaşımın amacı durumu istikrara kavuşturmaktı (İvanov, lukin, & Nikitin, 2011, s. 167).

Roza Otunbayeva, 1 Aralık 2011'de görevi halk oylamasıyla seçilen Almazbek Atambayev'e devretmiştir. Bu, bağımsız Kırgızistan tarihinde devlet başkanı tarafından yapılan ilk barışçıl güç transferiydi. Ancak 31 Ağustos 2016'da Bağımsızlık Günü kutlama töreninde Atambayev yaptığı konuşmada eski Geçici Hükümeti gayrimeşru olarak nitelendirmiştir ve orada bulunan Roza Otunbayeva'yı eleştirmiştir. Bu, Geçici Hükümet'teki arkadaşlar arasındaki bölünmenin resmi duyurusu olmuştur. Almazbek Atambayev, Geçici Hükümet üyelerinin 2016 Anayasa değişikliğine karşı çıkması üzerine açıklama yapmıştır.

3.1.3.1. 27 Haziran 2010 Tarihli Anayasa

Devrimden sonraki yeni hükümetin, muhalefetin ve halkın karşı karşıya kaldığı temel soru, cumhuriyette iktidarı bastıran Akayev-Bakiyev sendromunun tekrarının ve otoriterliğin geri dönmesinin nasıl önleneceğiydi.

Geçici hükümetin lideri Otunbayeva, yeni anayasa taslağında belirlenen parlamenter cumhuriyete geçişin Akayev ve Bakiyev döneminin çirkinliğine karşı ana garanti olduğuna inanmıştır. Otunbayeva anayasa taslağıyla ilgili olarak, "Başkanımız zayıf olacaktır. Aslında işlevi, parlamento ve hükümet tarafından kendisine sunulan belgeleri onaylayan bir noter ayrıcalığına indirgenmiştir." diyordu.

Ancak parlamenter cumhuriyet fikri herkes tarafından desteklenmemiştir. Kırgızistan halkı parlamenter cumhuriyet için hazır olmadığına inananlar da vardı. Yukarıda belirttiğim gibi, Kırgızistan'ın güneyinde ve kuzeyinde yaşayanların arasında oldukça önemli fark bulunmaktadır. O fark hükümet seçimine de yansımıştır.

Örneğin, Hokand Hanlığı zamanından beri güney bölgesi güçlü bir merkezi hükümete boyun eğmeye alışmıştır, ancak kuzey kesimin aslında böyle bir tecrübesi yoktu. Bu nedenle, 2010 yılında bir hükümet sistemi seçilirken anlaşmazlıklar çok yaşanmıştır (İvanov, Iukin, & Nikitin, 2011, s. 166). Geçici Hükümet içinde bile, hangi yönetim biçiminin cumhuriyetin ihtiyaçlarını en iyi şekilde karşılayacağı konusunda bir fikir birliği olmamıştır.

Ülkenin devrimci otoritelerinin siyasi sistemi parlamenter sistem lehine değiştirme niyetleri, uluslararası toplumda da çeşitli tartışmalara neden olmuştur. Özellikle Rusya Devlet Başkanı Dmitry Medvedev'de Rusya için olduğu kadar Kırgızistan için de parlamentarizmin bir felakete dönüşeceğini şüpheyle söylemiştir (İnterfaks, 2010). Bu fikirlere bakmadan Başkan Roza Otunbaeva tarafından yeni bir anayasa imzalanmıştır. Böylelikle, anayasa reformu, otoriter sistemi kaldırıp parlamenter hükümet sistemini kurmak için fırsatları yaratmıştır (Blohina, 2012, s. 137).

Ülkenin hükümet sistemi otoriter başkanlık sisteminden parlamentonun ağırlığındaki yarı başkanlık hükümet sistemine değiştirilmiştir. Bu yapılan reformlar parlamenter sistemi kurmak amacıyla yapılmıştır. Başkan altı yıllık dönem için seçiliyordu ve yeniden seçilmesi yasaklanmıştır. Milletvekillerinin sayısı 90'dan 120'ye arttırılmıştır, dini veya etnik bir temelde parti kurulması yasaklanmıştır ve parti listelerine göre seçiliyordu (Blohina, 2012, s. 137). İnsan haklarına da çok dikkat edilmiştir, ölüm cezasına ilişkin bir moratoryum getirilmiştir.

Avrupa Konseyi Venedik Komisyonu, Kırgızistan Anayasası taslağının övülmeyi hak ettiğini belirtmiştir. Yeni Anayasa ile birlikte Anayasa değiştirmeyi yasaklayan bir moratoryum kabul edilmiştir. Bu moratoryum 2020 yılına kadar yürürlükte olması gerekiyordu, ama bu tarihi beklemeden, moratoryumu bozarak sonraki Başkan Almazbek Atambayev anayasaya yeni değişiklikleri getirmiş oldu (BBC, 2016).

2010 Anayasasında başkan yetkileri önceki anayasalara göre büyük ölçüde azaltılmıştır. Ayrıca, devletin başı olarak başkanın görevi, devlet iktidarının üç gücünün koordineli bir

işleyişini sağlamaktır. Çoğu durumda hükümet ile Jogorku Keneş arasındaki ilişkinin dışında kalacak bir arabulucu görevi yapmaktır. Başkan, halkın birliğini ve devlet gücünü temsil etmektedir (Madde 60). Ayrıca, başkan sadece altı yıllık bir dönem için seçilebilmektedir (Madde 61). Bu sistemi yarı başkanlık olarak adlandırabiliriz.

Jogorku Keneş, en yüksek temsil organı olarak, yasama yetkisini ve kontrol işlevlerini yapmıştır ve orantılı sistem ile 5 yıl için seçilen 120 milletvekilinden oluşmuştur. Aynı zamanda, hiçbir parti parlamentoda 65'ten fazla vekille yer alamıyordu (Blohina, 2012, s. 137). Parlamento çoğunluğuna sahip olan parti veya partiler koalisyonu, yeni seçilen parlamentonun ilk toplantı tarihinden itibaren 15 iş gün içinde başbakanlık görevine aday gösteriyordu. Başbakanlık görevine aday, hükümetin programını, yapısını ve bileşimini parlamentoya sunuyordu.

15 iş gün içinde çoğunluğu sağlayan parti veya koalisyon hükümet başkanlığına aday gösteremezse, başkan diğer partiye meclis çoğunluğu oluşturmasını ve yürütme organının başkanlığı için bir aday göstermesini öneriyordu. Parlamento çoğunluğu tekrar sağlanamazsa, partiler kendi inisiyatifleriyle oluşturuyorlardı ve başbakanlık görevine aday gösteriyorlardı. Üç gün içinde başkan, başbakanı ve kalan bakanları atayan bir kararname yayınlıyordu.

Hükümet sadece Jogorku Keneş'e karşı sorumlu olmuştur. Jogorku Keneş, toplam milletvekili sayısının oy çokluğuyla hükümete güven duymadığını ifade edebiliyordu. Bu durumda başkan hükümetin istifasına karar verebiliyordu veya Jogorku Keneş'in kararına katılmıyordu. Jogorku Keneş'in 3 ay içinde tekrardan hükümete güven duymamaya karar vermesi halinde, devlet başkanı hükümeti görevden almak zorunda kalıyordu (Madde 85).

Daha önce çoğunluğun dayattığı iradeye katlanmak zorunda kalan meclis muhalefeti devlet kararlarını etkilemek için gerçek bir fırsat, araç elde etmiştir. Parlamentodaki meclis azınlığı, Hâkimler Kurulu, Merkez Seçim Komisyonu ve Sayıştay'ın üçte birini oluşturma, kolluk, bütçe ve maliyeden sorumlu komisyonları yönetme, kontrol ve denetim yapma işlevlerini yerine getirme hakkına sahip olmuştur.

Kırgızistan'ın siyasal sistemi 2010 tarihli Anayasası'nda tanımlanmıştır. Orta Asya'da parlamenter hükümet sistemine yakın bir sistemle yönetilen tek devlet olmuştur. Anayasada yönetim sistemi parlamenter cumhuriyet olarak tanımlanan ülkede parlamento

ve başbakan çok yetkiye sahip olmuştur (Ağır, s. 29). Anayasaya göre yalnızca bir dönem iktidarda kalabilecek olan başkanın yetkileri, Jogorku Keneş'in genişletilmiş haklarıyla sınırlandırılmıştır. Ama bilim insanları 2010 anayasasındaki sistemi ne kadar parlamenter olarak tanımlasa da başkan etkili bir figür olarak kalmıştır.

Mesela parlamenter hükümet sisteminde başkan parlamento tarafından seçilmektedir, ama Kırgızistan 2010 anayasası örneğinde, başkan halk tarafından 6 sene için seçiliyordu ve dış politikayı belirliyordu. Başkan parlamentonun onayı ile Başsavcıyı, Yüksek Mahkeme yargıçlarını göreve atıyordu ve ayrıca Merkez Bankası Başkanlığı pozisyonuna seçilmek üzere bir aday, Seçimler ve Referandum Merkez Komisyonunun üyelerinin üçte birinin adaylığını Jogorku Keneş'e sunuyordu. Başkanın hükümet üyelerinin atamalarını kontrol etmesi çok önemlidir. Savunma Bakanını ve Ulusal Güvenlik Devlet Komite Başkanını atamaktaydı. Böylelikle, savunma ve ulusal güvenlikten sorumlu olan organlarının başkanlarını, silahlı kuvvetlerin en yüksek komuta personelinin bileşimini belirleyen güç yetkilerine sahipti. Savunma Konseyi başkanı olarak, başkan önceden uyarıda bulunmadan olağanüstü hâl veya sıkıyönetim ve seferberlik ilan edebiliyordu (Blohina, 2012, s. 138).

Sadece bu kurumların yardımıyla, başkan siyaseti etkilemiştir. Böylelikle parlamenter sistemde olan sembolik bir yetkiden daha ciddi yetkilere sahip yapmıştır. Bu yüzden 2010 anayasası getiren sistemi tam parlamenter olarak adlandırmamız yanlış yola çıkarmaktadır.

Kırgızistan'da 2010'da kabul edilen hükümet sisteminin yerleşmesi için zamana ihtiyaç duyulmuştur. Kuvvetler ayrılığının nasıl sağlanacağı, başkanı dengeleyecek güçlü bir parlamentonun olmasının mı, yoksa önceden olduğu gibi, istikrar için başkanlık sistemine geri dönülmesinin mi daha yapıcı olacağı hâlen gündemde ve tartışılmaktadır (Aydınğün & Balım, 2012, s. 146-147).

3.1.4. Almazbek Atambayev Dönemi

Kırgızistan'da altıncı başkanlık seçimleri 30 Ekim 2011'de yapılmıştır. Bu seçimler 2010 Nisan devriminden sonra iktidarın meşrulaştırılmasında en önemli aşama olmuştur. Seçimi 62,52% oy ile, Geçici Hükümet başkanının yardımcısı hem Akayev hem de

Bakiyev'in rejimine karşı çıkan bir muhalefet siyasetçi olarak bilinen Almazbek Atambayev⁵ (2011-2017) kazanmıştır.

Almazbek Atambayev'in dönemi nispeten istikrarlı bir dönem olmuştur. Tam olarak altı yıl görevde kalmıştır ve ardından barışçıl bir şekilde yeni cumhurbaşkana koltuğunu devretmiştir (Malışeva, 2018). Onun döneminde birçok altyapı projeleri hayata geçirilmiştir. Ancak bunlar esas olarak dış kredilerle gerçekleşmiştir. Başkanlık döneminden sonra, Orta Asya cumhuriyetlerinin standartlarına göre bile önemli bir dış kamu borcu varmıştır (2016 sonunda, kamu borcunun GSYİH'ya oranı %61,4, 2015'te ise %68,2). Nisan 2017 sonunda Kırgızistan'ın kamu borcunun büyüklüğü 4,2 milyar dolardı (30 Nisan 2017 itibarıyla GSYİH'nin %57,6'sı), ayrıca borç yükümlülükleri bu şekilde dağıtılmıştır: %91,2, dış borç, %8,8, iç borç (Rıjov & Zverev, 2017, s. 63).

Ayrıca dış borcun yapısında %40,7'sinin Çin İhracat İthalat Bankası'na olduğunu da belirtmek gerekir. Bu kredi borcu altyapı projeleri, yol yapımı, ısıtma istasyonları vb. projeler için kullanılmıştır. Ancak Almazbek Atambayev'in görev süresinin sona ermesinden sonra bu projelerle ilgili yüksek profilli yolsuzluk davaları gündeme gelmiştir ve hatta kendisi olmak üzere birçok yetkili hapis cezasına çarptırılmıştır.

Başkanlığının ilk yıllarında, Atambayev, selefleri gibi, ülkeyi yolsuzluktan temizlemeye ve çok taraflı, bağımsız bir dış politika izlemeye söz vermiştir. Başkanlık döneminin başında, Amerikan askeri üssünü kapatma arzusunu ilan etmiştir ve böylece Rusya ile stratejik bir ortaklığa olan bağlılığını yeniden teyit etmiştir. Böylelikle Almazbek Atambayev döneminde dış politika öncelikle Rusya'ya yönelmiştir ve onun yönetiminde EAEU'ya Kırgızistan tam üye olarak katılmıştır.

Almazbek Atambayev, karakterinden dolayı kendisine büyük ölçüde güçlü rakipler yaratmıştır. Jogorku Keneş eski başkanı Çınıbay Tursunbekov'a göre, Almazbek Atambayev sürücü, asistan ve yardımcılarının etkisine girerek Akayev ve Bakiyev'in yolunu tutmuştur. Atambayev zamanında, klana, yolsuzluğa karşı çıktığı ve parlamenter demokrasiyi inşa etme hedefini belirlediği eski siyasi ortakları üzerinde benzeri

⁵ Almazbek Atambayev, (d., 17 Eylül 1956, Arashan, Frunze bölgesi, Kırgız SSC, SSCB) – Sovyet ve Kırgızistan devlet adamı ve siyasetçi. 1 Aralık 2011'den 24 Kasım 2017'ye kadar Kırgız Cumhuriyeti Başkanı, Kırgızistan'ın 12. ve 16. Başbakanı, 1994-2011 ve 2018-2019 yıllarında Kırgızistan Sosyal Demokrat Partisi başkanı.

görülmemiş bir baskı devam etmiştir. Medya ve sivil toplum devlet mekanizmasının baskıdan kendini koruyamamıştır.

Siyasetçiler arasında 2016 anayasa reformu konusundaki anlaşmazlıklar temelinde yaşanan bölünme, bundan önce yaşanan çatışmanın özünü ortaya çıkarmıştır. 2010 Anayasası'nın yazarı Ömürbek Tekebayev ve Eski Başkan Roza Otunbayeva değişikliklere karşı çıkmışlardır. Her şey Tekebaev'in yolsuzluk suçlamalarıyla gözaltına alınmasıyla sona ermiştir. Aynı yöntemler, Aida Salyanova, Kanat Isaev ve sonra cumhurbaşkanı olan Sadır Caparov gibi siyasetçilere de uygulanmıştır. Atambayev ayrıca tanınmış insan hakları aktivisti Çolpon Cakupova ve bağımsız medyaya karşı milyonlarca dolarlık davalar açmıştır.

2010 Cumhuriyet Anayasası'na göre, aynı kişinin iki kez başkan olarak seçilme hakkı yoktu. Bu nedenle, Atambayev ikinci bir dönem için seçime katılmayacağını doğrulamıştır. Aynı zamanda, eski Başkan Atambayev ve onun ekibinin iradesi ve yardımıyla, Kırgızistan'ın başkanı olarak kendisi hazırlayan halefi Sooronbay Ceenbekov seçimi kazanmıştır (Rijov & Zverev, 2017, s. 68).

Başlangıçta, Atambayev'in yasal olarak seçilmiş başkanı kontrol etmeye ve devlet politikasını etkilemeye çalıştığı açıktı. Ama sonra Başkan Sooronbay Ceenbekov, eski Başkan Almazbek Atambayev ile siyaseti koordine etmeden kendi çizgisini çizmeye başlamıştır. Bu nedenle, iki eski arkadaş arasında bir bölünme meydana gelmiştir ve ikisi rakibe dönüşmüştür (Panfilova, 2018). Atambayev, Ceenbekov'u parlamenter hükümet sistemini terk etmek ve otoriter bir üsluba dönmekle açık suçlamaya başlamıştır. Ceenbekov ise Atambayev'i yolsuzlukla suçlamıştır ve ona karşı dava açılmıştır. Sonradan Almazbek Atambayev gözaltına alınmıştır ve hapis cezasına çarptırılmıştır (Korostikov, Karabekov, & Krivoşeev, 2019).

3.1.4.1. 11 Aralık 2016 Tarihli Anayasa Değişikliği

2010 Anayasasında yer alan 2020 yılına kadar (Madde 114) değişiklik yapma yasağına ve muhalefetin karşı çıkmasına rağmen, Jogorku Keneş 2016 yılında "Kırgız Cumhuriyeti Anayasasında Yapılan Değişiklikler Üzerine" Kanununun referandumuna sunulmasına ilişkin kanun tasarısını yeniden tartışmaya başlamıştır. Jogorku Keneş Başkanı Çınıbay Tursunbekov'un yanı sıra "Kırgızistan Sosyal Demokrat Partisi", "Respublika – Ata-

Curt", "Kırgızistan", "Önügüü – Progress" ve "Bir Bol" partilerinin liderleri tarafından başlatılmıştır. Devlet başkanı Almazbek Atambayev de bu projeye destek vermiştir (Blohina, 2017, s. 104; BBC, 2016).

Anayasa değişikliklerin amacı "ülkenin bağımsızlığının teyidi" ve "parlamentar hükümet sistemine doğru" hareketinin devamı olarak adlandırılmıştır ve önceki Başkan Almazbek Atambayev, çoğu gelişmiş ülkelerde parlamento daha güçlü olduğunu ifade etmiştir (Blohina, 2017, s. 104). Bu değişikliklere göre, Kırgızistan, insan hakları alanındaki uluslararası anlaşmaların ülke mevzuatı üzerindeki önceliğini terk etmiştir ve birisi terörden şüphelenirse vatandaşlıktan çıkarabilme imkânı açılmıştır.

Yeni değişikliklere göre başkanın yetkileri kısıtlanırken, başbakanın yetkileri artırılmıştır. Hükümet başkanı daire başkanlarını ve yerel yönetim başkanlarını bağımsız olarak atayabilirdi ve görevden alabilirdi. Yerel yargıçları bir iş yerinden diğerine transfer edebilme yetkisi getirilmiştir. Ayrıca, başbakana hükümet üyelerinin çoğunu görevden alması için basitleştirilmiş bir yol sağlanmıştır. Kabul edilen anayasa değişikliklerine göre, Kırgızistan hükümeti devletin hem iç hem de dış politikasını uygulayabilecek imkana sahip olmuştur.

Aynı zamanda, devlet başkanı hala Kırgız Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetleri başkomutanıydı, silahlı kuvvetlerin en yüksek komuta personelini atayabiliyordu ve görevden alabiliyordu. Ayrıca, başkan tarafından atanan hükümet üyeleri, savunma ve ulusal güvenlik konularından sorumlu devlet organlarının başkanları, Başbakanın teklifi üzerine görevlerinden alınamıyordu. Böylece, Kırgızistan başkanı hükümetin güç bloğu üzerinde yeterli kontrolü yasal olarak elinde tutmuştur.

2016 Anayasa reformunun uygulanması sırasında, hükümeti güçlendiren Atambayev'in bir sınıflandırma yapıp bu görevi üstlenmeyi düşündüğü uzmanlar ve muhalefet arasında tartışılıyordu. Ancak Almazbek Atambayev, aktif siyasi faaliyetten uzaklaşma niyetinde olduğunu ve böyle bir senaryo çerçevesinde hareket etmeyeceğini dile getirmiştir. Eski Başkan Roza Otunbayeva liderliğindeki 2010 devriminden sonraki Geçici Hükümet'in eski bakanları, 2010 yılında kabul edilen Anayasa Venedik Komisyonu'nun ve diğer uzmanların onayını aldığını belirterek, referanduma ve anayasa değişikliklerine karşı açık mektupla protestolarını dile getirmişlerdir (K-News, 2016).

Onlara göre 2010 Anayasasını değiştirmek için ciddi bir sebep yoktu. Yeni değişikliğe göre, vatandaşların hak ve özgürlüklerini sınırlayıp, yargı sistemi bağımsızlığını kaybedip, başbakan ve hükümete bağımlı olacaktır. Hükümeti güçlendirmek için önerilen değişikliklerin, Jogorku Keneş ve Savcılığın kontrolünden çıkaracağını, hükümeti kontrolsüz hale getireceğini ileri sürerek Geçici Hükümet üyeleri uyarılmışlardır. Geçici Hükümet'in üyelerinin açık mektubunu Atambayev "aşağılık yalanlar" diyerek anayasanın değiştirilmesi gerektiğini açıkça belirtmiştir, çünkü ona göre "otoriter rejimin bombası" koyulmuştur (Kazama, 2017). Eski Başkan Roza Otunbayeva liderliğindeki Geçici Hükümet, Atambayev tarafından önerilen anayasa reformuna karşı çıktığı için ilişkileri keskin bir şekilde kötüleşmiştir. Bu fikir ayrımı Kırgızistan'ın sonraki siyaset gündemini çok etkilemiştir.

Anayasal değişiklikler, Avrupa Konseyi Venedik Komisyonu ve AGİT Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Ofisi (ODIHR) tarafından da eleştirilmiştir (European Commission For Democracy Through Law (Venice Commission), 2016).

Böylelikle Almazbek Atambayev'in Geçici Hükümet'teki arkadaşlarının karşı çıkmasına, yürürlükte olan moratoryuma ve uluslararası organizasyonlarının eleştirilerine rağmen 2016'da tekrar Anayasa referandumu (yaklaşık 30 değişiklik) yapılmıştır. Bunlardan en önemlisi biraz olsa da başkanın yetkilerinin azaltılmasıyla ilgiliydi (Malışeva, 2018). Seçim komisyonuna göre gerçekte anayasa referandumuna katılım yüzde 42'nin üzerindeydi. Seçmenlerin %79,6'sından fazlası bu değişikliklere "evet " oyunu vermişlerdir, %15'i "karşı" çıkmıştır (Kırgız Cumhuriyeti Merkez Seçim ve Referandum Komisyonu, 2016).

Bununla birlikte, daha sonra, Almazbek Atambayev'in devleti perde arkasından yönetmeyi amaçladığı anlaşılmıştır. Arkadaşını başkan ve öğrencisini başbakan yaparak hala iktidarda kalacağını düşünmüştür. Almazbek Atambayev'in uyguladığı plan uzun sürmemiştir, başkanlık görevini devrettikten sonra hemen çökmüştür.

3.1.5. Sooronbay Ceenbekov Dönemi

Sooronbay Ceenbekov⁶ (2017-2020) – 15 Ekim 2017 yılında bağımsız Kırgızistan'ın beşinci başkanı olarak seçilmiştir. Seçimlerde Ceenbekov oyların yüzde 54,7'sini almıştır. Ana rakibi Ömürbek Babanov, oyların %33,7'sini almıştır. Bu seçim Kırgızistan'daki en rekabetçi seçim olarak adlandırılmıştır (AKİpress, 2017). Seçimlerinin sonunda Kırgızistan Orta Asya'nın demokrasi yönünden ilerleyen ülkesi olarak nitelendirilmiştir (Çalışkan, 2018, s. 34).

Aslında Sooronbay Ceenbekov'un kısa bir üç senelik dönemi sadece Almazbek Atambayev ile güreşmek ve ekibini güçlendirmek için harcanmıştır. Başlangıçta Sooronbay Ceenbekov kendisini eski başkanın halefi olarak açıkça konumlandırmıştır. Sooronbay Ceenbekov'un Atambayev'e ülkenin en yüksek derecesini verme kararı bile yeni devlet başkanı tarafından imzalanan ilk kararnameydi. Başkanın basın kurumunun daha sonra açıkladığı gibi, Almazbek Atambayev'e özel bir işaret "Ak Şumkar" ile "Kırgız Respublikasının Baatırı" (Kırgız Cumhuriyeti Kahramanı) unvanı verilmiştir (Mir 24, 2017).

Bu arkadaşlık uzun sürmemiştir. Sooronbay Ceenbekov iktidara gelir, gelmez Almazbek Atambayev'in kadrolarını devlet yönetiminden temizlemeye başlamıştır. Ne sebepten olduğunu hala açık değil ama iktidar prensiplerine bakarsak her şey aydınlanmaktadır. İlk önce Almazbek Atambayev'in siyasetteki öğrencisi olan Sapar İsakov'un hükümeti 19 Nisan'da görevden alınmıştır; ilk başta parlamento güvensizlik oyu vermiştir ve ardından Başkan Sooronbay Ceenbekov kabinesinin istifasına ilişkin kararnameyi imzalamıştır (Tokoyeva, 2018). Bu olay Almazbek Atambayev ile Sooronbay Ceenbekov ortasındaki kavganın yeni bir seviyeye çıktığını göstermiştir.

Ardından Atambayev'e ve onun kadrolarına ceza davaları açılmaya başlamıştır. Bu davaların sonucunda Almazbek Atambayev, Sapar İsakov ve diğerleri uzun süreli hapis cezalarına çarptırıldılar (Korostikov, Karabekov, & Krivoşeev, 2019; (Nastoyaşee Vremya (Şimdiki Zaman), 2019). Siyaset, hukuk uzmanları, denetleme ve diğer organları soruşturma yürütürken kanun metnine göre yönlendirilmediğini ve hikâyenin siyasi bir

⁶ Sooronbay Ceenbekov, (d. 16 Kasım 1958, Kara-Kuldja, Oş bölgesi, Kırgız SSC, SSCB) – Kırgız devlet adamı ve siyasetçi. 24 Kasım 2017'den 15 Ekim 2020'ye kadar Kırgız Cumhuriyeti'nin beşinci başkanı. 13 Nisan 2016 – 21 Ağustos 2017 tarihleri arasında Kırgız Cumhuriyeti'nin 21. Başbakanı olarak görev yaptı.

nitelik taşıdığını belirtmektedirler. Atambayev ve arkadaşları (Tokoyeva, 2019), bu soruşturmaların tamamen siyasi bir zulüm olduğunu söyleyerek suçlarını kabul etmemektedirler.

Eski başkan ile sürekli kavga eden ve bütün zamanını ona harcayan Sooronbay Ceenbekov, ekonomiyi ve insanların yaşamının sosyal yönünü unutmuştur. Üç yıllık yönetimi boyunca hiçbir büyüme görülmemiştir. Sooronbay Ceenbekov'un reytingine etkileyen dört olay olmuştur. Birincisi, eski başkanın ekibiyle uzun soluklu bir mücadele etmesidir. İkincisi, yolsuzlukla seçimli şekilde mücadele etmesidir. Üçüncüsü, korona virüs. Dördüncüsü, parlamento seçimleridir.

Yukarıda belirtildiği gibi, Sooronbay Ceenbekov'un eski başkan ile mücadele etmesi, her şeyden önce kendisini zayıflatmıştır. Kendisi Almazbek Atambayev'in ekibinin bir üyesi olduğu için ve eski başkanın yedi yıllık iktidarı boyunca onun kadroları birçok görevde oturuyorlardı. Bazıları hemen Sooronbay Ceenbekov'un tarafına geçmişlerdir, bazıları ise Almazbek Atambayev'e sadık kalmışlardır. Onları değiştirmeye çalışması ve eski başkan ile kavga etmesi uzun zaman almıştır ve yorucu olmuştur.

Eski başkana karşı mücadelenin ana argümanı yolsuzluktu. Ancak uzmanlar, bir yandan Sooronbay Ceenbekov'un diğer yolsuzluk davalarına göz yumduğunu ifade etmişlerdir. Bu öncelikle Kırgızistan'ın Gümrük Hizmetinin eski başkanı Rayım Matraimov'un olayıdır. Azattyk Radyosu, Kloop ve OCCRP ile birlikte gümrüklerdeki yolsuzluğu ortaya çıkaran geniş bir soruşturma yayınlamışlardır. Ona göre, Raim Matraimov'un gümrük yolsuzluğunun başında olduğu ortaya çıkmıştır (Begaliyeva, 2019). Soruşturmadaki açık kanıtlara rağmen Sooronbay Ceenbekov Matraimov'un avukatı gibi davranmıştır ve böylece sadece halkın hoşnutsuzluğunu arttırmıştır. Bu vesileyle Kırgızistan'da mitingler yeniden başlamıştır. Paralel olarak ABD, Rayimbek Matraimov'u ve eşini Magnitskiy Listesine eklemiştir (Radyo Azattyk, 2020).

Aynı zamanda yetkililer korona virüsle savaşmaya hiç hazır değilmiş. Hastaneler aşırı kalabalıkmiş, insanlar tıbbi yardım alamadan hayatını kaybediyorlarmış. Yetkililer hem ekonomiyi hem de vatandaşların sosyal hayatını etkileyen ani kararları alıyorlardı. Bunun sonucunda vatandaşlar virüs ile savaşmada yalnız kalmışlardır ve bu sebeple iktidara olan güven de çok düşük bir seviyeye düşmüştür.

4 Ekim 2020 parlamento seçimi Sooronbay Ceenbekov'un iktidarının geleceğini belirleyen gün olmuştur. Çünkü iktidar tarafından belli partilere öncelik verilmiştir ve onların kazanması için Sooronbay Ceenbekov ve ekibi tarafından her şey yapılmıştır. Önceden devlet aygıtı kullanılmıştır ve o iktidar partiler tarafından seçim yasası sıklıkla bozulmuştur. Seçimin sonucunda iktidar tarafından desteklenen partiler kazanmıştır ve muhalefet partileri parlamento dışı bırakılmıştır. Bu yüzden seçime katılan partiler tarafından mitingler başlatılmıştır. Kazanan birinci partinin arkasında başkanın abisinin olduğu belliydi, ikinci partinin arkasında ise Gümrük Servisinin eski başkanı Matraimov'un olduğu açıklanmıştır. Bu seçim sonucu siyasi krize ana sebep olmuştur.

3.1.5.1. 2020 Siyasi Krizi ve Nedeni

Yapılan bütün seçimlerin siyasi krizler yaratmadan onları önlemesi lazım. Adaletsiz, kirli seçimlerin sonucu toplumsal huzursuzluk olmaktadır. 4 Ekim 2020'de Kırgızistan'da yapılan seçimler bunu tekrar göstermektedir. Kırgızistan'daki seçimler başkanlar için bir sınavdır ve seçimlerden sonra halk tarafından hoşnutsuzluk artmaya veya azalmaya başlamaktadır.

Başkan Sooronbay Ceenbekov'un 2017 iktidara gelmesinden sonra 4 Ekim 2020'da yapılan ilk parlamento seçimidir. O zaman, meclisteki sandalyelerin çoğu SDPK⁷ partisine aitti. İktidardaki SDPK'nın konumu, adayının 2017 başkanlık seçimlerini kazanmasıyla daha da güçlenirken, parti o zamandan beri bölünme yaşamıştır ve 2020 parlamento seçimlerine katılmak için kayıt yaptıramamıştır. Bölünmenin sebebi de sonradan kayıt olamaması da iki Başkan Almazbek Atambayev ve Sooronbay Ceenbekov'un ortasındaki kavgadan kaynaklanmıştır.

Parlamento seçimleri, siyasi arenadaki büyük değişikliklerin yanı sıra, COVID 19 salgınının yol açtığı sosyal ve ekonomik zorluklara ve uzun süredir devam eden yolsuzluk sorunlarına karşı artan hoşnutsuzluk sırasında gerçekleşmiştir (OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights, 4 October 2020). Bu kriz duruma seçim sırasındaki adaletsiz koşullar eklenerek bir halk patlamasına neden olmuştur.

2020 parlamento seçimini 7% barajını geçerek dört parti kazanmıştır. Onlar "Birimdik" – 24,5%, "Mekenim Kırgızistan" – 23,88%, "Kırgızistan" – 8,76% ve "Bütün Kırgızistan"

⁷ SDPK – Kırgızistan Sosyal Demokrat Partisi

– 7,13% siyasi partileriydi (Radyo Azattyk, 2020). Bunların ilk üçü de başkanın siyasetini destekleyen partilerdi. Birincisi, Başkan Sooronbay Ceenbekov'un kardeşi Asılбек Ceenbekov tarafından kurulan parti, ikincisi, Gümrük Hizmetinin eski başkan yardımcısı Raim Matraimov tarafından kurulan parti, üçüncüsü ise bir iş adamı tarafından kurulmuştur. Sadece dördüncü "Bütün Kırgızistan" partisi muhalefet olarak biliniyordu. MSK oylama sonuçlarını iptal etmemiş olsaydı, "Birimdik" ve "Mekanim Kırgızistan" siyasi partileri mecliste 120 yerine 91 milletvekili, "Kırgızistan" – 16 ve "Bütün Kırgızistan" – 13 milletvekili alacaklardı (Podolskaya, 2021).

Bu partilerin seçimde kazanmasının iki ana sebebi vardı. Birincisi başkan olmak üzere bütün devlet kurumlarının onlar için çalışmasıydı. İkincisi ise bu partilerin hukuka aykırı diğer partilere göre çok para harcaması ve halkın sosyal, ekonomik durumunu kullanarak onların oylarını satın almasıydı. Bu siyasetin kirli, adaletsiz ve hukuksuz oyunlarına Başkan Sooronbay Ceenbekov'un karışması, seçimdeki tarafsızlığı sağlamadan, seçimi temiz yapamaması sivil toplumun, muhalefet partilerinin hoşnutsuzluğunu çok arttırmıştır.

4 Ekim akşam seçimin sonucu açıklanırken seçimi kaybeden muhalefet partilerinin mitingleri başlamıştır, oylama sonuçlarını tanımayarak büyük çaplı ihlal ve tahrifat olduğunu ilan etmişlerdir. Aynı fikirde olanları 5 Ekim'deki mitinge gelmeye çağırılmışlardır. Sonuçların iptal edilmesini ve seçimlerin tekrar yapılmasını talep etmişler. Ayrıca "Birimdik", "Mekanim Kırgızistan" ve "Kırgızistan" partilerinin yeniden seçim kampanyasına katılmaması konusunda ısrar etmişler (Podolskaya, 2021). Çünkü seçimlerde bu partiler tarafından ihlaller çok yapılmıştır (Kazakov, 2020).

6 Ekim gecesi, protestocular, polis kuvvetlerini meydandan ve merkezi sokaklardan püskürterek "Beyaz Saray'ı" işgal etmişlerdir. Bu arada Başkan Sooronbay Ceenbekov protestocuların çağrılarına yeterince cevap vermemiştir, onların taleplerini duymamıştır. Protestocular taleplerini değiştirmeye başlamışlar ve "Ceenbekov Ketsin" (Ceenbekov Gitsin) sloganları atmışlardır.

Beyaz Saray'ın ele geçirilmesinin ardından protestocular, iktidar tarafından suçlanan politikacıları serbest bırakmışlardır. Bunlar arasında eski Başkan Atambayev, eski Başkan yardımcısı Farid Niyazov, eski Başbakan Sapar İsakov, eski milletvekili, şimdiki

Başkan Sadır Caparov vardı. Sadır Caparov'un yandaşları, "Sadır bizim başkanımızdır" sloganları atarak onu hapishaneden doğrudan Ala-Too meydanına getirmişlerdir.

Protestocuların siyasi tutukluları serbest bırakmasının ardından üç siyasi grup tespit edilmeye başlanmıştır. Birincisi, eski Başkan Almazbek Atambayev, ikincisi Sadır Caparov'un grubu, üçüncüsü ise bu iki gruba karşı olan, aklanmaya (lustration) çağırın, çoğunluğu genç siyasetçilerden oluşan gruptu. Almazbek Atambayev'in grubu siyasi elitin ve çoğu halkın desteğini alamamıştır. Genç siyasetçilerden oluşan grubun bir merkez koordinasyonu, lideri yoktu. Bu yüzden siyasi elitin desteğini alan, o zamandaki Başkan Sooronbay Ceenbekov ile anlaşabilen Sadır Caparov muhalefetin lideri olarak siyasi arenaya çıkmıştır. 6 Ekim gecesi ve sonra tekrar 13 Ekim parlamento üyeleri onu başbakan olarak seçmiştir. Bu adımların ne kadar yasaya uygun olduğunu tartışmaya yol açmıştır.

Bu halk ayaklanmasından sonra 15 Ekim Sooronbay Ceenbekov, *"Benim için yurttaşlarımın her birinin hayatından daha değerli bir şey yok. Ben iktidara tutunmuyorum. Kırgızistan tarihinde kendi vatandaşlarına kan döken, kurşun sıkan bir başkan olarak kalmak istemiyorum. Bu nedenle istifa etmeye karar verdim. Caparov'u ve diğer politikacıları, destekçilerini ülkenin başkentinden çekmeye ve Bişkek halkına barışçıl bir yaşam döndürmeye çağırıyorum. Hiçbir güç, ülkemizin bütünlüğü ve toplumdaki uyumun değeri değildir."* diyerek istifa etmiştir.

Sooronbay Ceenbekov, üç sene içinde diğer başkanlar gibi anayasayı değiştirmek ve başkanlık kurumunu aşırı güçlendirmek için çalışmamıştır. Önceki başkanlar gibi da halka ateş açmadan, ayaklanmadan sonra büyük bir siyasi kriz yapmadan görevini teslim etmiştir. 2016 yılında gerçekleştirilen anayasal reformlar çerçevesinde işini yürütmüştür. Ama bu geniş çerçeve, devletin politikasını kişisel olarak belirlemek için yeterli olmuştur. Savunma, emniyet ve denetim bloğu sayesinde parlamento ve yargı sisteminin kararlarına etki edebilmiştir. Böylelikle Sooronbay Ceenbekov'un üç senelik başkanlık dönemi büyük gelişmelerle değil, sadece eski başkan ile kavga etmekle, sosyal ve ekonomik düşüşle geçmiştir. Belki de kısa bir süre iktidarda kalmasını sebebi onun bağımsız bir siyasetçi olarak iktidara gelmemesinde yatmaktadır.

3.1.6. Sadır Caparov Dönemi

Kırgızistan'daki 4 Ekim 2020 parlamento seçimleri, siyasi bir kriz ve beklenmedik bir iktidar değişikliği ile sona ermiştir. Ülkenin Başkanı Sooronbay Ceenbekov istifa etmiştir, parlamento seçim sonuçları iptal edilmiştir ve güç yeni başbakanın ve aynı zamanda başkanı vekil olan Sadır Caparov'un⁸ elinde toplanmıştır. Erken seçimlerin ardından hapisshaneden çıkartılan Sadır Caparov yeni başkan olarak seçilmiştir ve 28 Ocak 2021'de göreve başlamıştır (Pozdnyakova, 2021). Böylelikle Kırgızistan için olağan senaryoya göre bir iktidar değişikliği daha gerçekleşmiş oldu, ama sadece siyasetteki çehreler değişmiştir. Bir siyasi karşı elit diğerinin yerini almıştır.

Sadır Caparov, mitingler sırasında protestocular tarafından serbest bırakılmıştır. Kolonide, rehin alma ve diğer suçlardan mahkûmiyet cezasını çekiyordu. Caparov'un birçok muhalifi onu yasadışı yollar ile iktidara gelmekle suçlamaktadırlar: Caparov'un hem başbakan hem de başkan vekili olarak atanmasında ihlaller olduğunu ifade etmektedirler (Guşya, 2020).

5 Ekim gecesi Parlamento milletvekilleri, yeterli çoğunluk sağlanamadan ve Beyaz Saray'ı basan destekçilerinin baskısı altında aceleyle Caparov'u geçici başbakan olarak seçmişler. O sırada, hukukçuların belirttiği gibi, Caparov'un kolonide olması gerekiyordu, çünkü henüz beraat edilmemiştir. Ayrıca, zaten başbakan olarak atanmış olan Caparov'a başkanlık yetkilerinin devri yasal çerçevenin dışında gerçekleşmiştir ve meclis başkanının vekilinin başkanlık görevinden gönüllü olarak istifa edip, görevi başbakana devretme hakkı olmamıştır (Pozdnyakova, 2021).

Başkan Almazbek Atambayev'in iktidarı döneminde Sadır Caparov'a iki ceza davası açılmıştır. 4 Ekim 2012'de Sadır Caparov ve Ata-Curt siyasi partisinin diğer iki üyesi, iktidarı şiddetli bir şekilde ele geçirme girişiminde bulunmakla suçlanmıştır. Bunun nedeni, Kumtor altın madeninin millileştirilmesini talep eden Bişkek'te düzenlediği bir mitingdi. Bu eyleme katılanlar Beyaz Saray topraklarına girmeye çalışmışlardır. Sadır Caparov 1 yıl 6 ay hapis cezasına çarptırılmıştır, ardından beraat olmuştur. Ancak Yüksek Mahkeme, ilk derece mahkemesinin kararını onayarak süreyi bir aya kısaltmıştır ve sonra mahkeme kararıyla Sadır Caparov'un meclis vekilliği kaldırılmıştır (BBC, 2020).

⁸ Sadır Caparov, (d., 6 Aralık 1968, Ken-Suu, Issık-Göl bölgesi, Kırgız SSR, SSCB) – Kırgız devlet adamı ve siyasetçi. 28 Ocak 2021'den beri Kırgız Cumhuriyeti Başkanı.

2013 yılında, Sadır Caparov'a bir protesto gösterisi sırasında valinin rehin alınmasını organize ettiği suçlamasıyla bir dava daha açılmıştır. Ceza davasının başlatılmasından sonra Caparov ülkeyi terk etmiştir ve birkaç yıl Kıbrıs'ta yaşamıştır. 2017 başkanlık seçimlerine katılmak için Kırgızistan'a dönmüş ama Mart 2017'de Sadır Caparov, Kazakistan sınırında gözaltına alınmıştır. Mahkeme, onu rehin almaktan suçlu bularak 11 yıl 6 ay hapis cezasına çarptırmıştır. 16 Ekim 2020'de, başbakan olarak atanmasının ve vekili başkan olmasının ardından Yüksek Mahkeme Caparov aleyhindeki ceza davalarını incelemiştir ve onu beraat ettirmiştir (Pozdnyakova, 2021).

İlk günlerden itibaren Sadır Caparov, ülkedeki hükümet sistemini yarı başkanlıktan başkanlığa değiştirmeye başlamıştır. Parlamenterizmin ve parti sisteminin "kendilerini itibarsızlaştırdığını" savunuyordu. Bu tutumun nedeni, 10 yıldır yetkililerin sürekli olarak hükümet sistemimizin parlamenter olduğunu söylemesidir. Aynı anda, bu süre içinde nüfusun sosyo-ekonomik durumu düzelmemiştir. Siyasi krizler yaşanmıştır. Bu, parlamenterizmin başarısızlığı konusunda bir yanılsama yaratmış oldu. Böyle bir durum yeni hükümet tarafından alınmıştır ve kişisel iktidarı güçlendirmek ve başkanlık hükümet sistemine geçmek için kullanılmıştır (Meier, 2020).

Sadır Caparov bir yıldan fazla süredir devletin başındadır. Bu süre içinde ülkede dört seçim kampanyası gerçekleşmiştir. Caparov'un kazandığı başkanlık seçimi, Başkan Caparov'un görüşünü destekleyen partilerin kazandığı parlamento seçimi ve yerel seçimler idi. Başkanlık hükümet sistemini belirleyen yeni bir anayasa kabul edilmiş oldu. Tüm bu seçimler ve referandumlar Sadır Caparov'un iktidarını, başkanlık kurumunu güçlendirmeyi amaçlamaktadır.

Buna paralel olarak, halkı sakinleştirmek için yetkililer "yolsuzlukla mücadele" etmeye başlamışlar. İnsanlar hemen bu kampanyaya "kusturma" adını vermişler. Çünkü sanıklar ceza parasını devlet tarafından oluşturulan özel bir hesaba aktarıyorlarmış ve böylece adaleti satın almışlardır. Böyle bir sistem ile cezalandırılan ilk kişi, Gümrük Dairesi eski başkan yardımcısı Rayimbek Matraimov olmuştur. Suç gelirlerinin yasallaştırılması (aklama) nedeniyle gözaltına alınmıştır. Ancak buna rağmen, belli bir miktardaki ceza parasını ödeyerek Matraimov da güvenli bir şekilde hapisaneden kurtarılmıştır (Radyo Azattyk, 2021). Genellikle diğer işlerde de aynı bir senaryo gerçekleşmektedir. Bu durum sivil toplum ve bağımsız hukukçular tarafından çok eleştirilmektedir (Podolskaya, 2021).

3.1.6.1. 11 Nisan 2021 Tarihli Anayasa Değişikliği

11 Nisan 2021 tarihli Anayasa reformu Başkan Sadır Caparov tarafından başlatılmıştır. Onun kararıyla anayasa yeniden yapılarak referanduma sunulmuştur. Seçimlere katılan vatandaşların yüzde 79'dan fazlası yeni anayasa'ya "evet" oy vermiştir (Kırgız Cumhuriyeti Merkez Seçim ve Referandum Komisyonu, 2021). Yeni temel kanuna baktığımızda, başkanın yetkileri tekrar çok genişletilmiştir ve başkanlık hükümet sistemi kabul edilmiştir (Kırgız Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı, 2021; Ekberova, 2021).

Yeni değişikliklere göre, başkan devletin başıdır. Bu görevi, daha önce olduğu gibi bir kişi sadece bir kere 6 sene değil, 5 seneden üst üste iki dönem tutabilmektedir. Ayrıca devlet başkanı yürütme organına başkanlık etmektedir, faaliyetlerini yönetmektedir, bakanlar kurulu toplantılarına başkanlık etmektedir ve hükümetin çalışmaları için kişisel sorumluluk taşımaktadır. Parlamentonun onayı ile kabine başkanını atamaktadır.

Bu anayasa 89 kişilik özel bir Anayasa Toplantısı ile geliştirilmiştir. Anayasa Toplantısının üyelerinin çoğu Caparov'un görüşlerini paylaşan destekçileriydi. Anayasada toplamda 81 değişiklik yapılmıştır. Ancak taslak parlamentonun resmi internet sitesinde yayınlanmış olmasına rağmen, bunlar kamuoyunda açık tartışılmamıştır. Anayasa Toplantısı tarafından hazırlanan bu belge uzmanlar, hukukçular ve Venedik Komisyonu, AGİT/DKİHB de dahil olmak üzere uluslararası hukuk kurumları tarafından eleştirilmiştir. Uluslararası insan hakları örgütü "Human Rights Watch" temsilcileri de referanduma sunulan anayasa değişikliklerinin insan hakları normlarını ihlal ettiğini ve yetkinin kötüye kullanılmasını önlemek için gerekli olan kuvvetler ayrılığı ilkesini dikkate almadığını ifade etmişlerdir.

Onların belirttiği gibi, yeni anayasa fiilen devletin siyasi yapısını değiştirmekle kalmamaktadır, aynı zamanda temel anayasal ilkeleri de değiştirilmiştir. Örneğin parlamentodaki sandalye sayısı 120'den 90'a düşürülürken, toplumsal kalkınmanın yönleri konusunda tavsiyelerde bulunacak Halk Kurultayı, danışma ve denetleme organı olarak görev yapacaktır. Kimlerin üye olacağı belli değil. Ancak Kurultay'ın toplanması kararını başkan verecektir. Parlamento, temsilci bir organdır. Bu organın fonksiyonlarını taşıyan bir organın daha bulunması ne kadar mantıksal olduğu tartışılmaktadır. Uzmanlara göre, Kurultay kurumunun yardımıyla başkan parlamentonun üstüne geçerek iktidarını daha pekiştirmek istemektedir (Rıskulova, 2020).

Anayasa tüm normlara uygun olmalıdır. Anayasa hukuku uzmanı Saniya Toktogazieva'ya göre (Toktogaziyeva, 2021), Kırgızistan'da gerçekleşen 2021 anayasa reformu aşağıdaki nedenlerle yasal ve meşru olarak kabul edilmemektedir:

1. *Jogorku Keneş'in altıncı toplantısı, Kırgız Cumhuriyeti Anayasası'nda değişiklik başlatmaya yetkisi yoktu.* Yürürlükte olan Anayasasının 114. maddesine göre ne Başbakan ne de Başkan Anayasa değişikliği ve referandum yapamazdı, bunu sadece parlamento yapabilirdi. Ama JK'nın altıncı toplantısının anayasayı değiştirme veya referanduma çağırma konusunda yasal ve meşru bir hakkı var mıydı? Toktogazieva'ya göre yoktu. Çünkü Anayasanın 70'i maddesine göre Jogorku Keneş tam beş yıllık bir süre için seçilmektedir. Buna göre, JK'nın altıncı toplantısının görev süresi 28 Ekim 2020'de sona ermiştir ve 4 Ekim 2020'da yapılan parlamento seçimi iptal edildiği için JK'nın altıncı toplantısı bir iktidar boşluğunu önlemek için çalışmaya devam etmek zorunda kalmıştır, ancak bu toplantının yetkilerini anayasa referandumu gibi temel ve olağanüstü önlemler için kullanma hakkı yoktu. Bu yüzden, JK'nın sadece yedinci toplantısı yasal ve meşru olarak anayasa reformunu gerçekleştirebilirdi (Toktogaziyeva, 2021).

2. *Bu, Anayasadaki maddeleri değiştirme değil anayasayı bütün değiştirilmesidir ve Anayasa taslağının topluma ve ülkeye suni olarak "empoze edilmesidir".* Anayasal sistemin temellerinin, hükümet sisteminin, anayasanın genel yapısının değiştirilmesi, anayasa hukukunda denildiği gibi "anayasanın parçalanması" olarak kabul edilmektedir. Anayasa taslağı, o dönemde Kırgızistan'ın mevcut anayasasını değiştirme niteliği taşımamıştır anayasayı tamamen yeni bir anayasa ile değiştirme hareketi olmuştur. 2010 anayasasının 114. Maddesi, başlatıcılara sadece bu anayasa'ya değişiklikleri getirme hakkını veriyordu, yeni bir anayasa ile değiştirme hakkı yoktu. Buna göre, 2010 anayasa'nın değiştirilme önerisi, anayasası'nın 114. maddesine tamamen aykırı olmuştur (Toktogaziyeva, 2021).

3. *Venedik Komisyonu, Amicus Curiae'nin acil görüşünde, parlamentonun erteleme döneminde anayasal reformlar da dahil olmak üzere acil durum önlemlerini onaylayamayacağı sonucuna varmıştır* (Toktogaziyeva, 2021).

4. *Anayasa Toplantısı çalışmalarında ağır ihlaller olmuştur.* 2010 Anayasa'sına göre, başkan, özellikle başkan vekili, yasama başlatma, ayrıca Anayasa'da değişiklik başlatma hakkına sahip değildir. Ama Anayasa Toplantısı, başkan vekili Talant Mamıtov'un kararnamesi ile oluşturulmuştur (Anayasaya göre böyle bir hakkı yoktu). Bu

nedenle, Anayasa Toplantısı'nın yasallığı ve meşruiyeti başlangıçtan beri büyük şüphe altındaydı (Toktogaziyeva, 2021).

2021 Anayasa'sı ciddi riskleri taşımaktadır. Anayasa, etkin bir kontrol ve denge sisteminden yoksundur. Aksine, başkan lehine büyük bir avantaja sahip, etkin olmayan bir kontrol ve denge sistemi içermektedir. Devletin organları arasında etkin bir güç dengesinin olmadığı bir anayasa, mutlaka ülkeyi ve vatandaşlarını tiranlığa, baskıya ve keyfi yönetime sürüklemektedir.

Anayasa, halk üstünlüğü, ahlaki, manevi ve kültürel değerler gibi muğlak ve popülist kavramlarla doldurulmuştur. Temel yasanın yazarlarının bu tür kavramlar üzerindeki vurgusunun popülizm olarak adlandırabileceğini uzmanlar ifade etmektedirler. Anayasa'nın 10.maddesine göre, genç neslin korunması için Kırgızistan halkının ahlaki ve etik değerlere aykırı faaliyetleri, kanunla sınırlandırabilmektedir. Bu kural aslında birçok yasal sorunu gündeme getirmekte ve Kırgızistan'ın topraklarında zaten kötüleşen ifade, basın ve toplanma özgürlüğü durumu için ciddi sonuçlar doğurmaktadır. Bu madde, halk ahlakını güçlendirme kisvesi altında medyaya ve hükümetin politikalarını eleştirenlere baskı yapmayı amaçladığını söylemektedirler (Toktogaziyeva, 2021).

En önemli ve endişe verici şey ise, insan hak ve özgürlüklerinin sınırlandırılması ihtimalidir. Ayrıca bilgi alanında sansür olasılığı ve siyasi sistemdeki ve kamu yönetimi alanındaki çoğulcu görüş ilkesine yönelik tehlikedir. Anayasa, tüm savunma, denetim ve 2010 Anayasa'sına göre parlamentoya karşı sorumlu olan İçişleri Bakanlığı gibi organların tek bir öznenin yani başkanın elinde toplanmasına izin vermektedir, ancak aynı zamanda anayasa yasama ve yargı organlarının bağımsızlığı için uygun garantileri sağlamadığı için, siyasi sistemdeki çoğulculuk ilkesine kuşkusuz zarar verebileceği beklenmektedir. Böylelikle 2010 anayasasında başkanlık kurumu tek taraflı güçlendirilmiştir.

3.2. Kırgızistan'da Başkanlık Sisteminin Güçlenmesinin Sebepleri ve Sonuçları

Kırgızistan'ın son 30 yıldaki siyasi gelişimini incelediğimizde, tüm hükümetlerin Kırgızistan'da demokratik ve liberal bir toplum inşa etmek amacıyla demokratikleşme süreçleri dalgası üzerinde iktidara geldiklerini görmekteyiz. 1990'ların başında başkan Askar Akayev tarafından demokratik ve liberal değerler aktif olarak tanıtılmıştır. Ama

1990'ların ikinci yarısında itibaren, parlamentonun rolünü ve yetkilerini zayıflatmıştır. Yarı-başkanlık sistemi süper başkanlığa dönüştürmüştür ve gücü başkanın elinde konsolide etmeye, otoriter bir rejim kurmaya çalışmıştır (Çotayev, 2011, s. 177).

2005'teki iktidar değişikliğinden sonra, ülkenin yeni lideri Kurmanbek Bakiyev de demokrasi ve liberalizmin gelişmesini ana hedefi olarak ilan etmiştir, parlamenter bir cumhuriyet kurmak için devlet yapısında reform yapılması gerektiğini savunmuştur. Ancak Haziran 2005'te başkan olarak seçildikten sonra, Kurmanbek Bakiyev yavaş yavaş parlamenter bir sistem kurma fikrinden uzaklaşmıştır ve siyasi durumu istikrara kavuşturmak sebebiyle zaten test edilmiş başkanlık gücünü güçlendirmeye ve otoriter yöntemlere dönmüştür (Furman & Şerbatova, 2010, s. 121).

Bu iki eski lider örneklerinden yola çıkarak Kırgızistan'da başkanlık hükümet sisteminin kendisini itibarsızlaştırdığını görmekteyiz. Başkanların kişisel nitelikleri, aile aşiretleri ve siyasi ortamları, devlette sosyo-ekonomik, siyasi sorunları çözebilecek ve ülkede demokratik ilkeleri oluşturabilecek etkin bir yönetimin yaratılmasına izin vermemiştir ve nihayetinde Kırgızistan'da yaygın yolsuzluğa ve iktidarın gasp edilmesine yol açmıştır.

Bunun sonucu olarak Nisan 2010'daki trajik olaylardan ve Kırgızistan'daki iktidar değişikliğinden sonra, devletteki hükümet sisteminin süper-başkanlıktan parlamenter sisteme dönüşümü ile ilgili soru yeniden ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda iktidara yeni gelen Geçici Hükümet, başkanlık kurumunu zayıflatırken, parlamentarizmi inşa etmeyi amaçlamıştır. Bunun için parlamenter sisteme geçişi sağlayan yeni bir anayasa kabul edilmiştir. Bununla birlikte, aslında, parlamenter bir hükümet sistemine doğru keskin bir dönüş fiilen gerçekleşmemiştir, ülke parlamenter-başkanlık olarak kalmıştır. Anayasa yazarlarının amacına göre, parlamento siyasal sistemdeki en etkili organ olacaktı ve bunun için başkanın bazı yetkileri kısıtlanarak parlamento ve hükümet lehine dağıtılmıştır. Aynı zamanda, başkanın konumu ülkede belirleyici olarak kalmıştır ve bazı önemli yetkilere sahip olmaya devam etmiştir (Temirbekova, 2020, s. 162).

Parlamentonun bağımsız politikasını yürütmesi için 2010 anayasası tarafından çeşitli imkanlar sağlanmış olmasına rağmen, başkana en çok bağımlı olan V ve VI parlamento milletvekilleri idi. Bu da sistemin başkanlık sistemine geri dönmesinin ana sebeplerinin birisiydi. Halk parlamentodan bağımsız bir politika beklemiştir, ancak her şey eskisi gibi devam etmiştir (Osmonaliyev, 2020, s. 13). Aslında böyle bir durumun objektif sebepleri

vardı. Çünkü bu sistem yeni kurulmaya başlamıştır ve parlamentonun bileşimi yeterince profesyonel değildi. Bunun nedeni, seçimlerden önce parti listelerinin ya parti liderinin kişisel tercihlerinden ya da adaylar tarafından parti hazinesine belirli bir miktar parayla katkıda bulunulması nedeniyle oluşmasıydı. Bu yüzden meclise parası olan fakat bilgi ve tecrübesi olmayanlar gelmişlerdir. Diğer sebep ise Jogorku Keneş'in kendisi tarafından kabul edilen yasaların ve kararların uygulanması ve bunun için yasal bir dayanağının bulunmasına rağmen Hükümet'in faaliyetleri üzerindeki zayıf kontrolü idi. Ayrıca, Jogorku Keneş'in V ve VI toplantıları aşağıdaki gibi özelliklerle karakterize edilmiştir (Sultanbekov, 2014):

1. Farklı ideolojik ve siyasi tutumlara sahip kişilerin partilere dahil edilmesi nedeniyle zayıf parti disiplini;
2. Kendi çıkarları, aile şirketinin veya iş dünyasının seçkinlerinin diğer temsilcilerinin çıkarları için lobi yapma arzusu;
3. Düşük demokratik siyasi kültür ve milletvekillerinin düşük ahlaki ve kişisel nitelikleri.

Parlamentarizm, devlette gelişmiş birçok partili siyasi sistem işlediğinde var olmaktadır ve ortaya çıkmaktadır. Meclise yalnızca yasaları geçirme yetkileri değil, aynı zamanda yasaların uygulanmasını kontrol etme, hükümeti ve diğer devlet organlarını oluşturma ve faaliyetleri üzerinde kontrol etme yetkileri de verilmektedir. Parlamenter hükümet sistemin işleme için bir diğer önemli koşul ise, hükümetin istikrar ve bağımsızlığı, başbakanın hükümet sisteminde yetki ve sorumluluğunun güçlendirilmesidir. İşte bunları oluşturma konusunda reformlar yapılmamıştır ve başkanlar tarafından parlamentoya bağımsız partilerin ve adayların gelmesi hep tehdit olarak karşılanmıştır.

2010'dan beri, ülkedeki parlamentarizm modeli bir bütün olarak yaşayamamıştır ve yaşatmamışlardır. Jogorku Keneş, devletin iç ve dış politikasının ana yönlerinde bağımsız bir siyasi pozisyon olarak tam teşekküllü bir iktidar dalı olamamış, başkanlar hep bağımlı yapmışlardır. Adalet adına, Askar Akayev'in zamanından beri parlamentoyu zayıflatmak için kasıtlı bir politikanın olduğunu ve bu yolun Almazbek Atambayev döneminde zirveye ulaştığını belirtmek gerekmektedir (Kurmanov, 2020).

Böylece Jogorku Keneş, gerekli reformların getirilmemesi, parti geleneği ve parti disiplininin oluşturulmaması nedeniyle parlamentarizmin inşasında zayıf bir organ haline

gelmiştir. Bu durum, hükümet sistemi tartışmasını tekrar gündeme getirmiştir. Sadır Caparov'un iktidara gelmesiyle, hükümet sistemini belirlemek için bir referandum yapılmıştır, seçmenlerin yüzde 81'inden fazlası yarı-parlamentar sisteminden başkanlık sistemine geçiş için oy kullanmıştır. Böylelikle halk iradesiyle tekrar başkanlık hükümet sistemine dönüş yapılmıştır (Ukuşov, 2017).

Sadır Caparov'un başkan olarak seçilmesi ve hükümet sistemindeki değişiklik kişisel ve sınırsız iktidarın kurulmasına ilişkin sivil toplumun eski korkularını yenilemiştir. Anayasal hukuk uzmanı Saniya Toktogazieva göre, tarihsel olarak, gücün tek bir kişinin elinde toplanması sadece yolsuzluğa, bir klan iktidar yapısına ve bunun sonucunda darbelere yol açmaktadır. Kırgızistan toplumsal yapısında, başkanlık sistemi her zaman bir süper başkanlık sistemine dönüşmektedir. Ona göre tarihsel hataların tekrarı, Kırgızistan'ı darbe tuzağına geri götürmektedir (Rıskulova, 2020).

Mesela Linz'in başkanlık sistemi hakkındaki hipotezinin ampirik olarak Kırgızistan'da doğrulandığını görmekteyiz. Başkanlık ve yarı başkanlık sistemi, gücün aşırı derecede kişiselleştirilmesine götürmektedir. Gücün devlet başkanlarının elinde toplanması ve muhalefetin bastırılması siyasi krizlere ve devrimlere yol açmaktadır. Linz'in Latin Amerika üzerinde şekillenen argümanlarının Kırgızistan'daki süreçlere de uygun olduğu ortaya çıkmaktadır (Linz, 1990, s. 52).

Sadır Caparov, Kırgızistan'daki başkanlık sisteminin güçlenmesinin sonucu olarak iktidara gelir gelmez gücünü pekiştirmeye başlamıştır. Bu eğilimi Kırgızistan sivil toplumu, siyasetçiler ve uluslararası örgütler de ifade etmişlerdir. Örneğin, Kırgızistan'ın eski Başkanı Roza Otunbayeva ve eski Meclis Başkanı Ömürbek Tekebayev Bakiyev'in rejiminin geldiğini ifade ettiler. Çünkü Kurmanbek Bakiyev'in kullandığı yöntemleri kullanmaya başlamışlardır (K-News, 2020).

CIVICUS Küresel Sivil Toplum İttifakı, 2021 için dünyadaki sivil eğilimleri inceleyen yıllık bir rapor yayınlamıştır. Bu rapor, Kırgızistan'da yeni başkan altında giderek daha otoriter bir rejim kurulduğunu göstermektedir. Son zamanlarda meydana gelen olaylar, Kırgızistan'da ifade özgürlüğü için kötüleşen iklim ve sivil alanın daralmasıyla ilgili endişeleri artırdığını raporda belirtmektedir (Civicus, 2021).

Ekim 2020'deki siyasi krizin ardından iktidara gelen Sadır Caparov başkanlığında hükümeti eleştirenlerin, kuvvetler ayrılığını dikkate almayan, başkanlık gücünü

yoğunlaştıran, özgürlüklere tehdit eden yeni bir anayasayla ilgili endişelerini dile getirdikleri için online ve offline saldırılara, tehditlere ve gözdağı ile karşı karşıya kaldıklarını Civicus mesajında belirtmektedir (Civicus, 2021; Miroşnik, 2021).

Ancak başkanın yönetimi rapora katılmamaktadır. Devlet başkanın basın sekreteri, ülkede yetkililerin sorumluluğunu güçlendirmek için gerçekleştirilen reformların otoriterlik kavramıyla karşılaştırılmayacağını belirtmektedir. Onların ifadesi ile, kendi aralarında "battaniyeyi çekmek" sosyo-ekonomik sorunların çözümünü engellemektedir ve üç "karar alma merkezinin" etkisi altındaki personel politikası, devlet kurumlarının çalışmalarında dengesizliğe yol açmaktadır. Kırgızistan'da yapılan kamu yönetimi sisteminin temel reformlarının, öncelikle bu tür fenomenleri ortadan kaldırmayı amaçladığını, bu yüzden ülkede net bir dikey güç inşa edildiğini ve böylelikle özel sorumluluğun belirlendiğini söylemektedir (Yusupova & Kudayarov, 2021).

Bu bildiriye ek olarak Mart 2021'de uluslararası sivil toplum kuruluşu Freedom House⁹ da Kırgızistan'ın 11 yıl aradan sonra ilk kez özgür olmayan ülkeler kategorisine dahil edildiği raporunu yayınladı (Freedom House, 2021). Güncel rapora göre, önerilen anayasa değişikliğinin parlamentonun, yargının boyutunu ve rolünü azaltırken, süper başkanlık sistemini geri getirmektedir.

Kırgızistan 1991 yılında "kısmen özgür" ülke statüsüyle sıralamaya dahil edilmiştir. 2000 yılına kadar ülke bu statüsünü korumuştur, ancak Askar Akayev'in yönetiminin son beş yılında "özgür olmayan" devletler kategorisine düşmüştür. Lale Devrimi ile Kırgızistan "kısmen özgür" bir ülke statüsünü yeniden kazanmıştır, ancak Kurmanbek Bakiyev'in başkanlığının son beş yılında bu statüsünü tekrar kaybetmiştir. "Özgür olmayan" ülkeler kategorisine dahil edilme 2009 yılında, tartışmalı başkanlık seçimleri ve sivil özgürlüklere getirilen kısıtlamalar Bakiyev'in ikinci dönem için aday olmasına izin verdiğinde gerçekleşmiştir. 2010 devriminden sonra Kırgızistan yeniden "kısmen özgür" bir ülke haline gelmiştir. Ancak yukarıda açıklandığı gibi, Kırgızistan 11 yıl sonra "özgür olmayan" ülkeler arasına tekrar girmiştir (Baymuratova, 2021).

⁹ Freedom House, dünyanın 15 bölgesindeki 195 ülkede siyasi hakların ve sivil özgürlüklerin düzeyinin bir analizini içeren yıllık Dünyada Özgürlük raporunu yayınlıyor.

Kyrgyzstan

NOT FREE

28

/100

<u>Political Rights</u>	4 /40
<u>Civil Liberties</u>	24 /60

Resim 2: Freedom in the Kyrgyzstan 2021

Kaynak: Freedom House, 2021

Sonuç olarak, siyaset bilimciler ve hukukçular, Kırgızistan'da parlamentarizmin henüz gerçekleşmediği konusunda hemfikirdir. Çoğu zaman, meclis koltuğu, işlerini mafyadan ve devletten korumaya çalışan girişimciler tarafından alınmaktadır ve bu da parlamentonun oligarşlaşmasına yol açmaktadır. Ama parlamentoyu bağımsız bir organ haline getirmek için gerekli reformlar ertelenmektedir. Ayrıca savunma, güvenlik ve denetleme bloğu, savcılık ve yargı sistemi başkanın kontrolündeydi. Yukarıda belirtildiği gibi bu yetkiler üzerinden başkan hem parlamentoyu hem de hükûmeti kendi iradesine bağlamaktadır. Uzmanlara göre 2010 anayasasının sunduğu sistem biraz olsa da kuvvetler ayrılığı, insan hakları konusunda daha demokratikti, ama 2021 anayasası ile başkanlık hükümet sistemine dönüş, otoriterliğe ve diktatörlüğe doğru bir harekettir.

Kırgızistan'ın demokrasiye geri dönüşü, tam olarak güçlü bir parlamento, sorumlu hükümet, kontrol altında olan başkan, bağımsız bir yargı sistemi, hangi hükümet sistemi olursa olsun mekanizmalarını çalıştırabilen siyasi partilere sahip etkin bir parlamenter sisteme dönüşmesindedir.

SONUÇ

Sadır Caparov'un iktidara gelmesiyle birlikte, 30 yıllık bağımsız Kırgızistan tarihinde dokuz anayasa referandumu gerçekleştirilmiştir. Bağımsız Kırgızistan'ın ilk Anayasası 1993 yılında kabul edilmiştir. Bu anayasayı en ilerici olarak kabul edebiliriz ve devlet organları arasında bir kontrol ve denge sistemini kapsamıştır. Askar Akayev döneminde bu anayasa beş kere 1994, 1996, 1998, 2001 ve 2003 yıllarında başkanlık kurumunu güçlendirmek amacıyla değiştirmiştir. En son değişiklikten sonra Askar Akayev'in iktidarı gasp ettiğini söyleyebiliriz.

Kurmanbek Bakiyev iktidara geldikten sonra da sınırsız gücü artırma geleneğini sürdürmüştür. Onun döneminde de başkanın yetkilerini artıran bir anayasa referandumu yapılmıştır. Bakiyev'in anayasası neredeyse üç yıl sürmüştür. 2010 yılında, muhalefetin 7 Nisan'da iktidara gelmesinden sonra, geçici hükümet ülkenin temel yasasının yeni bir versiyonunun kabulü konusunda bir referandum düzenlenmiştir. Anayasa, hükümet sistemini başkanlıktan parlamenter sisteme değiştirerek devlet başkanın yetkilerini sınırlamıştır.

Aralık 2016'da Atambayev'in zamanında, özellikle başbakanın yetkilerini genişleten bir referandumla yeni değişiklikler onaylanmıştır. 2016 yılında yapılan değişikliklerin mantığı az çok belliydi. Kırgızistan parlamentarizmi inşa etme yolunu izlemiştir ve bunun kademeli olarak yapılması gerekiyordu. Ancak Sadır Caparov'un iktidara gelmesiyle ülke parlamenter hükümet sistemini kurma yolundan süper başkanlık sistemine dönmüştür.

Kırgızistan'ın demokratikleşme tarihi, Anayasal değişikliklerin münhasıran yetkililer tarafından başlatıldığını ve 1995'ten bu yana bütün değişikliklerin başkanı güçlendirmeyi amaçladığını göstermektedir. Parlamenter bir hükümet sistemine yönelen 2010 Anayasası da bir istisna değildi. Devlet başkanının yetkilerindeki azalma oldukça nominaldi. Aslında, tüm önemli kararlar başkan tarafından alınmaya devam etmiştir.

Anayasanın hemen hemen tüm versiyonlarında, başkanlık kurumu her zaman parlamentodan daha fazla yetkiye sahip olmuştur. Devlet başkanları 30 yıl boyunca mahkemeleri, savcılarını, güvenlik kurumlarını, orduyu ve devlet idare başkanlarını kontrol etmiştir. Dış ve iç politika da her zaman başkanlar tarafından belirlenmiştir.

Tüm başkanlarının faaliyetleri sırasında, Jogorku Keneş'in başkana atamalar için onay vermediği bir durum söz konusu olmamıştır. Bunun nedenlerinden biri de başkan tarafından kontrol edilen güç bloğunun parlamento, milletvekilleri üzerindeki baskısıdır.

2010 yılına kadar parlamento, başbakan ve hükümet üyelerini atamak için başkana onay veriyormuş. 2010'dan sonra parlamento, hükümeti kurma ve denetleme hakkını ve referanduma gitme hakkını kazanmıştır. Ancak mahkemeler, savcılık, ulusal güvenlik kurumları, yolsuzlukla mücadele teşkilatı, ordu, devlet idaresi başkanları üzerindeki kontrol her zaman başkanda kalmıştır.

2011 yılında, başkan, kararnamesi ile Ulusal Güvenlik Devlet Komitesi'nin yetkilerini genişletmiştir. UGDK altında, milletvekillerine, hükümet üyelerine, yargıçlara, silahlı kuvvetlerine ve bütün yargı görevlilerine karşı işlenen suçları soruşturma hakkını alan Yolsuzlukla Mücadele Servisi (ACS) kurulmuştur. Ulusal Güvenlik Devlet Komitesi, herkese karşı, mahkemeleri ve parlamentoyu fiilen bağımsızlıktan yoksun bırakan cezai takibat başlatma hakkını almıştır.

Bu verilere dayanarak bağımsız Kırgızistan'ın 30 yıl boyunca süper başkanlık yönetim sistemine sahip olduğunu söylenebiliriz. 2010 yılında hükümet üzerindeki kontrolün parlamentoya devredilmesi, başkanın mahkemeler, savcılık, güvenlik kurumları ve ordu üzerinde tam kontrole sahip olması nedeniyle parlamentarizme geçişe yol açmamıştır.

2021 anayasası, başkanın yetkilerini daha çok genişletmiştir. Milletvekillerin sayısı azaltılmıştır, parlamento aslında sadece yasaları kabul eden bir organa dönüştürülmüştür. Yeni kabul olan anayasa, hükümet, mahkemeler, savcılar, güvenlik kurumları, ordu ve diğer devlet organları üzerindeki kontrolü tamamen başkana devretmiştir. Ayrıca, başkan, kanun hükmünde kararnameleri kabul etme hakkını elde etmiştir.

Kırgızistan, anayasasını düzenli olarak değiştiren tek cumhuriyet değildir. Meksika, Yeni Zelanda, Brezilya, İsviçre, Avusturya, İsrail, Şili, Kolombiya, Gürcistan ve Hindistan, anayasanın son 20 yılda en sık değiştiği ilk 10 ülke arasında yer almaktadırlar. Ancak anayasa reformunu başlatanların hangi hedefleri takip ettiği başka bir konudur. Gelişmiş ülkelerde, toplumun çağdaş ihtiyaçlarını karşılamak ve insan haklarını genişletmek, ayrıca çeşitli sosyal hakların uygulanması için garantiler oluşturmak, ulusal birlik ve kimliği güçlendirmek, vatandaşların egemenliğini ve çıkarlarını korumak, bölgeleri geliştirmek, karar alma süreçlerine katılım fırsatlarını genişletmek ve kuvvetler ayrılığını

sağlamak için anayasalar güncellenmektedir. Kırgızistan'da değişiklikler her şeyden önce yetkililerin işine yaramaktadır, onların yetkilerini güçlendirmektedir.

Böylece Kırgızistan'da başkanlık kurumunun kurulması oldukça karmaşık bir konu haline gelmektedir. Aslında başkanlık, genel devlet sisteminin ayrılmaz bir parçası olarak sunulmuştur. Başkanlık cumhuriyeti, ülkenin hem dış hem de iç politikasını belirleyen başkana önemli hakları vermiştir. Sistem açısından, güç paylaşımının temel ilkesinden vazgeçen güçlü bir başkanlık kurumu oluşmuştur. Başkan, iç ve dış politikanın ana yönlerini belirleme konusunda tekele sahip olmuştur, yasama, yürütme ve aslında yargı gücünün tamamını elinde toplamıştır.

Başkanlık hükümet sistemi veya yarı başkanlık sistemi olsun Kırgızistan'da bir süper-başkanlık kaynağı haline gelmektedir. H. Linz cumhuriyete tam olarak yansımış gibi görünen başkanlık sisteminin eksikliklerini ikna edici bir şekilde göstermiştir. Akayev, Bakiyev, Otunbaeva, Atambayev, Ceenbekov dönemlerinde ülkede başkanın görevden alınamaması, başkanların diğer dallara göre aşırı güçlü olması, partilerin zayıflığı ve diğer sorunlar gözlemlenmektedir. Başka bir deyişle, bu sistem çok bileşenli toplumlar için pek uygun değildir.

Çeşitli güç merkezlerinin varlığını pratikte yasal olarak pekiştirecek ve vatandaşların siyasete yasal katılımı için fırsatları yaratacak siyasi kurumların oluşturulması gerekmektedir. Açıkçası, bu tür kurumlar, Kırgızistan'ın siyasi geleneğiyle çelişen tek bir siyasi aktörün egemenliğine değil, siyasi elitlerin fikir birliğine dayanmalıdır ve uygulamanın gösterdiği gibi, süper başkanlık tarzı yönetim ülke için korkunç sonuçları olan şiddetli bir güç değişikliği ile sona ermektedir.

Sosyo-ekonomik zorluk koşullarında, nüfusun yüksek demokrasi ideallerine uymadığı görünebilir. Ancak hem ekonomik gelişmeyi hem de siyasi istikrarı sağlayabilecek olan kesinlikle demokratik mekanizmalardır, çünkü anti-demokratik yönetim devlette karmaşık bir krize yol açmaktadır.

Modern Kırgızistan'ın sorunlarından biri de ülkenin siyasi hayatındaki klan eğilimleridir. Tarihsel ve nesnel nedenlerle, bu olgunun mutlak olarak şu anda ortadan kaldırılması gerçekçi değildir. Ancak bu faktörün ülke kalkınması üzerindeki engelleyici etkisinin en aza indirilmesi çağın gereğidir. Parlamenter hükümet sisteminin denetim ve denge mekanizmalarını ve 2010 yılı parlamenter hükümet sistemine geçiş girişimi sonrasında

gözlemlediğimiz olumlu taraflarına bakıldığında, parlamenter sisteminde parti örgütlerinin kurumsallaşması ile, bölgesel klan bilinciyle bağlantılı sorunların çözümünde etkili bir araç olarak hizmet edebileceği iddia edilebilir.

Birincisi, Kırgızistan koşullarında, başkanın aleyhine parlamenter gücün güçlendirilmesi muhtemelen doğru adım olacaktır. Çeşitli siyasi güçlerin çıkarlarının yasama organında temsil imkânı yaratacak ve kimseye sınırsız yetki vermeyecektir. Ancak, tam bir orantılı tercihli sistem sürdürmek gerekmektedir. Bu parlamentoda hem bölgeler hem de bölgesel klanlar arasında bir denge sağlanabileceği gibi, seçmenin oy vereceği kişilerin tam olarak parlamentoya gitmesini sağlayabilmektedir. Böyle bir sistem tüm gücün tek bir kişi veya klanın eline geçmesine karşı bir garanti haline gelmektedir.

İkincisi, aynı amaca ulaşmak için, gruplar ve kabileler arasındaki mücadelede hakem olabilecek yargının gerçek bağımsızlığını güçlendirmek gerekmektedir. Bağımsız yargı olmadan hiçbir sistem, kurum iyi çalışmayacaktır.

Üçüncüsü, iktidar mekanizmalarını kararlılıkla yeniden yapılandırmak, onları etkin kılmak ve kendi kararlarını uygulayabilecek güçlü bir devlet inşa etmek gerekmektedir. Güçlü bir devletten bahsettiğimizde, sadece güçlü bir başkanlık kurumu anlamına gelmemektedir. Her şeyden önce bu, devletteki her kurumun güçlü olması anlamına gelmektedir. Başkanlık kurumunun güçlendirilmesi, diğer kurumların zayıflamasıyla gerçekleşmemelidir. Tarihimiz boyunca bunun nelere yol açabileceğini tekrar tekrar görmekteyiz.

Dördüncüsü, kamu yönetiminin aşağıdan başlayarak yukarı doğru geliştirilmesi ve bağımsızlık nişlerinin yaratılması konusunda tutarlı bir çizgi izlemek gerekmektedir. Yeni yol, aşağıdan yukarıya dikkatli bir şekilde çizilmeli ve mevcut partilerin, kurumların ve seçimlerin daha demokratik hale getirilmesi ve bunu yaparken hukukun üstünlüğü ve kurumsallaşma ölçütleri dikkate alınmalıdır. Bunlar olmadan hiçbir hükümet sistemi iyi bir şekilde çalışmaz.

Beşincisi, bu istikrarsızlık çemberinden çıkış yolu, sürdürülebilir devlet kurumları inşa etmektir, ama bu amaç siyasi kültürde radikal bir değişiklik olmadan imkânsız görünmektedir. Bu yüzden insanların siyasi kültürünü değiştirmek için mekanizmaları geliştirmek lazımdır, sivil toplum örgütlerini güçlendirmek ve yurttaşların özgürlüğünü

tanımak ve pekiştirmek gerekmektedir. Çünkü vatandaşların haklarının bastırılması Kırgızistan'da yaşanan devrimlere tekrardan yol açmaktadır.

Altıncısı, iktidar, vatandaşların yaşamlarını iyileştirmek istiyorsa, anayasa reformu bir alternatif olabilir, ancak anayasa dikkatli bir şekilde hazırlanmalı, toplumun tüm kesimleri tarafından tartışılmalı ve yeterli bir süre içinde üzerinde mutabakata varılmalıdır. Aksi takdirde, nüfusun tüm kesimlerinin ortak faydasını ve çıkarlarını dikkate almayacaktır ve tartışmalar bitmeden devam edecektir. Şunu da belirtmekte fayda olduğunu düşünmekteyim, toplumumuzun ve devletimizin tüm sorunları doğrudan anayasa ile ilgili değil, sadece yasaların çıkarılması ve uygulanması pratiği ve doğru yönetim ile ilgilidir. Her şeyden önce, vatandaşlarının yararına çalışan dürüst politikacılara ve profesyonel sivil ve belediye çalışanlarına ihtiyacımız var.

Yedincisi, bütün hükümet sistemlerinde kuvvetler ayrılığı sisteminin oluşturulması çok önemlidir. Herhangi bir güç, çeşitli engellerle sınırlı değilse otoriterliğe veya diktatörlüğe dönüşebilmektedir. Bu onun doğal eğilimidir. Bu nedenle dengeler ve kontroller oluşturulmalıdır. Sadece devlet organları arasında değil, aynı zamanda kolektif organlar lehine de dengeler olmalıdır. Yürütme dalında kuvvetler organları daha güçlüdür, kültür ve eğitim zayıftır. Genel olarak frenler ve dengeler, bireyin, toplumun ve devletin çıkarları arasında, dış ve iç politikalar arasında, iş dünyası ile devlet arasında, devlet ile sivil toplum arasında, merkezi ve yerel yönetimler arasında kurulmalıdır.

Kırgızistan'daki son olaylar, devlette bir başkanlık veya daha doğrusu yarı başkanlık hükümet sisteminin uygulanabilirliğini sorgulamaktadır. Bu sistemler ülkedeki siyasi kültürün ve sosyo-kültürel değerlerin özelliklerinin etkisi altında otoriter bir rejime ve iktidarın yönetici seçkinler tarafından gasp edilmesine doğru kaymaktadır. Kırgızistan'da sistem parlamentarizmin temelini sağlamlaştırmadan, gözle görülür bir şekilde topallayarak, "bir adım ileri iki adım geri" yaparak devam etmektedir.

Bunun nedeni, anayasa hükümlerini gerçek içerikle dolduracak anlamlı bir devlet politikasının olmamasıydı. Kırgızistan'da parlamentarizmin kurulması için ön koşulları yaratabilecek yeni siyasi ve yasal koşulların oluşmasından bahsetmekteyim; toplumun siyasi yaşamının gerçek bir şekilde bölünmesi için yasal bir temel oluşturulması, siyasi süreçte partilerin rolünün güçlendirilmesi, toplumun ve devletin çıkarlarına yönelik modern bir ulusal siyasi partiler sisteminin yaratılması gerekmektedir.

Ama sonunda başkanlık kurumunun aşırı güçlenmesinin sebebi parlamentonun zayıflamasında kaynaklanmaktadır. Bir gücün diğerine göre aşırı güçlü olmaması için bütün kurumlarının güçleri eşit yapılması lazımdır. Kırgız Cumhuriyetinin önündeki asıl görev, Kırgızların geleneksel özgürlük eğilimlerini ve otoriterlik karşıtlığını yasal bir demokratik kanala aktarmaktır, Kırgız devrim ve otoriterlik döngüsünün bir seçim döngüsüne ve demokratik iktidar değişimine dönüştürülmesidir.

KAYNAKÇA

- OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights. (4 October 2020). *Limited Election Observation Mission, Kyrgyz Republic Parliamentary Elections*. Bishkek: Organization for Security and Co-operation in Europe.
- Ağır, O. (tarih yok). *Kazakistan ve Kirgizistan Siyasal Sistemlerinin Karşılaştırılması*. Kahramanmaraş, Türkiye: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.
- Akgün, G. (2019). *Yeni Hükümet Sistemi Tartışmaları Çerçevesinde Başkanlık Hükümet Sisteminin İncelenmesi (Yayınlanan Yüksek Lisans Tezi)*. Uşak: Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alımkulov, A. (2011). K. Bakiev'in Kırgız Cumhuriyeti Başkanı Seçilmesi ve 7 Nisan 2010'a Kadar Devlet Liderliği. *Avrasya Bilim Derneği*, 1-3.
- Aman, B. (2014, Eylül 08). *Kurmanbek Bakiev: Ne İçin Güreşti, Onunla Karşılaştı*. Sputnik: <https://radiosputnik.ria.ru/20140908/1023239846.html> adresinden alındı
- Atalan, M. (2019). *Başkanlık Sistemi ve Türkiye*. Kırıkkalı: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi.
- Ateş, A. (2012, Haziran 22). *Kırgızistan*. Tuic Akademi: https://www.tuicakademi.org/kirgizistan/#_ftn2 adresinden alındı
- Ayşegül Aydıngün, Ç. B. (2012). *Demokrasi ve Otoriterlik Sarkacında: Kırgızistan*. Ankara: T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Batum, S. (2000). 1990'larda Dünyada ve Türkiye'de Siyasal Rejim Tartışmaları . N. İncioğlu içinde, *Siyasal Rejim Tartışmaları* (s. 53-83). İstanbul: Tesev Yayınları.
- Baymuratova, K. (2021, Mart 05). *Freedom House: Kırgızistan, "Özgür Olmayan Ülkeler" Kategorisine Dahil Edildi. 11 Yıl Üst Üste Ülke "Kısmen Özgürdü"*. Kloop: <https://kloop.kg/blog/2021/03/05/freedom-house-kyrgyzstan-vklyuchili-v-kategoriye-nesvobodnyh-stran-11-let-podryad-strana-by-la-chastichno-svobodnoj/> adresinden alındı
- BBC. (2010, Nisan 15). *Kurmanbek Bakiev İstifa Mektubunu İmzaladı*. BBC: https://www.bbc.com/russian/international/2010/04/100415_bakiyev_kazakhstan adresinden alındı
- BBC. (2016, Aralık 11). *Kırgızistan'da Referandum: Kabul Edilen Anayasa Değişiklikleri*. BBC: <https://www.bbc.com/russian/news-38282325> adresinden alındı
- BBC. (2020, Ekim 16). *Kırgızistan Devlet Başkanı Sooronbay Ceenbekov İstifa Etti. Koloniden Kurtulan Sadır Caparov İktidara Geldi*. BBC: <https://www.bbc.com/russian/news-54552320> adresinden alındı

- Begaliyeva, C. (2019, Kasım 21). *Kırgızistan'dan Yüz Milyonlarca Dolar Nasıl Çıkartıldı ve Eski Gümrük Başkanının Bununla ne İlgisi Var? Radio Azattyk, OCCRP ve Kloop Tarafından Soruşturma.* Current Time: <https://www.currenttime.tv/a/kyrgyzstan-matrimov-corruption-investigation/30284831.html> adresinden alındı
- Blohina, A. (2012). Kırgızistan: Kurumlar ve Etkili Politikalar. *Perm Üniversitesi Bülteni*, 131-142.
- Blohina, A. (2017). Kırgız Cumhuriyeti'nde Kurumsal Değişim ve Siyasi İstikrar. *MGIMO Üniversite Bülteni (Moskova Devlet Diplomasi Enstitüsü)*, 102-115.
- Borisov, N. (2010). Askar Akayev'in Siyasi Varisi Kurmanbek Bakiev: Kırgızistan'da Siyasi Rejimi Konsolide Etme Projesinin Başarısızlığı. *Orta Asya ve Kafkasya*, 159-171.
- Çalışkan, B. (2018). *Orta Asya Raporu: Dönüşüm Sürecinde Türk Cumhuriyetleri.* İstanbul: İnsamer.
- Çetin, H. (2011). *Siyaset Bilimi.* Ankara: Orion Kitabevi.
- Cherif, İ. (2020). *Başkanlık Sistemi Üzerine Bir İnceleme: Gine ve Türkiye Örneği (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).* Konya: Necmetin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çirkin, V. (1997). Başkanlık Gücü. *Devlet ve Hukuk*, 15-23.
- Civicus. (2021, Aralık 10). *Avrupa ve Orta Asya.* Civicus: <https://findings2021.monitor.civicus.org/europe-central-asia.html#top-violations> adresinden alındı
- Çotayev, Z. (2008). 24 Mart 2005 Olaylarından Sonra Kırgızistan'da Siyasi Bilinç ve Anayasa Reformu. *Kırgız Cumhuriyeti Başkanlığı Altındaki Yönetim Akademisi Bülteni*, 141-144.
- Çotayev, Z. (2011). Parlamenter Sistemin Oluşumu: İşleyişinin Geçmişi ve Beklentileri. *Kırgız Cumhuriyeti Başkanlığı Altındaki Yönetim Akademisi Bülteni*, 176-182.
- Çotayev, Z. (2011). Parlamenter Sistemin Oluşumu: İşleyişinin Geçmişi ve Beklentileri. *Kırgızistan Başkanlığı Yönetim Akademisi Bülteni*, 176-182.
- Çotonov, Ü., & Dosbol, N. (2009). *Vatan Tarihi.* Bişkek: Uçkun Yayınevi.
- Deliveli, Ö. (2002). *Anayasa Hukuku.* Ankara: Adalet Yayınevi.
- Demir, F. (1989). *Anayasa Hukukuna Giriş.* İstanbul: Evrim Basım-Yayın-Dağıtım.
- Demirkaya, C. (2017). *Başkanlık Sistemi ve Yarı Başkanlık Sistemi Analizi: ABD ve Fransa Örneği.* Nişantaşı: Nişantaşı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Doehring, K. (2015). *Genel Devlet Kuramı* (Çev. Ahmet Mumcu). İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Dugarskaya, T. (2016). John Locke ve Charles-Louis de Montesquieu'nun Kuvvetker Ayrılığı Teorisine Katkıları. *elibrary.ru*, 367-370.
- Dünya Bankası. (2016). *Kırgız Cumhuriyeti'ne Genel Bakış*. Dünya Bankası: <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/country/kyrgyzrepublic/overview#1> adresinden alındı
- Dursun, D. (2019). *Siyaset Bilimi*. İstanbul: Beta Basım.
- Duverger, M. (1974). *La Monarchie Républicaine, Ou Comment Les Démocraties Se Donnent Des*. Paris: Robert Laffont.
- Ekberova, E. (2021, Mays 05). *Kırgızistan Başkanı Yeni Anayasayı İmzaladı*. Anadolu Agency: <https://www.aa.com.tr/ru/%D0%BC%D0%B8%D1%80/%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82-%D0%BA%D1%8B%D1%80%D0%B3%D1%8B%D0%B7%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B0-%D0%BF%D0%BE%D0%B4%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%B0%D0%B-%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D1%83%D1%8E-%D0%BA%D0> adresinden alındı
- Erdem, K. (2014). Yarı-Başkanlık Sistemi: Teori, Pratik ve Tartışmalar. H. Y. Kaya içinde, *Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri Yarı Başkanlık Sistemi (Fransa, Polonya ve Rusya Örnekleri)* (s. 1-27). Ankara: TBMM Basımevi.
- Erdoğan, M. (2010). *Anayasal Demokrasi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Erdoğan, M. (2013). *Anayasal Demokrasi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Erdoğan, M. (2014). *Anayasa Hukuku*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Erim, G. (2015). *Başkanlık Sistemi ve Türkiye*. İstanbul: Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- European Commission For Democracy Through Law (Venice Commission). (2016). *Kyrgyz Republic, Preliminary Joint Opinion, On The Draft Law "On Introduction of Amendments and Changes to the Constitution"*. Strasbourg / Warsaw: European Commission For Democracy Through Law (Venice Commission). Venice Commission. adresinden alındı
- Falşina, N. (2007). Parlamenter Hükümet Sistemi mi Yoksa Karma (Yarı Başkanlık) Hükümet Sistemi mi? (Fransa Cumhuriyeti Deneyimi). *Avukat - Hukukçu*, 1-5.
- Fendoğlu, H. T. (2010). *Başkanlık Sistemi Tartışmaları*. Ankara: Stratejik Düşünce Topluluğu.

- Fendoğlu, H. T. (2012). Başkanlık Sistemi. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 39-60.
- Freedom House. (2021, Mart 05). *Freedom In The World 2021: Kyrgyzstan*. Freedom House: <https://freedomhouse.org/country/kyrgyzstan/freedom-world/2021> adresinden alındı
- Furman, D., & Şerbatova, S. (2010). Kırgız Döngüleri. *Modern Avrupa*, 119-129.
- Ger, D. (2015, Temmuz 07). *Kurmanbek Bakiyev - Barbeden Darbeye*. Sputnik: <https://ru.sputnik.kg/politics/20150707/1016573123.html> adresinden alındı
- Gezici, H. S. (2018). *Türkiye’de Hükümet Sistemi Arayışlari ve Başkanlığı Hükümet Sistemine Yönelik Bir Analiz (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Göze, A. (2015). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*. İstanbul: Beta Basım A. Ş.
- Gözler, K. (2017). *Anayasa Hukukuna Giriş*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Grozin, A. (2006). Kırgızistan'ın iktidarı nereye gidiyor? *Bugün Avrasya*, 101-102.
- Gürbüz, Y. E. (2011). Orta Asya'nın Ortasında Bir Ada: Kırgızistan. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, 419-447.
- Gürcan, E. C. (2012). Hükümet Sistemleri. Ü. Özdağ içinde, *21. Yüzyılda Prens* (s. 123-147). Ankara: Kripto Basım.
- Guşya, S. (2020, Kasım 20). *Kırgızistan Başbakanı Caparov, 2012'de İktidarı Ele Geçirmeye Teşebbüs Davasında Beraat Etti*. Deutsche Welle: <https://www.dw.com/ru/kirgizija-zhaparov-opravidan-po-delu-o-popytke-zahvata-vlasti-v-2012-godu/a-55330803> adresinden alındı
- II. SSCB Sovyetleri Kongresi. (1924). *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Temel Hukuku (Anayasa)*. Moskova: II. SSCB Sovyetleri Kongresi.
- İmanaliyev, U. (2012). Kırgızistan'dan Parlamenter Demokrasiye Yol: Özellikler ve Beklentiler. *Kırgızistan Ulusal Bilimler Akademi Dergisi*, 140-144.
- İncioğlu, N. (2000). *Siyasal Rejim Tartışmaları*. İstanbul: Tesev Yayınları.
- İnterfaks. (2010, Eylül 10). *Medvedev: Parlamenter Demokrasi Rusya İçin Felaket Olur*. İnterfaks: <https://www.interfax.ru/russia/154033> adresinden alındı
- İrez, G. Ö. (2010). *1982 Anayasasına Göre Başkanının Seçimi ve Görevleri (Yayınlanan Yüksek Lisans Tezi)*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi.
- İrgebaeva, A. (2017, Mayıs 05). *Kırgızistan Başkanları Anayasayı Nasıl Değiştirdi? Kronoloji*. Kloop.kg: <https://kloop.kg/blog/2017/05/05/kak-prezidenty-kyrgyzstana-menyali-konstitutsiyu-hronologiya/> adresinden alındı

- İvanov, A. (2018). Yetkilerin Ayrılması Fikri: Locke'nin Görüşü. *Elibrary*, 65-67.
- İvanov, A., Iukin, A., & Nikitin, A. (2011). Kırgızistan Otokrasiden Parlamenter Cumhuriyete Giden Yolda. *Siyaset Bilimi*, 162-168.
- Kasimova, T. (2016). Kırgızistan'da Anayasa Krizi: Geçici Solunum. *Eho*, 95-97.
- Kazakov, M. (2020, Ekim 05). "Kayıtsız Kişiler Gruplar Halinde Sıra Beklemeden İçeri Girdiler." *Gözlemciler - Moskova'daki Kırgızistan Parlamentosu Seçimlerinde İhlaller Hakkında*. Current Time: <https://www.currenttime.tv/a/kyrgyz-elections-in-moscow/30876066.html> adresinden alındı
- Kazama, M. (2017, 01 Eylül). *Roza Otunbayeva Başkan Atambayev Hakkında: "Barikatların Farklı Taraflarında Olduğumuz Ortaya Çıktı"*. Kloop: <https://kloop.kg/blog/2017/09/01/roza-otunbaeva-o-prezidente-atambaeve-my-okazalis-po-raznye-storony-barrkad/> adresinden alındı
- Keskin, Ö. F. (2019). *1961 ve 1982 Anayasalarında Başkanının Görev ve Yetkileri*. İstanbul: İstanbul Şehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi.
- Kiremitci, M. (2019). *Başkanlığı Hükümet Sistemi (Yüksek Lisans Tezi)*. Konya: Necmetin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kırgız Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı. (2021, Mayıs 05). *Kırgız Cumhuriyeti Anayasası*. Kırgız Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/112213?cl=ru-ru> adresinden alındı
- Kırgız Cumhuriyeti Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı. (2020). *Makro Ekonomi*. Kırgız Cumhuriyeti Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı: <http://mineconom.gov.kg/ru/direct/3/265> adresinden alındı
- Kırgız Cumhuriyeti Jogorku Keneş. (2006, Aralık 30). *Kırgız Cumhuriyeti Kanunu "Kırgız Cumhuriyeti Anayasasının Yeni Baskısı Hakkında"*. Adalet Bakanlığı: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/202036?cl=ru-ru> adresinden alındı
- Kırgız Cumhuriyeti Merkez Seçim ve Referandum Komisyonu . (2016, Aralık 11). *Referandum, 2016*. Kırgız Cumhuriyeti Merkez Seçim ve Referandum Komisyonu : <https://shailoo.gov.kg/ru/otkrytye-dannye-cik/referendum-2016-j-god/> adresinden alındı
- Kırgız Cumhuriyeti Merkez Seçim ve Referandum Komisyonu. (2021). *Kırgız Cumhuriyeti'nde 11 Nisan 2021'de Yapılan Referandumun (Halk Oyu) Sonuçları*. Bişkek: Kırgız Cumhuriyeti Merkez Seçim ve Referandum Komisyonu.
- Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi. (2021). *Nüfusun Ulusal Bileşimi*. Bişkek: Ulusal İstatistik Komitesi.

- Kırgız SSC Yüksek Sovyeti. (1990, Aralık 14). *Kırgız SSC Kanunu "Kırgızistan SSC'de Devlet Yönetim Organları Sisteminin Yeniden Düzenlenmesi ve Kırgız SSC Anayasası'na Değişiklik ve Eklemelerin Getirilmesi Hakkında"*. Kırgız Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/910> adresinden alındı
- Kırgızistan SSC Yüksek Sovyeti. (1990, Ekim 24). *Kırgızistan SSC Kanunu "Kırgızistan SSC Devlet Başkanlığı Görevinin Kurulması ve Kırgızistan SSC Anayasası'na Değişiklik ve İlavelerin Getirilmesi Hakkında"*. Kırgız Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/909/20?mode=tekst> adresinden alındı
- K-News. (2016, 08 30). *Roza Otunbayeva ve Geçici Hükümetin Diğer Üyeleri Anayasanın Değişmesine Karşı Çıktı*. K-News: <https://knews.kg/2016/08/30/interim-gov-vs-constitution/> adresinden alındı
- K-News. (2020, 12 11). *Bakiyev'in Rejimi Döndü - Roza Otunbayeva*. K-News: <https://knews.kg/2020/12/11/vozvrashhaetsya-rezhim-bakieva-roza-otunbaeva/> adresinden alındı
- Korkmaz, A. (2020). *Hükümet Sistemleri ve Türkiye: Başkanlığı Hükümet Sistemi (Yayınlanan Yüksek Lisans Tezi)*. Mersin: Çağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Korostikov, M., Karabekov, K., & Krivoşeev, K. (2019, Ekim 08). *Kırgızistan Eski Başkanı İstifasının Ardından İki Yıl Sonra Devrildi*. Kommersant: <https://www.kommersant.ru/doc/4054742> adresinden alındı
- Kukuşkin, Y., & Çistyakov, O. (1980). *Sovyet Anayasasının Tarihi*. Moskova: Politizdat.
- Kulov, F. (2008). *Geçişte*. Bişkek: Vremya.
- Kurmanov, Z. (2020, Aralık 14). "Kırgızistan'da Parlamentarizm Başarısız Oldu" Zainidin Kurmanov ile Röportaj. (E. Baysalov, Röportaj Yapan) Cabar. adresinden alındı
- Laumulin, M. (2010). Kırgızistan'da Nisan 2010 Olaylarına Doğru: Kazakistan'dan Bir Bakış. *Orta Asya ve Kavkazya*, 25-44.
- Liga Dosye. (2021, Temmuz 29). *Kurmanbek Bakiyev*. Liga Dosye: <https://file.liga.net/persons/kyrmanbek-bakiev> adresinden alındı
- Lijphart, A. (1984). *Çağdaş Demokrasiler*. (E. Özbudun, & E. Onulduran, Çev.) Ankara: Yetkin Yayınları.
- Linz, J. (1990). The Perils of Presidentialism. *Journal of Democracy*, 51-69.
- Locke, J. (1960). *Seçilmiş Felsefi Eserler*. Moskova: Sosyo-Ekonomik Literatürün Yayınevi.

- Lukin, A. (2010). Otoritarizmin Sonu. Kırgızistan ve Sovyet Sonrası Alan: Kural mı İstisna mı? *Küresel Siyasette Rusya*, 48-58.
- Malişeva, D. (2018). Orta Asya'daki Siyasi Süreçler. *Küresel Dönüşümlerin Ana Hatları: Siyaset, Ekonomi, Hukuk*, 36-52.
- Maylıbaev, B. (2001). Siyasi Bir Mesele Olarak Başkanlığı Dönemi. *Pravo i Politika*, 34-38.
- Meduşevskiy, A. (2014). Yarı Başkanlık Hükümet Sistemi: Fransa ve Rusya'daki En Son Gelişme Eğilimleri. *Siyaset Bilimi*, 51-68.
- Meier, M. G. (2020, Kasım 23). *Gündem: Anayasa Referandumu*. Hanns-Seidel-Stiftung : <https://centralasia.hss.de/ru/novosti/detail/agenda-constitutional-referendum-news6909/> adresinden alındı
- Merkator. (2018). *Dünya Ülkelerinin Hükümet Sistemleri*. Merkator: <http://merkator.org.ua/ru/spravochnik/formy-pravleniya-stran-mira/> adresinden alındı
- Mir 24. (2017, Kasım 27). *Almazbek Atambayev Kırgızistan'ın Kahramanı Oldu*. Mir 24: <https://mir24.tv/news/16279393/almazbek-atambaev-stal-geroem-kyrgyzstana> adresinden alındı
- Miroşnik, M. (2021, Aralık 13). *Sadır Caparov'un Ülke Liderliğine "Gittikçe Daha Otoriter" Deniyordu*. Kaktus Media: https://kaktus.media/doc/451031_rykovodstvo_stranoy_sadyra_japarova_nazvali_vse_bolee_avtoritarnym.html adresinden alındı
- Montesquieu. (1824). *De L'esprit des Lois. Tome I*. Paris.
- Montesquieu. (1955). *Seçilmiş Eserler*. Moskova: Politizdat.
- Montesquieu. (2017). *Kanunların Ruhu Üzerine*. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Narmatov, H. (2014). Kırgızistan'ın Başkan'ının Yetkisinin Sonlandırılması. *Üniversitelerin Bildirileri*, 133-135.
- Nastoyaşee Vremya (Şimdiki Zaman). (2019, Aralık 6). *Kırgızistan'ın Eski Başbakanı Sapar Isakov, "Bişkek Termik Santrali Davasında" 15 Yıl Hapis Cezasına Çarptırıldı*. Nastoyaşee Vremya (Şimdiki Zaman): <https://www.currenttime.tv/a/isakov-prigovor-kyrgyzstan/30311393.html> adresinden alındı
- Newfraferz87. (tarih yok). Forms of government 2021.svg. *Wikimedia Commons*. Creative Commons / CC0, Los Angeles.
- Nuroğlu, D. (2015). Kırgızistan'da Anayasa Reformu: Gerekli mi, Alışkanlık mı? *Kırgız-Rus Slav Üniversite Bülteni*, 102-105.

- Odyakmaz, Z., Kaymak, Ü., & Ercan, İ. (2006). *Anayasa Hukuku İdare Hukuku*. İstanbul: Yayıncılık Matbaası.
- Ojukeyeva, T., Rakimbaev, E., Şadıbekov, K., Murzayev, S., Duyşö kyzy, N., Bazarbayeva, R., & Bolotbayev, A. (2017). *Kırgızistan Cumhuriyeti Devlet ve Belediye Yönetiminin Temel Esasları*. Bişkek: Kırgız Cumhuriyeti Başkanlığına bağlı Kamu Yönetimi Akademisi.
- Osmonaliyev, K. (2020). 2020 Parlamento Seçimleri Öncesi Kırgızistan'da İç Siyasi Durum. *Avrasya Devletlerinin Uluslararası İşbirliği: Siyaset, Ekonomi, Hukuk*, 12-17.
- Osmonov, Ö. (2005). *Kırgızistan Tarihi (Eski çağlardan günümüze)*. Bişkek: Kyrgyz poligraf kombinat.
- Panfilova, V. (2018, Nisan 02). *Almazbek Atambayev Siyasete Dönüyor*. Nezavisimaya Gazeta (Bağımsız Gazete): https://www.ng.ru/cis/2018-04-02/7_7202_kirgisia.html adresinden alındı
- Pereçina, S. (2003). *Başkanlığı kurumu: Tarihi ve Moder Durumu*. Minsk: Belarus Cumhuriyeti Başkanı Yönetimine Bağlı Sosyo-Politik Araştırma Enstitüsü.
- Podolskaya, D. (2021, Ekim 05). *Ekim 2020 Dersleri. Nasıl Başladı ve Nereye Geldik. Timeline*. 24 KG: https://24.kg/vlast/208848_uroki_oktyabrya-2020_kak_vse_nachinalos_ikchemu_myiprishli_Timeline/ adresinden alındı
- Pozdnyakova, N. (2021, Ocak 11). *Caparov - Kırgızistan'ın Yeni Başkanı. Bakiyev'in Suç Geçmişi Olan Adamı mı?* Deutsche Welle: <https://www.dw.com/ru/zhaparov-novyj-prezident-kyrgyzstana-chelovek-bakieva-s-ugolovnym-proshlym/a-56173628> adresinden alındı
- Pozdnyakova, N. (2021, Nisan 12). *Başkan Han mı Oldu? Bişkek Neden Anayasayı Tekrar Değiştirdi?* Deutsche Welle: <https://www.dw.com/ru/prezident-stalhanom-zachem-v-bishkeke-opjat-pomenjali-konstituciju/a-57121458> adresinden alındı
- Radyo Azattyk. (2011, Nisan 13). *Bakiyev Döneminde 30 Sözleşmeli Cinayet İşlendi*. Radyo Azattyk: <https://rus.azattyq.org/a/3555712.html> adresinden alındı
- Radyo Azattyk. (2020, Ekim 04). *2020 Seçimleri: 4 Parti Meclise Giriyor*. Radyo Azattyk: <https://rus.azattyq.org/a/30874252.html> adresinden alındı
- Radyo Azattyk. (2020, Aralık 09). *ABD, Raiymbek Matraymov'a Yaptırım Kararı Aldı*. Radyo Azattyk: <https://rus.azattyq.org/a/30992541.html> adresinden alındı
- Radyo Azattyk. (2020, Nisan 6). *Nisan Olayları 10 Yaşında. Başkanların Hataları Affedilmez*. Radyo Azattyk: <https://rus.azattyq.org/a/30533939.html> adresinden alındı

- Radyo Azattyk. (2021, Nisan 15). *Matraimov'a Açılan Dava Reddedildi*. Radyo Azattyk: <https://rus.azattyk.org/a/31205266.html> adresinden alındı
- Rıjov, İ., & Zverev, R. (2017). Başkanlık Seçiminden Önce Kırgızistan. *Ülkeler ve Bölgeler*, 59-72.
- Rıskulbekova, A. (2021, Aralık 05). *BYPOL: Bakiyev ailesi, Lukashenka'ya patronaj için 1,6 milyon dolarlık rüşvet verdi*. Kloop: <https://kloop.kg/blog/2021/12/05/byopol-semya-bakievyyh-peredala-lukashenko-vzyatki-za-pokrovitelstvo-na-1-6-mln/> adresinden alındı
- Rıskulova, N. (2020, Kasım 18). *"30 Yıl Önceye Dönüş". Caparov Neden Kırgızistan Anayasasını Yeniden Yazıyor?* BBC: <https://www.bbc.com/russian/features-54982239> adresinden alındı
- Saadankobov, J. (2000). *Otoriterizmin Alacakaranlığı*. Kiev: Nika-Sentr.
- Şerbinin, A. (2021, Mart 20). *Parlamentarizmin kökeni ve gelişimi*. Tomsk Bölgesinin Yasama Duması : https://duma.tomsk.ru/content/1_zarozhdenie_i_razvitie_parlamentarizma adresinden alındı
- Sezginer, M. (2010). *Günümüz Demokrasilerinde Kuvvetler İlişkisi ve 1982 Anayasası'nda Sorunlar*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Shukurov, E. (2012). The Country and the State of Kyrgyzstan. C. Nogoibaeva (Dü.) içinde, *20 Years of Democratic Development in Kyrgyzstan: Internal and External Perspectives* (G. Sergunina, Çev., s. 6-16). Bişkek: Friedrich-Ebert-Foundation in Kyrgyzstan.
- Şişlin, V. (2010, Nisan 15). *Kırgızistan'dan Ayrılmak*. İnterfaks: <https://www.interfax.ru/russia/132459> adresinden alındı
- SSCB Yüksek Sovyeti'nin IX Toplantısı. (1977). *SSCB Anayasası*. Moskova: SSCB Yüksek Sovyeti.
- SSCB'nin Olağanüstü VIII Kongresi. (1936). *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Anayasası*. Moskova: SSCB'nin Olağanüstü VIII Kongresi.
- Şukuraliyeva, N. (2014). Kırgızistan'ın Onbirinci Hanı: Aile Yönetimi ve Geçmişin Yüceltilmesi. *Orta Asya ve Transkafkasya*, 22-25.
- Sultanbekov, K. (2014). Kırgızistan'da Parlamenter Yönetim Sisteminin Oluşumu ve İşleyişi. *Modern Toplumun Değerler Sistemi*, 86-94.
- Taalaibekova, A. (2020, March 1). *Science topics: Political Science*. Researchgate: https://www.researchgate.net/publication/340074766_FRANSA_YARI-BASKANLIK_HUKUMET_SISTEMI adresinden alındı

- Tannenbaum, D., & Schultz, D. (2015). *Siyasi Düşünce Tarihi*. (F. Demirci, Çev.) Ankara: Liberte Yayını.
- Temirbekova, A. (2020). Changes of Political System of Kyrgyzstani Society Into the Formation of Parliamentary Republic. *Bulletin of the Diplomatic Academy*, 157-169.
- Teziç, E. (2014). *Anayasa Hukuku*. İstanbul: Beta.
- Teziç, E. (2019). *Anayasa Hukuku*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş. .
- Tharkaho, M. (2007). Yabancı Ülkelerde Başkanlık Kurumunun Kökeni ve Gelişimi. *Cyberleninka*, 1-10.
- Tokmakov, A. (2010, Ağustos 27). *Kırgızistan'da Nisan Ayaklanmasının Hesabını Tutanlar Verecek*. Deutsche Welle: <https://www.dw.com/ru/%D0%B7%D0%B0-%D0%B0%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B5-%D0%B1%D0%B5%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%8F%D0%B4%D0%BA%D0%B8-%D0%B2-%D0%BA%D0%B8%D1%80%D0%B3%D0%B8%D0%B7%D0%B8%D0%B8-%D0%BE%D1%82%D0%B2%D0%B5%D1%82%D1%8F%D1%82> adresinden alındı
- Tokoyeva, A. (2018, Nisan 20). *"Meclis Bir Cesede Dönüşüyor." Isakov'un Hükümetinin İstifasıyla İlgili Ana Açıklamaları*. Kloop: <https://kloop.kg/blog/2018/04/20/parlament-prevrashhaetsya-v-trup-glavnye-zayavleniya-isakova-ob-otstavke-ego-pravitelstva/> adresinden alındı
- Tokoyeva, A. (2019, Nisan 09). *Eski Başbakan Isakov, Ceza Davasını Ceenbekov'un "Siyasi Emiri" Olarak Nitelendirdi*. Kloop: <https://kloop.kg/blog/2018/04/20/parlament-prevrashhaetsya-v-trup-glavnye-zayavleniya-isakova-ob-otstavke-ego-pravitelstva/> adresinden alındı
- Toktogaziyeva, S. (2021, Nisan 07). *Kırgızistan'da Bir Anayasa Referandumunu Neden Gayri Meşru Kabul Edilebilir?* Kabar: <https://cabar.asia/ru/pochemu-konstitutsionnyj-referendum-v-kyrgyzstane-mozhet-schitatsya-nelegitimnym> adresinden alındı
- Toktosunova, E. S. (2010). *The Dynamics of Political Processes in Kyrgyzstan in Conditions of Systemic Transformation*. Bishkek: Gercen University.
- Tunçkaşık, H. (2017). Başkanlık Sistemi: Teori, Pratik ve Tartışmalar. S. Gökçimen içinde, *Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri: Başkanlık Sistemi (ABD, Arjantin, Azerbaycan, Brezilya ve Nijerya Örnekleri)* (s. 1-16). Ankara: TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı Yayınları.

- Tunçkaşık, H. (2017). *Parlamenteer Sistem: Teori, Pratik ve Tartışmalar*. S. Gökçimen içinde, *Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri: Parlamenteer Sistem (Almanya, Güney Afrika, Hindistan, İngiltere, İtalya ve Japonya Örnekleri)* (s. 1-26). Ankara: TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı.
- Turhan, M. (1993). *Hükümet Sistemleri*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Turhan, M. (2005). *Anayasal Devlet*. Ankara: Naturel Yayınları.
- Ukuşov, M. (2017, Kasım 25). *Kırgızistan ve Parlamenteer Hükümet Sistemi: Bir Hayal Kırıklığı Deneyimi*. Siyasi ve Hukuki Araştırmalar Merkezi: <http://www.center.kg/article/99> adresinden alındı
- Ulukbekuulu, I. (2021, Eylül 3). *Kırgızistan Ekonomisi Göreli Olarak En Kötü Yıla Bile Düşüyor*. Azattyk: <https://rus.azattyk.org/a/31441544.html> adresinden alındı
- Uzunparmak, M. (2013). *Başkanlık Sisitem ve Başkanlık Sisitemin Türkiye'de Uygulanabilirliği (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yayla, A. (2014). *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Yazıcıoğlu, İ. (2020). *Türkiye'de Başkanının Konumu (Doktora Tezi)*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yiğiter, M. (2019). *Başkanlığı Hükümet Sisteminde Başkanının Yürütme Yetkisi ve Sorumlulukları. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Konya, Türkiye: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, H. (2020). *Almanya'nın Federal ve Parlamenteer Yapısının Kuvvetler Ayrılığı İlkesi Üzerinden İncelenmesi*. *Dergipark*, 40.
- Yusupova, D., & Kudayarov, B. (2021, Aralık 13). *Sadyr Japarov Yönetimi, Ülkede Otoriterliğin Arttığı Konusunda Hemfikir Değil*. Kaktus Mediya: https://kaktus.media/doc/451080_v_administracii_sadyra_japarova_ne_soglasny_s_tem_cho_v_strane_ysilivaetsia_avtoritarizm.html adresinden alındı
- Yüzbaşı, F. (2014). *Bir Demokratik Hükümet Sistemi Olarak Yarı-Başkanlık Sistemi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zaznaev, O. (2006). *Yarı Başkanlık Sistemi: Siyasi ve Hukuki Analiz (Yayınlanan Doktora Tezi)*. Kazan: Kazan Devlet Üniversitesi.
- Zehra Odyakmaz, Ü. K. (2006). *Anayasa Hukuku İdare Hukuku*. İstanbul: Yayılcık Matbaası.

AKIpress. (2017, Ekim 20). *2017 Seçimleri. Tarihin En Rekabetçi Başkanlık Seçimi.*
AKIpress:
<https://kg.akipress.org/news:1411494?from=kgnews&place=newstopic>
adresinden alındı

AKIpress. (2021, Ocak 10). *Kırgızistan'ın Tüm Başkanları. Nasıl Seçildiler?* AKIpress:
<https://kg.akipress.org/news:1672985> adresinden alındı

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Aibek Tenizbaev	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Kırgızistan Başkanına Bağlı Kamu Yönetimi Akademisi
Fakülte	Kamu ve Yerel Yönetimi Fakültesi
Bölümü	Kamu ve Yerel Yönetimi
Makale ve Bildiriler	
<ol style="list-style-type: none">1. "Orta Asya ve Moğolistan'daki Türkiye'nin Jeopolitiği", "Rus-Moğol ilişkileri: kökeninden bugüne" Uluslararası Bilimsel Konferansının Bildiri Kitabı, Moskova Devlet Üniversitesi Yayınları, 2021. - 252 s., 190-200.2. "Aişer Nevoi'nin Siyasi Düşünceleri", "Orta Asya halklarının tarihinde kültürlerarası iletişim ve göç" Uluslararası Bilimsel Genç Bilim İnsanları Konferansının materyallerin toplanması, Moskova Üniversitesi Yayınları, 2021. - 192 s., 150-162.	